

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

**KATANOV'UN DERLEMELERİNE GÖRE UYGURLARDA
SOSYAL HAYAT: AİLE, AKRABALIK, SOY VE EVLİLİK**

Meliha UYSAL

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KATANOV'UN DERLEMELERİNE GÖRE UYGURLARDA SOSYAL HAYAT: AİLE,
AKRABALIK, SOY VE EVLİLİK

Meliha UYSAL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Meliha UYSAL tarafından hazırlanan "Katanov'un Derlemelerine Göre Uygurlarda Sosyal Hayat: Aile, Akrabalık, Soy ve Evlilik" başlıklı bu çalışma, 22.05.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Danışman)

Doç. Dr. Melike ÜZÜM (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

12/06/2024

Meliha UYSAL

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Nurettin DEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Meliha UYSAL

TEŞEKKÜR

Akademi demek, uzun bir yolculuk demek... Sabır demek... Bazen en korktuğın şeyle yüzleşmek, bazen de müthiş bir heyecan sonrası keşfettiğin şeyi koşa koşa hocana göstermek demek... Bazen umutsuz hissetmek, bazen de mutluluktan havaya uçmak demek... Bunların hepsi bir yana keşfetmek demek. Sürekli keşfetmek ve ilerledikçe de daha fazlasının peşine düşmek demek... O yüzden akademi her şeye/herkese rağmen insanı coşkuyla havalara uçuran müthiş bir yer! Bu serüvenin en büyük parçası kuşkusuz sana şahitlik eden ve yolunda ilerlerken her zaman yanı başında varlığını hissettiren danışman...

Serüvenime şahitlik ederken varlığını her zaman hissettiren; kaygılarımı, endişelerimi, heyecanımı, mutluluğumu, öfkemi anlayan, yanına binbir duyguyla gittiğimde bunlardan arınmamı sağlayan, bana her zaman inanan, beni yönlendiren; sabırla, nezaketiyle bana hep olumlu yaklaşan Sevgili Hocam Prof. Nurettin Demir'e sonsuz teşekkürler... Hocamın öğrencisi olmak demek; siyaz-beyazdan farklı renklerin olduğunu kavramak, gökkuşağını keşfetmek demek; sürekli çözüm üretmek, olumsuzluklara takılmak yerine olumluluk üretmek, gelişmek ve hep daha iyisi için çabalamak demek...

Serüvenimin bitişinde sürecin sonuna şahitlik eden, jürimde bulunarak tavsiyeleriyle, güzel sözleriyle, önerileriyle katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Evrim Ölçer Özünel'e kalpten teşekkür ederim. Hocam ile ileride tekrar karşılaşıp güzel işlere imza atmanın umudunu içimde taşıyorum.

Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ailesine yeni katılan, gelir gelmez bize enerjisini, bilgisini, yöntemini aktaran ve yolumuza eşlik eden Sayın Doç. Dr. Melike Üzüm hocama teşekkür ediyorum. Hocamla beraber daha çok güzel şeyler yapacağımıza eminim...

“Bir akademisyen nasıl olur?” u bana gösteren Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyeleri; Prof. Dr. Emine Yılmaz, Prof. Dr. Mevlüt Erdem, Prof. Dr. İ. Ahmet Aydemir, Prof. Dr. Sema Aslan Demir; lisans yıllarımdan beri bana tanıklık eden, gelişimimin en yakın tanıkları, kapılarımı sürekli aşındırdığım ve yardım elini hiçbir zaman esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Hasan Güzel ve Arş. Gör. Dr. Hasan Hayırsever; Arş. Gör. Emre Çetinkaya; her anımın destekçisi, “İyiyiz İyi!” mottosuyla her zaman yanı başımda olan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, iyi zamanda da kötü zamanda da bir dost olarak varlığını hissettiren biricğim Arş. Gör. Ayşegül Özkan'a binlerce kez teşekkür ederim...

Bilimsel metne yaklaşmayı, eleştirel düşünmeyi, yazınsal süreci takip etmeyi, bu süreçte neler yapılması-yapılmaması gerektiğini ve bunların yanında hayata dair de birçok şeyi öğreten, farklı süreçlerden geçmeme vesile olan, olumlu-olumsuz birçok farklı bakış açılarını görmemi sağlayan Nobel Yayın Akademik Yayıncılığa, Nevzat Bey'e, Gülfem Hanım'a; bireysel gelişimimin başlangıcında sorularımı cevapsız bırakmayan, yöntemi gösteren, yardımcı olan Selma ve Seda ablalarım; iyi bir dost olarak süreç içerisinde binbir kahrımı çeken, bazen nefes almadan konuşmama maruz kalan ve her zaman da anlayışla yardımcı olan Furkan'a; çalışma sürecimde sürekli olarak başımı ağrıttığım, meseleleri tartıştığım ama her zaman da bana tahammül ederek geri çevirmeyen, yardımcı olan Erdal abiye; gelişimimde olumlu-olumsuz katkısı olan, bana hayatı zorlaştıran ya da kolaylaştıran herkese tek tek teşekkür ederim.

Akademisyenlik, fedakârlık işi... Bazen arkadaşlarından, bazen aileden, bazen gezmekten, bazen boş vakitlerinden fedakârlık etmek durumunda kalmak demek akademisyenlik. Hafta içi işte çalışırken mesai sonrası aklında kalan çalışmana devam etmek; hafta sonu ise bu çalışmalarını tamamlayabileceğin tek boşluk demek. Bu süreçte en büyük fedakârlığa maruz kalanlar ise aileler... Akademisyen olma yolculuğumda sürekli olarak kahrımı çeken, yanımda olarak her zaman inancını bana gösteren, en umutsuz anlarımda bana sıcacık sarılan, üzüldüğümde benden çok üzülen, bana bir bakışıyla birçok şey anlatan Sevgili Annem Hatice Uysal'a en büyük teşekkürüm... "Ben" olma yolculuğumda her zaman hazırda duran ama karışmayan, bu özgür alanı bana bırakan annemin inşa sürecime katkısına ömrüm boyunca müteşekkir kalacağım... Bir diğer teşekkürüm ise bana her zaman güvenen; anlayışla, sevgiyle yaklaşan, yolculuğumun parçası abim Burak Can Uysal'a... Son teşekkürüm; ailemize yeni katılmasıyla beraber neşe katan, sıcacık varlığıyla bizi de ısıtan, bakışıyla hepimizi eriten ve havalara uçuran Melis'ime...

ÖZET

UYSAL, Meliha. *Katanov'un Derlemelerine Göre Uygurlarda Sosyal Hayat: Aile, Akrabalık, Soy ve Evlilik*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Bu çalışmanın konusu, Katanov'un Doğu Türkistan'da yaptığı derlemenin birinci cildinin Türkiye Türkçesine çevirisi ve metinlerden hareketle Uygurlardaki sosyal hayatın incelenmesidir. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* adlı eser, N. F. Katanov'un etnolojik ve dil bilimsel araştırmalar için Rus Coğrafya Derneği ve Rus Bilimler Akademisi tarafından Güney Sibirya, Kazakistan ve Doğu Türkistan'ı ziyaret ettiği 1890-1892 yıllarında topladığı verileri içermektedir. Katanov'un derlediği metinler, K. H. Menges tarafından 1976 yılında yeniden düzenlenerek iki cilt halinde yayınlanmıştır. Çalışmada, üç temel amaç bulunmaktadır: *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* adlı metnin birinci cildinin çevirisi, Uygurların sosyal hayatına dair verilerin tespiti ve son olarak bunların betimlenmesidir.

Çalışmanın çeviri aşamasında; nitel yöntem temelinde doküman incelemesi tekniği uygulanmış, dil bilgisi kaynakları aracılığıyla doğrudan çeviri yöntemi kullanılmıştır. Bu aşamada, metin bütünlüğünü sağlamak amacıyla Almanca çevirilerden yararlanılmıştır. Kültürel ortaklıkların bulunduğu noktalarda yerleştirme yöntemi kullanılmış; Türkçe karşılığı bulunmayan ifadeler ise orijinal haliyle gösterilmiştir.

Çalışmanın inceleme bölümünde, aile ve akrabalık olgusu açıklanırken antropolojik ve sosyolojik taksonomi esas alınmış; insanlıkla birlikte ailenin gelişimi ve soya yönelim; Bachofen, Morgan ve Engels'in evrimci kuram perspektifinden incelenmiştir. Akrabalık ilişkilerinin toplumda bulunduğu karşılıklar ve yaygın görülen akrabalık terminolojisinde antropoloji disiplininin kabul gördüğü taksonomi esas alınırken akrabalık ilişkilerinin sınıflandırılmasında dil bilimsel perspektifte hazırlanan çalışmalardan faydalanılmıştır. Evlilik konusunda da antropoloji, sosyoloji ve halkbilimi verilerinden yararlanılmış; çeviri metinler, bu disiplinlerin taksonomisi doğrultusunda açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler

Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan, aile, akrabalık, akrabalık terminolojileri, soy, evlilik

ABSTRACT

UYSAL, Meliha. *Social Life of Uyghurs in Katanov's Collection: Family, Kinship, Lineage and Marriage*, Ankara, 2024.

The subject of this study is the translation of the first volume of Katanov's compilation in East Turkestan into Turkish and the examination of social life among the Uyghurs based on these texts. The work titled *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* contains the data collected by N. F. Katanov during his visits to South Siberia, Kazakhstan, and East Turkestan between 1890-1892 for ethnological and linguistic research, sponsored by the Russian Geographical Society and the Russian Academy of Sciences. The texts compiled by Katanov were reorganised and published in two volumes by K. H. Menges in 1976. The study has three main objectives: the translation of the first volume of *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*, identifying data regarding the social life of the Uyghurs, and the description of these findings.

During the translation phase of the study, a document analysis technique based on a qualitative method was applied, and a direct translation method was employed using grammar and language resources. German translations were utilized at this stage to maintain the text's integrity. The localization method was used in areas with cultural similarities, while expressions without Turkish equivalents were presented in their original form.

In the examination section of the study, the concepts of family and kinship were explained based on anthropological and sociological taxonomy. The development of the family and lineage orientation were examined from the evolutionary theory perspectives of Bachofen, Morgan, and Engels. While addressing the societal roles of kinship relations and common kinship terminology, the taxonomy recognized by the discipline of anthropology was used. Linguistically prepared studies were referenced for the classification of kinship relations. Regarding marriage, data from anthropology, sociology, and folklore were utilized, and the translated texts were explained in accordance with the taxonomy of these disciplines.

Keywords

Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan, family, kinship, kinship terminologies, lineage, marriage

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
TABLolar DİZİNİ.....	xiv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xv
SİMGELER DİZİNİ.....	xvi
HARİTALAR DİZİNİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	3
1.1. KONU.....	3
1.2. AMAÇ.....	3
1.3. YÖNTEM.....	4
1.4. SINIRLILIKLAR.....	5
1.5. LİTERATÜR ÖZETİ.....	6
1.6. UYGURLAR VE VOLKSKUNDLICHE TEXTE AUS OST-TÜRKİSTAN.....	8
1.7. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	11
1.7.1. Zihnî yazılımı.....	11
1.7.2. İnsanlığın aşamaları.....	17
1.7.2.1. Yabancıllık.....	17
1.7.2.1.1. Aşağı aşama.....	17
1.7.2.1.2. Orta aşama.....	18
1.7.2.1.3. Yukarı aşama.....	18
1.7.2.2. Barbarlık.....	19
1.7.2.2.1. Aşağı aşama.....	19
1.7.2.2.2. Orta aşama.....	19
1.7.2.2.3. Yukarı aşama.....	20

1.8. TEMEL KAVRAMLAR	22
1.8.1. Kültür	22
1.8.2. Toplumsallaşma.....	23
1.8.3. Kültürlenme	24
1.8.4. Kültürel ortaklıklar.....	24
1.8.5. Simgeler	24
1.8.6. Etnomerkezcilik	25
1.8.7. Kültürel görecelik	26
2. BÖLÜM SOSYAL HAYATIN UNSURLARI VE UYGURLARDA GÖRÜNÜMÜ	27
2.1. AİLE	29
2.1.1. Kandaş aile.....	36
2.1.2. Ortaklaşa (<i>punaluenne</i>) aile	36
2.1.3. İki başlı aile (<i>la famille apparée</i>).....	38
2.1.4. Tek eşli aile (<i>la famille monogamique</i>).....	40
2.1.4.1. Çekirdek aile	43
2.1.4.1.1. Çözülen aile.....	45
2.1.4.1.2. Parçalanmış aile	46
2.1.4.1.3. Tamamlanmamış aile	46
2.1.4.1.4. Eklemlı aile	46
2.1.4.1.5. Eşcinsel aile.....	47
2.1.4.2. Geniş aile	49
2.1.4.2.1. Bileşik aile (<i>joint family</i>).....	50
2.1.4.2.2. Ataerkil geniş aile (<i>extended patriarchal family</i>).....	51
2.1.4.2.3 Kök aile (<i>stem family, famille souche</i>)	51
2.1.5. <i>Volkscundliche Texte aus Ost-Türkistan</i> 'da Aile	53
2.2. AKRABALIK	58
2.2.1. Akrabalık terminolojisi	59
2.2.1.1. Eskimo	62
2.2.1.2. Hawaii	63
2.2.1.3. Iroquois	64
2.2.1.4. Omaha	65
2.2.1.5. Crow.....	66
2.2.1.6. Sudan.....	68
2.2.2. <i>Volkscundliche Texte aus Ost-Türkistan</i> 'da Akrabalık.....	70

2.2.2.1. Aile içi yakınlık.....	70
2.2.2.1.1. <i>Ata-apa/ana</i>	71
2.2.2.1.2. <i>Eğiçé-siñil</i>	71
2.2.2.1.3. <i>Ağa-ini</i>	72
2.2.2.2. Baba tarafından akrabalık.....	72
2.2.2.2.1. <i>Dada-ana</i>	72
2.2.2.2.2. <i>Çoñ-mal aka</i>	73
2.2.2.2.3. <i>Yenge-öke</i>	73
2.2.2.3. Anne tarafından akrabalık.....	75
2.2.2.3.1. <i>Dada-ana</i>	75
2.2.2.4. Evlilikle olan akrabalık.....	75
2.2.2.4.1. <i>Gelin</i>	75
2.2.2.4.2. Küy’ogul-kıçık küy’ogul.....	77
2.2.2.4.3. Çoñ yenge- paca.....	77
2.2.2.4.4. <i>Ƙud’ağa – Ƙud’ini</i>	78
2.2.2.4.5. Uruk ƙuyaş-kıçık paca.....	78
2.2.2.4.6. <i>Ƙeyinata-ƙeyinana</i>	79
2.2.2.5. Dede ve anneanne/babaanneye göre akrabalık.....	80
2.2.2.6. Öz-üvey durumuna göre akrabalık.....	80
2.2.2.7. Kindik ana.....	81
2.3. SOY	83
2.3.1. Tek yanlı soydanlık grupları.....	90
2.3.1.1. Ana yanlı soydanlık.....	90
2.3.1.2. Baba yanlı soydanlık.....	93
2.3.2. Çift (double) soydaşlık.....	94
2.3.3. İki taraflı (bilateral) soydaşlık.....	95
2.3.4. <i>Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan</i> ’da Soy.....	96
2.4. EVLİLİK	99
2.4.1. Evlilik türleri.....	100
2.4.1.1. Çevre.....	101
2.4.1.1.1. Grup dışı evlenme (<i>egzogamy</i>).....	101
2.4.1.1.2. Grup içi evlenme (<i>endogamy</i>).....	102
2.4.1.2. Eş sayısı.....	103
2.4.1.2.1. Çok eşlilik (<i>polygamy</i>).....	103

2.4.1.2.2. Çok kocalık (<i>polyandry</i>)	103
2.4.1.2.3. Çok karılılık (<i>polygynous</i>)	104
2.4.1.2.4. Tek eşlilik (<i>monogamy</i>).....	105
2.4.1.3. Yerleşim	106
2.4.1.3.1. Baba yanlı (<i>patrilocal</i>) yerleşim	106
2.4.1.3.2. Ana yerli (<i>matrilocal</i>) yerleşim.....	106
2.4.1.3.3. Yeni yerli (<i>neolocal</i>) yerleşim.....	106
2.4.1.3.4. İki yanlı (<i>bilocal</i> veya <i>ambilocal</i>) yerleşim	107
2.4.1.4. Yaygın evlilik türleri	108
2.4.1.4.1. Oturakalma.....	108
2.4.1.4.2. Beşik kertme	108
2.4.1.4.3. Taygeldi.....	109
2.4.1.4.4. Berdel.....	109
2.4.1.4.5. Ölen eşin kardeşi ile evlenme	109
2.4.1.4.5.1. Levirat	110
2.4.1.4.5.2. Sorarat	110
2.4.1.4.6. Kaçarak evlenme.....	111
2.4.1.4.7. Görücü usulü evlenme	111
2.4.2. Evliliğin Aşamaları	112
2.4.2.1. Düğün öncesi	112
2.4.2.2. Düğün.....	115
2.4.2.3. Düğün sonrası (gerdek).....	115
2.4.3. <i>Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan</i> 'da Evlilik.....	116
3. BÖLÜM METİN ÇEVİRİSİ.....	125
3.1. ERKEK ÖLÜYÜ GÖMME MERASİMİ	125
3.2. KADIN ÖLÜYÜ GÖMME MERASİMİ	126
3.3. ESKİ ZAMANLARDA ÖLÜ GÖMME MERASİMİ.....	127
3.4. GÜNÜMÜZDE ÖLÜ GÖMME MERASİMİ.....	128
3.8. DÜĞÜN.....	134
3.9A. KARA HOCA'NIN DÜĞÜN GELENEKLERİ.....	139
3.9B. KARA TÖBE'DE DÜĞÜN	139
3.10. GELİN EVE İNDİRİLİRKEN SÖYLENEN ŞARKI.....	141
3.11. SÜNNET DÜĞÜNÜ	142
3.12. YENİ YIL KUTLAMASI	143

3.13. BERAT KANDİLİ.....	143
3.14. <i>SERE</i> GELENEĞİ.....	144
3.15. TURFANLILARIN MEYLİS OYUNU.....	145
3.16. TURFANLILARIN GİYİMİ.....	145
3.17. KUMUL TÜRKLERİNİN GÜNLÜK YAPTIĞI İŞLER.....	146
3.18.1. TÜRK HALKININ GÜNAHLARI.....	147
3.18. 2. TÜRKLERİN YETENEKLERİ	148
3.19. LÜKÇÜN ŞEHİRİ.....	148
3.20. LÜKÇÜN VE COĞRAFİ UNSURLAR.....	149
3.21. ALTI ŞEHİR.....	150
3.22. TURFAN'IN LOP İLÇESİ HAKKINDA.....	150
3.23. ÇİN HAPİSHANELERİ.....	155
3.24. İŞKENCE.....	158
3.25. ERKEK ÇOCUĞA İSİM KOYMA.....	160
3.26A. TÜRK KADIN İSİMLERİ	160
3.26B. TÜRK ERKEK İSİMLERİ	161
3.27A. KADIN İSİMLERİ	161
3.27B. ERKEK İSİMLERİ.....	162
3.28. TÜRKLERİN LAKAPLARI.....	162
3.29. AKRABALIK TERİMLERİ.....	163
3.30. ERKEKLERİN EŞİNE YÖNELİK HİTAPLAR.....	164
3.31. FALCILIK.....	164
3.32. CİN ÇIKARMA VE UÇURMA.....	166
3.33. ÇAPA BASMA.....	168
3.34. MÜSLÜMANLIKTAKİ CİN ÇIKARMA.....	170
3.35. PAGANLARDAKİ CİN ÇIKARMA	171
3.36. HRİSTİYANLIKTAKİ CİN ÇIKARMA.....	172
3.37. YAHUDİLERDE CİN ÇIKARMA.....	174
SONUÇ	176
KAYNAKÇA	183
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	188
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	190

KISALTMALAR DİZİNİ

VTO *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. Toplulukçu ve bireyci toplumlar arasındaki temel farklar

Tablo 2. Yabanıllık ve barbarlığın özellikleri

Tablo 3. Akrabalık sistemlerinin yeryüzündeki dağılışı

Tablo 4. Toplulukların soya yönelik tercihleri

ŞEKİLLER DİZİNİ

- Şekil 1.** Zihinsel programlamada üç farklı benzersizlik düzeyi
- Şekil 2.** Soğan diyagramı: farklı derinlik seviyelerinde kültürün belirgin göstergeleri
- Şekil 3.** İnsanlığın gelişim aşamaları
- Şekil 4.** Ailenin biçimleri
- Şekil 5.** İnsanlığın tarihsel süreci içerisinde ailenin gelişimi
- Şekil 6.** Çekirdek ailenin görünümü
- Şekil 7.** Çekirdek ailede bireyi çevreleyen ilişkiler
- Şekil 8.** Çekirdek ailenin biçimleri
- Şekil 9.** Geniş ailenin görünümü
- Şekil 10.** Geniş ve çekirdek ailenin biçimleri ve yaygın olduğu bölgeler
- Şekil 11.** Yönelim, üreme ve yeni çekirdek ailenin gösterimi
- Şekil 12.** Uygularda çok eşli aile örneği
- Şekil 13.** Eskimo sistemine göre akrabalık ilişkileri
- Şekil 14.** Hawaii sistemine göre akrabalık ilişkileri
- Şekil 15.** Iroquois sistemine göre akrabalık ilişkileri
- Şekil 16.** Omaha sistemine göre akrabalık ilişkileri
- Şekil 17.** Crow sistemine göre akrabalık ilişkileri
- Şekil 18.** Crow ve Omaha akrabalık sisteminin farklılıkları
- Şekil 19.** Sudan sistemine göre akrabalık ilişkileri
- Şekil 20.** Uygularda çekirdek ailenin üyeleri
- Şekil 21.** Dede ve babaanne merkezli dört neslin akrabalık terminolojisi
- Şekil 22.** Uygularda baba tarafınının akrabalık terminolojisi
- Şekil 23.** Bachofen'e göre insanlığın geçtiği evreler
- Şekil 24.** Beş kuşaklı ana yanlı soy hattı
- Şekil 25.** Beş kuşaklı baba yanlı soy hattı
- Şekil 26.** Çift soylu soydaşlığın gösterimi

SİMGELER DİZİNİ

 : Kadın

 : Erkek

 : Evlilik bağı

 : Soy bağı

 : Kardeş bağı

 : Ölü kadın

 : Ölü erkek

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Sincan Uygur bölgesi ve sınırları

GİRİŞ

Doğu Türkistan, farklı etnik kökenden halkların yaşadığı çok kültürlü bir bölgedir. Bu halklar arasında etkileşim yaygındır; gelenekler, yaşam biçimleri, dilsel ifadeler halklar arasında birbirine kopyalanmaktadır. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* adlı metinde aynı kökenden gelen Uygur ve Kırgızların kültürel öğeleri, ritüelleri; baskın olan Çin kültürüne ait veriler; Turfan, Kumul, Ahund, Lükçün gibi Uygurların farklı bölgelerinden derlenen metinlerdeki kültürel ve dilsel farklılıklar yer almaktadır. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*, etnik gruplar arasında hangi unsurların paylaşıldığını, hangi öğelerin nerede yaygınlık gösterdiğini veya farklı olduğunu incelemek için önemli bir kaynaktır. Bu nedenle çalışmamızın ilk aşaması, Katanov'un derlediği metinlerin ilk cildinin Türkiye Türkçesine çevirisidir.

Çalışmanın çeviri aşamasında; nitel yöntem temelinde doküman incelemesi tekniği uygulanmış, dil bilgisi kaynakları aracılığıyla doğrudan çeviri yöntemi kullanılmıştır. Bu aşamada metin bütünlüğünü sağlamak amacıyla Almanca çevirilerden yararlanılmıştır. Kültürel ortaklıkların bulunduğu noktalarda yerelleştirme yöntemi kullanılmış; Türkçe karşılığı bulunmayan ifadeler ise orijinal haliyle gösterilmiştir.

Çalışmanın inceleme bölümünde, aile ve akrabalık olgusu açıklanırken antropolojik ve sosyolojik taksonomi esas alınmış; insanlıkla birlikte ailenin gelişimi ve soya yönelim; Bachofen, Morgan ve Engels'in evrimci kuram perspektifinden incelenmiştir. Akrabalık ilişkilerinin toplumda bulduğu karşılıklar ve yaygın görülen akrabalık terminolojisinde antropoloji disiplininin kabul gördüğü taksonomi esas alınırken Uygurlardaki akrabalık ilişkilerinin sınıflandırılmasında dil bilimsel perspektifte hazırlanan çalışmalardan faydalanılmıştır. Evlilik konusunda da antropoloji, sosyoloji ve halkbilimi verilerinden yararlanılmış; çeviri metinler, bu disiplinlerin taksonomisi doğrultusunda açıklanmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde, VTO metninden hareketle Uygurlarda geniş ve çekirdek aileye rastlanmıştır; çok eşli, eklemler, parçalanmış aileye dair veriler saptanmıştır; tamamlanmamış ve eş cinsel aileye dair ise bir veriye rastlanmamıştır. Akrabalık terminolojisinde Uygurların daha çok Sudan akrabalık terminolojisine uygun olduğu görülmüştür; soya yönelim konusunda ise baba yanlı soya yönelim çizgisinde olduğu

kanısına varılmıştır. Uygurlarda evlilik yaşının on ikili yaşlar olduğuna; eş sayısında hem tek hem de çok eşliliğe; çiftin yerleşeceği bölgeye göre hem damadın ailesi hem de çiftin ayrı olarak çıktığı farklı eve; evlenme biçimleri olarak kaçarak evlenme, levirat, görücü usulüne; evlilikte gerçekleştirilen ekonomik uygulamalar olarak başlık parası, hediyeleşme ve çeyize; Uygurların kendilerine ait damat/düğün selamı, damat kaçırdı, kapı tutma, gelinin evinde bisküvi ekmeklerle yenilen yemek, un sürme, damat odası için mantı yeme, yatak odasında güreş, bekâretin göstergesi olarak yassı ekmeğin içinin oyulması, gelin eve indirilirken söylenen şarkı gibi uygulamalara rastlanmıştır.

Uygurlar ve Uygurcaya yönelik çalışmaların sınırlı olduğu düşünüldüğünde Katanov'un derlediği bu metinlerin karşılaştırmalı, tarihi, kültürel olarak incelenmesi alana önemli katkılar sunacaktır. *Katanov'un Derlemelerine Göre Uygurlarda Sosyal Hayat: Aile, Akrabalık, Soy ve Evlilik* adlı çalışma, 1900'lü yıllardaki Uygurların sosyal hayatına yönelik bir panoramadır

1. BÖLÜM

TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. KONU

Bu çalışmanın ana konusu, Katanov'un Doğu Türkistan'da yaptığı derlemenin Türkiye Türkçesine çevirisi ve bu metinlerden hareketle Uygurların sosyal hayatının incelenmesidir. Katanov'un 1892 yılında derlediği metinler, K. H. Menges tarafından 1976 yılında yeniden düzenlenerek *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* adıyla iki cilt halinde yayınlanmıştır. Bu çalışmanın ilk cildindeki metinlerden hareketle Uygurlardaki sosyal hayat (aile yapısı, akrabalık ilişkileri ve terminolojileri, soya yönelim ve evlilik biçimleri, kuralları, ritüeller) açıklanacaktır.

1.2. AMAÇ

N.F. Katanov tarafından derlenen metinler, Uygur kültürüne ait unsurların ve toplumsal hayattaki dinamiklerin gösterilmesi açısından oldukça değerlidir. Doğu Türkistan, pek çok farklı etnik kökene sahip halkın yaşadığı çok kültürlü bir bölgedir. Bu bölgede yaşayan halklar birbirleriyle etkileşim kurmaktadır ve dolayısıyla da bazı gelenekler, yaşayış biçimleri kopyalanmaktadır. Uygurlarda bölgede yaşayan halklardan hangi unsurların kopyalandığı ya da hangi unsurların ortaklaşa yaşadığı da metinlerde gözlemlenebilmektedir (Çin kültüründen alınan giyecek isimleri, ölçü birimleri vs.). Bununla ilişkili bir diğer unsur, Uygurların kendi içerisindeki bölgesel farklılıklarıdır. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*'da Uygurlarla yaşayan diğer Türk halklarının yaşayış biçim ve ritüellerinden de bahsedilip Uygurlardan farkı gösterilmiştir. Bunların kendi içerisindeki farklılığı da metinlerde görülmektedir. Uygur kültürüne ait unsurları, toplumsal dinamikleri, etnikler arasında kopyalanan unsurları, hangi unsurların nerede yaygın ya da farklı olduğunu veri olarak sunması açısından *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* metninin incelenmesi çalışmamızın önemini oluşturmaktadır.

Çalışmada üç temel amaç bulunmaktadır. Birinci amaç, *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* adlı metnin birinci cildinin çevirisidir. İkinci amaç, çevrilen metinlerdeki Uygurların sosyal hayatına dair verileri tespit etmektir. Üçüncü amaç ise kaynak kişilerden tespit edilen sosyal hayata dair öğelerin betimlenmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranmıştır:

1. Uygurlarda aile yapısı nasıl bir görünüme sahiptir, derlenen metinlerde aile yapısı, bölgelere göre farklılık göstermekte midir?
2. Uygurlarda akrabalık ilişkileri kuvvetli ya da zayıf mıdır? Uygurların akrabalık terminolojisinde hangi kavramlar bulunmakta ve bu kavramlar, nasıl sınıflandırılmaktadır?
3. Uygurların soya yönelimi hangi çizgidedir?
4. Uygurlarda evlilik yaşı nedir? Uygurlarda düğün ne zaman yapılır? Uygurlarda evlilik çeşitleri ve evliliğin ölçütleri nelerdir? Evlilik sonrasında çift, hangi bölgeye yerleşmeyi tercih etmektedir? Eş sayısı bakımından Uygurlarda nasıl bir tercih bulunmaktadır? Uygurlara özel evliliğin aşamalarında (düğün öncesi, sırası, sonrası) hangi uygulamalar bulunmaktadır?

1.3. YÖNTEM

Çalışmanın çeviri aşamasında; yakından okuma yöntemiyle nitel yöntem temelinde doküman incelemesi tekniği uygulanmış, dil bilgisi kaynakları aracılığıyla metinlerin çevirisinde doğrudan çeviri yöntemi kullanılmıştır. Bu aşamada metin bütünlüğünü sağlamak amacıyla Almanca çevirilerden yararlanılmıştır. Kültürel ortaklıkların bulunduğu noktalarda yerelleştirme yöntemi kullanılmıştır. Kaynak metinde pek çok unsur, nesne ve terim bulunmaktadır. Bu tür isimler orijinal biçimleriyle bırakılmış, parantez içerisinde Türkçe anlamları gösterilmiştir. Menges tarafından Latin harfleriyle gösterilen ifadelerin Türkçe transkripsiyonu aşağıdaki gibi yapılmıştır:

dž: c	č: ç
é: kapalı e	ä: e
γ: ğ	x: ħ
q: k	ň: ñ
š: ş	j: y

Çalışmanın inceleme bölümünün aile ve akrabalık konusunda antropolojik ve sosyolojik taksonomi esas alınmış; ayrıca insanlıkla birlikte ailenin gelişimi ve soya yönelim; Bachofen, Morgan ve Engels'in evrimci kuramı perspektifinden incelenmiştir.

Uygurlardaki akrabalık ilişkilerinin toplumda bulduğu karşılıklar ve yaygın görülen akrabalık terminolojisinde, antropoloji disiplininin kabul gördüğü taksonomi esas alınırken akrabalık terminolojisinin taksonomisi dil bilimsel perspektifte hazırlanan çalışmalardan faydalanarak yapılmıştır.

Evlilikte; antropoloji, sosyoloji ve halkbilimi disiplinlerinden yararlanılmış; çeviri metinler, bu disiplinlerin taksonomisi doğrultusunda incelenmiştir.

İnceleme bölümünde öncelikle sosyal hayatı oluşturan bileşenlerin (aile, akrabalık, soy, evlilik) kuramsal arka planı verilmiştir. Kavram, konu, uygulama ve gelişimi, verinin nasıl kullanıldığı, çalışmalarda görülen taksonomi açıklanmıştır. Daha sonrasında bu unsurların Uygur toplumundaki görünümü metinlerden hareketle açıklanmıştır.

1.4. SINIRLILIKLAR

Çalışma, *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*'ın birinci cildinin çevirisi ve bu metinlerden elde edilen verilerin incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*'ın ilk cildinde sosyal hayatı oluşturan aile, akrabalık, soy ve evlilik üzerine derlenmiş metinler yer almaktadır. Dolayısıyla çalışmamız bu başlıkların incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Çalışmanın yöntem sınırlılığını antropoloji, sosyoloji disiplini; kuram sınırlılığını ise evrimci kuram oluşturmaktadır.

1.5. LİTERATÜR ÖZETİ

Çalışmada; aile, akrabalık, soy ve evliliğe yönelik antropolojik ve sosyolojik çalışmalar taranmıştır. Aileye yönelik ilk başta Morgan (1871), (2022) ve Engels'in (1884) çalışmaları incelenmiştir. Bu çalışmalarda aile, evrimci bakış açısıyla anlatılmış ve anaerkillikten ataerkilliğe doğru bir gelişim göstermiştir. Morgan'ın çalışmasından faydalanan ve onun çalışmalarını daha kısa hâle getiren Engels, ailenin ataerkilliğe ve tek eşli hâle dönüşümünü mülkiyet ve devletin kökeni ile bağdaştırmıştır.

Murdock'un (1949) yaklaşık iki yüz elli toplum üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında ailenin ne olduğu, fonksiyonları, dünyada yaygın olarak görülen aile biçimleri ve bu ailede gerçekleştirilen pratikler açıklanmaya çalışılmış; açıklamalar, sayısal verilerle de desteklenmiştir. Murdock'un erken bir dönemde problematik bir şekilde aileyi tanımlaması ve fonksiyonlarını belirtmesi üzerine ona yönelik bir dizi eleştirel çalışmalar da hazırlanmıştır. Gough (1968) ve Spiro'nun (1986) çalışmaları; alışıldık aile biçimlerine farklı örnekler oluşturmuş, Murdock'un teorisini çürütmek üzere kullanılmıştır. Talcott Parsons (1959), modern Amerika toplumundan hareketle aileyi inceleyen araştırmacılardanır. Parsons, tüm toplumlarda ailenin "temel ve azaltılamaz" olmak üzere ortak iki fonksiyonu olduğunu belirtmiştir. Vogel ve Bell (1968), çalışmalarında aileye yönelik olumsuz bir bakış açısı sunmuş, ebeveynlerin çocukları gerilimlerini hafifletmede araç olarak kullandığını ifade etmiştir. Edmund Leach (1968), çalışmasında küçük ölçekli sanayi öncesi toplumları incelemiştir. Bu çalışmaya göre sanayileşmeyle birlikte geniş aile ve sosyal ağın etkili olduğu toplum düzeninden çekirdek aileye doğru bir gelişim gerçekleşmiştir. Ailedeki söz konusu gelişme, insanların birbirine şüpheyle yaklaşarak nefret duygusu beslemesine neden olmuştur. Diana Gittins'in (1985) çalışması diğer çalışmalara nazaran günümüze daha yakın bir zamanda hazırlanmıştır. Bu çalışmada, Murdock'un ailenin neliği ve fonksiyonuna dair öne sürdüğü her bir olgu, karşı tezleriyle birlikte çürütülmüş ve aile yapılarının yer aldığı topluma göre yorumlanması, genel evrensel bir tutumun sağlıklı olmadığı belirtilmiştir. Ailenin sosyolojik olarak taksonomisi yapılırken Serim Timur (1972) ve Önal Sayın'ın (2020) çalışmalarından yararlanılmıştır.

Akrabalık terminolojisi ve ilişkileri konusunda öncelikle Morgan'ın (1871), (2022) çalışmaları incelenmiş, bu çalışmalardaki veriler kullanılmıştır. Morgan'ın çalışması

üzerine Kroeber, Lowie (1916), (1927), Levi-Strauss (1949) ve son olarak Radcliffe-Brown'un çalışmaları incelenmiştir. Radcliffe-Brown (1941), çalışmasında akrabalık ilişkisinin kurulduğu yapıyı açıklamış; *Omaha, Fox, Hopi, Yavalde* akrabalık terminolojilerinden bahsetmiştir. Akrabalık terminolojileri için literatürde kullanılan diğer kaynaklar, kültürel antropoloji disipliniyle hazırlanmış Haviland (2008), Bates (2018), Kottak (2021), Türk (2021), Akıncı (2022), Güvenç (2020), Holy (2016), Trautman ve Whiteley'in (2012) ele aldığı çalışmalardır. Uygurların akrabalık terminolojisinde Gülensoy (1974), Li (1999), Emiroğlu (2012) ve Yavuz'un (2013) çalışmaları incelenmiş ve bu verilerden yararlanılarak Uygurlardaki akrabalık terimleri sınıflandırılmıştır.

Anaerkillikten ataerkilliğe geçişte Bachofen'in (1991) çalışması temel alınmış; soya yönelim konusunda antropolojik kaynaklar (bk. Murdock, 1949, 1967; Haviland, 2008; Trautmann, Whiteley, 2012; Holy, 2016; Bates, 2018; Şanlı, 2022; Güvenç, 2020) ve Türkçedeki çalışmalar (Çobanoğlu, 2020; Esin, 1975, 1978, 1985; Hassan, 1986; İnan, 1976, 1986, Roux, 1998, 1999) incelenmiştir.

Evlilik konusunda çalışmamızın ana iskeletini oluşturan antropolik ve sosyolojik kaynaklara yer verilmiş, ek olarak halkbilimi disiplininden Artun (2021) ve Örnek'in (2022) çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu çalışmalarda evlilik; evlenme biçimleri, evlilik çağı/yaşı, evlenme aşamaları (düğün öncesi, düğün, düğün sonrası) şeklinde ele alındığı için çalışmamızda da bu şekilde bir şablon oluşturulmuştur.

Ayrıca Donuk'un (1982) eski Türkler ve Çin, Hint, İran, Yunan, Roma, Moğol gibi farklı topluluklarda ele aldığı aile kavramını içeren çalışması; Erdentuğ'un (1992) Türkçedeki akrabalık terimlerinin yapısal ve işlevsel açıdan incelemesi; Ecevit'in (1993) aile, kadın ve devletin ilişkisinin incelendiği yaklaşımları sunan çalışması; Qarluq'un (2005) ve Ulusoy ve Celil'in (2005) Çin Komünist Partisi etkisiyle Uygurlarda değişen aile yapısının incelendiği çalışmaları; Sezen'in (2015) Türkiye'deki evlenme biçimlerini genel hatlarıyla anlattığı çalışması; Sağol-Yüksekkaya'nın (2007) kalın ve çeyiz uygulamasını anlattığı çalışması; İneyet'in (2011) Uygur aşk şiirleri üzerine gerçekleştirdiği çalışması; Çakmak'ın (2011) Türkçe ve İngilizcedeki akrabalık terimlerini karşılaştırdığı çalışması; Aluş (2015), Doğan ve Erdin'in (2018) Uygur Türkçesindeki atasözlerinde kullanılan akrabalık terimleri üzerine gerçekleştirdiği

çalışmaları; Karslı'nın (2019) modernleşme sürecinde çözülen aile yapısına ve kadının yediden inşasına yönelik çalışması; Mandaloğlu'nun (2022) eski Türklerde aile ve evlilik anlayışının ele alındığı çalışması; Serbest'in (2023) Uygurlardaki giyim kuşam kültürüne yönelik çalışması incelenmiştir.

1.6. UYGURLAR VE VOLKSKUNDLICHE TEXTE AUS OST-TÜRKISTAN

Uygurlar, Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Orta Asya Türk topluluklarından biridir. Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin kuzeyinde Altay Cumhuriyeti, kuzeybatısında Kazakistan, kuzeydoğusunda Moğolistan, güneyinde Tibet, doğusunda Çin, güneybatısında Pakistan ve Afganistan, batısında ise Tacikistan ve Kırgızistan yer almaktadır. Sincan Uygur Özerk Bölgesi dışında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da yaşayan Uygurlar da vardır. Sincan Uygur Özerk Bölgesi, bazı kaynaklarda Doğu Türkistan olarak geçmektedir.

Harita 1. Sincan Uygur bölgesi ve sınırları
(<https://www.minespider.com/blog/forced-labour-in-xinjiang-uyghur-autonomous-region-china>)

Sincan Uygur bölgesinin tarihi Uygurların 745 yılında Moğolistan'daki Göktürk Devleti'ni yıkarak bölgeye hâkim olmasına başlamaktadır. 840 yılında Uygurların Kırgızların baskısı ile hâkimiyeti son bulmuştur. Bölgeyi Kırgızların ele geçirmesiyle birlikte Uygurların bir kısmı güneye, Çinlilere; bir kısmı batıya, Karluklara karışmıştır.

Doğu Türkistan, 13. yüzyıllarda Moğollar; 18. yüzyıllarda ise Çinliler tarafından işgal edilmiş ve yönetim altına alınmıştır. Cengiz Han, 1209 yılında bu bölgeyi ele geçirmiş ve ülke, 1227'den sonra Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'a bağlanmıştır. Bölge, 1759 yılında Çin'in saldırısına uğramış ve bölgenin denetimi Çinlilere geçmiştir. Bölge, 1955'te ise Sincan Uygur Özerk Bölgesi adıyla Çin'e bağlı hâle gelmiştir.

Uygurlar, buldukları bölgede 2010 sayımına göre yaklaşık 10 milyon nüfusa sahiptir (Yakup, 2022: 409). Uygur Özerk Bölgesi'nin başkenti Urumçi'dir. Kaşgar, Altay, Aksu, Aral, Çalış, Hotan, Fukang, Turfan, Sanci, Usu, Kumul ve Urumçi, Uygur Özerk Bölgesi'nin illeridir. Bu bölgede konuşulan dil, tarihî Türk lehçelerinden Uygurca ile karışmaması açısından “Çağdaş Uygurca” ya da “Yeni Uygurca” gibi terimlerle ifade edilmektedir.

Çağdaş Uygurca, Johanson'un (1998) genetik ve tipolojik özelliklere göre yaptığı Türk dilleri sınıflandırmasında Modern Uygur ve Karluk grubunun doğu alt kolunda yer alan dillerdendir. Çağdaş Uygurca; Özbekçe gibi Eski Uygur, Harezmi ve Çağatay yazı dili geleneklerinin de devamı olan bir dildir.

Uygurlar, geçmişten günümüze çeşitli alfabe değişikliği yaşamıştır. Sincan'ın güneybatı kesiminde bulunan Kaşgar halkı, 11. yüzyılda İslamiyeti kabul etmiş; bu yeni dini kabul etmesiyle Kaşgar, İslam medeniyetlerinden biri haline gelmiştir. İslamiyetin yayılması ve siyasi bir güç kazanması, Arapçanın da doğuya doğru yayılmasını tetiklemiştir. Uygurlar, 20. yüzyıla kadar Arap alfabesini kullanmışlar, 1930'lu yıllara gelinmesiyle birlikte birtakım değişiklikler yaşamaya başlamışlardır. 1956-1983 yılları arasında önce Kiril, sonra Latin alfabesi kullanmışlardır. 1983 yılında ise Uygur Hükûmeti tekrar Arap alfabesine geçmeye karar vermiştir. 1983'te kabul edilen alfabe, Uygurcanın Urumçi, Kumul, Turfan, Kaşgar ağızlarına göre oluşturulmuştur ve bu alfabe günümüzde de hala kullanılmaktadır.

Uygur Özerk Bölgesi'nde iki resmî dil kullanılmaktadır: Bunlardan birisi, Uygurca; diğeri ise Çince. Uygurca; Toharca, Çince, Arapça ve Farsça gibi farklı dillerden etkilenmiş ve bu dillerden unsurları bünyesine dahil etmiştir.

Çalışmamızın verisini oluşturan *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*¹ adlı eser, N. F. Katanov'un etnolojik ve dilbilimsel araştırmalar için Rus Coğrafya Derneği ve Rus Bilimler Akademisinin görevlendirmesiyle Güney Sibiryaya, Kazakistan ve Doğu Türkistan'ı ziyaret ettiği 1890-1892 yıllarında topladığı verileri içermektedir. Katanov'un Doğu Türkistan'da derlediği metinler, toplam 2384 sayfadan oluşmaktadır. K. H. Menges tarafından bu metinlerin otuz üçü Prusya Bilimler Akademisi Toplantı Raporlarının XXXII. cildinde (1933), *Doğu Türkistan'dan Halkbilimsel Metinler I* başlığı altında yayınlanmıştır. Menges'in hazırladığı diğer elli altı metnin çevirisi ise Prusya Akademisi İncelemeleri için 1936 yılında baskıya iletilmesine rağmen İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Menges'in şehirden ayrılmasıyla yayımlanamamış, *Doğu Türkistan'dan Halkbilimsel Metinler II* başlığıyla isimsiz olarak "Berlin 1943" etiketiyle basılmıştır. Bu metinlerin yüz kopyası, Menges'in ön sözde bahsettiği üzere, akademi tarafından saklanmış ve üçte ikisi 1947'de kendisine tashih edilmiştir (Menges, 1954: 3). Menges, bu metinlerin 934 sayfasını Rus transkripsiyonundan farklı olarak latin alfabesiyle yayımlamıştır (1976: 4). Menges'in ayrı ayrı yayınladığı bu metinler, Georg Hazai'nin ona mektupla ulaşması 1976'da yapılan yeni baskıda iki cilt halinde yayınlanmıştır.

VTO adlı eser iki ciltten oluşmaktadır. Eserin birinci cildinde; ölü gömme merasimleri, düğün ritüelleri; Berat kandili, yeni yıl, *Särä* gibi özel günlerde neler yapıldığı, bu günlerin toplum tarafından nasıl karşılandığı, özel *meylis* oyunu; giyim, kılık kıyafette kullanılan isimler, sıradan bir günün nasıl geçtiği, hangi işlerle uğraşıldığı, meslek isimleri, günah ve yetenekler, toplumda yaygın olan zararlı alışkanlıklar ve toplumdaki kişilerin yetenekleri, zanaatlar, Doğu Türkistan bölgesindeki şehirler, bu şehirlerde olan köprüler, çeşmeler, kanallar, köyler, ilçeler, dağlar, nehirler gibi coğrafi unsurlar; şehirlerin hangi isimlerle neden anıldığı, özellikleri; hastalıklar ve tedavi etme yöntemleri, suçlar, cezalandırma yöntemleri, Çin hapisaneleri, işkence yöntemleri; yeni doğan bebeğe isim koyma âdeti, kadın ve erkek isimleri, lakaplar, akrabalık

¹ Çalışmamızın devamında *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* adlı eser, *VTO* kısaltmasıyla belirtilecektir.

terimleri, fal çeşitleri; Müslüman, Pagan, Hristiyan ve Yahudilere özel cin çıkarma yöntemleri bulunmaktadır.

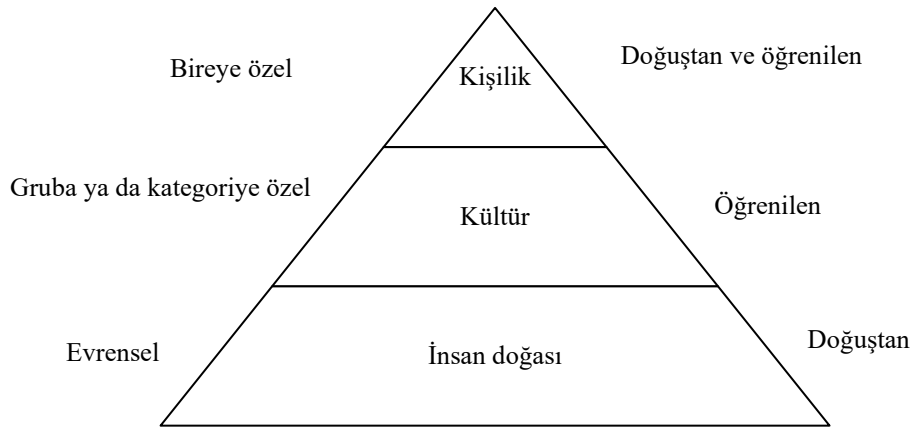
1.7. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.7.1. Zihnin yazılımı

Bir toplumun yaşantısına ayna tutan kültür, o toplumun düşünüş ve davranış şekillerini, algılarını, maddi manevi bütün unsurlarını anlamamıza yardımcı olan insana özel bir olgudur. İnsanları diğer canlılardan ayıran bu unsur; iş birliği, üreme ve çiftleşme şekli gibi farklı parametrelerde gerçekleşmektedir. Örneğin, çiftleşme ve üreme babun, şempanze ve diğer primatlarda da görülse de evlilik, akraba sistemleri, aile yapıları ya da soy gibi unsurlar, insanı diğer canlılardan ayıran kültürel örüntülerdir. Birey, dünyaya gelişi ile birlikte bu örüntüleri kavramaya başlar.

Hofstede (2010), insan zihnini bilgisayara, kültürel örüntüleri ise zihinsel programlara benzeterek kültür edinme sürecini zihnin yazılımı şeklinde ifade etmiştir. Ona göre insan zihnindeki programın kaynağı, bireyin toplumsal hayattaki deneyimleridir. Zihnin programlanması erken çocukluk döneminde başlar. Erken çocukluk döneminde birey, bilgileri çok hızlı ve kolay bir şekilde algılayıp kavrar. Bir topluma ait kültür örüntülerinin neredeyse tamamı erken çocukluk döneminde edinilir. Bireyin zihin programlanması daha sonra çevrede, okulda, arkadaş ortamında, iş yerinde ve yer aldığı toplumsal tabakada devam eder. Zihinsel programlar; bireyin ait olduğu topluma, yaşadığı çevreye ve içinde bulunduğu sosyal ortama göre farklılık gösterir.

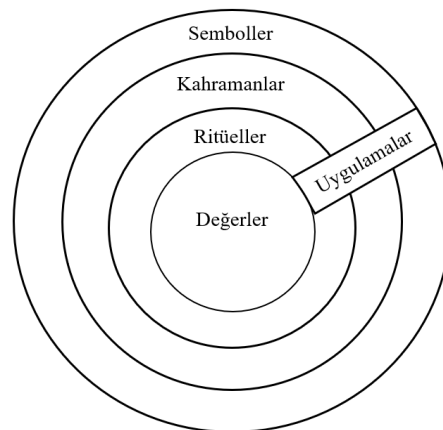
Hofstede, zihinsel programlamayı birbirine benzemeyen üç seviyeye ayırmıştır. Bu seviyelere göre insan doğası, doğuştan; kültür, gruba ya da kategoriye özel olarak öğrenilen; kişilik ise hem doğuştan hem de sonradan öğrenilen bireye özgü bir olgudur. Şekil 1’de, insan zihninin programlanmasındaki farklı seviyeler gösterilmiştir:

Şekil 1. Zihinsel programlamada üç farklı benzersizlik düzeyi
Hofstede vd., 2010: 8.

Hofstede, kültürün insanın doğası ve kişiliğinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgulayarak bu olgular arasındaki sınırların saptanmasının zor olduğunu ve bilinmediğini ifade etmiştir. Hofstede'e göre insan doğasının fiziksel ve psikolojik işlevleri, zihnin yazılımındaki işletim sistemidir.

Hofstede kültürel farklılıkları semboller, kahramanlar, ritüeller ve değerler olmak üzere dört katmana ayırmış ve meşhur soğan diyagramıyla bu olguları açıklamıştır. Soğan diyagramının en dışta kalan kısım, sembol; en içte kalan kısım ise değerlerdir. Soğanın ortasında ise kahramanlar ve ritüeller bulunmaktadır (bk. Şekil 2).

Şekil 2. Soğan diyagramı: farklı derinlik seviyelerinde kültürün belirgin göstergeleri
Hofstede vd., 2010: 8.

Hofstede'in soğan diyagramında semboller; aynı kültürü paylaşan insanlar için belli anlamı taşıyan sözcükler, jest, resim ya da nesnelere. Bir dile ya da jargona ait sözcükler, giyim veya saç stilleri, ülkeleri temsil eden bayraklar, statüler sembollere dahildir. Bir sembol toplum tarafından kolaylıkla yaratılmakta ve farklı bir topluma kopyalanabilmektedir. Semboller, kolay kopyalanması nedeniyle soğan diyagramının en dışında yer almaktadır. Kahramanlar, belirgin özellikleriyle ön plana çıkmış, toplumun hafızasında bu özellikleriyle yer edinmiş, topluma örnek olan, canlı-ölü, gerçek-hayalî kişilerdir. Ritüeller, bir toplum tarafından kültür içinde anlam kazanan, sosyal yaşamın temeli olarak kabul edilip sergilenen etkinliklerdir. Evlilik, cenaze törenleri, isim koyma ritüellere örnek olarak verilebilir. Uygulamalar; ritüeller, kahramanlar ve semboller arasında yer almaktadır (bk Şekil 2). Bunun nedeni uygulamaların dışarıdan kolaylıkla fark edilmesine rağmen altta yatan kültürel anlamların görünmez ve hemen fark edilemeyen özelliklere sahip olmasıdır. Değerler, bir toplumun özünü oluşturan, kültürü şekillendiren olgulardır. Hofstede, değerleri belirli bir durumu diğerine tercih etme olarak açıklamış ve olumlu-olumsuz değerleri şöyle ifade etmiştir:

- Kötüye karşı iyi,
- Kirliye karşı temiz,
- Tehlikeliye karşı güvenli,
- Yasaklıya karşı yasaksız,
- Uygunsuza karşı makul,
- Ahlaksıza karşı ahlaklı,
- Çirkine karşı güzel,
- Yapaya karşı doğal,
- Anormale karşı normal,
- Paradoksa karşı mantıklı,
- İrrasyonele karşı rasyonel (Hofstede vd., 2010: 9).

Hofstede, çalışmasının devamında toplumları örgüt olarak beş parametreye göre incelemiştir:

1. Güç mesafesi endeksi: İnsanların eşitsizliklerle başa çıkma biçimlerinin ölçüldüğü kültürel boyuttur. Bu boyutta otoriteyle ilişki, otoritenin nasıl algılandığı ve otoritedeki kişinin konumunu nasıl kullandığı açıklanmaktadır.

2. Bireycilik ve toplulukçuluk: Bireyin toplumla veya içinde bulunduğu grupla olan ilişkisinin ve bunlara karşı bağlılığının ölçüldüğü parametredir. Bu boyutta, bireysel ve toplumsal çıkarlarının önemi, toplum tarafından bunların nasıl bir davranışa yol açtığı incelenmektedir.

3. Erillik ve dişillik: Bu boyutta, toplumların karar alma biçimi duygusal ya da mantıksal hareket etme yönünden incelenmiştir. İddialı, mantıklı, maddi başarıya odaklanma ve düşünsel odaklı toplumlar, eril; sosyal bağların, yaşam kalitesinin ve başkalarının zenginliğinin yaygın olduğu toplumlar ise dişil olarak nitelendirilmiştir.

4. Belirsizlikten kaçınma: Bireylerin belirsizlik ve risklere karşı tavrının ölçüldüğü parametredir. Bu parametrede, belirsizlikten kaçınmada yüksek orana sahip olan kültürlerdeki bireyler; risk almaktan kaçınmakta, güvenli bölgede kalmayı tercih etmekte, değişimlere karşı açık değildir, kurallarla yönetilmektedir. Belirsizlikten kaçınmada düşük orana sahip kültürlerdeki bireyler ise risk almakta, değişime açıktır; esnek ve karşılıklı fikrin önemli olduğu bir yönetimde, rahat ve esnek bir çalışma ortamına sahiptir.

5. Kısa ve uzun döneme yönelim: Kısa zamanda hızlı sonuçlar elde etmeyle uzun vadede planlama, yatırım yapma, geleceğe yönelme gibi iki farklı parametrenin incelenmesidir. Bu iki unsur, bireyin hedefini ve planını gerçekleştirmede önemlidir. Kısa vadeli kültürlerde, bireyler hızlı şekilde sonuç elde etmeye odaklandıkları için hata yapma toleransları daha azdır. Bu toplumlardaki bireyler; hızlı karar alır, mevcut iş imkânlarına odaklanarak bundan en verimli nasıl yararlanacağını hesaplar. Uzun vadeli kültürlerde sahip olan toplumlardaki bireyler ise kısa vadeli kültürün sahip olduğundan daha büyük ve stratejik hesaplamalarla daha uzun süren hedefler belirler. Bu toplumlarda bireyler; detaylı ve ayrıntılı planlar yapar, riskleri tolere edebilir, uzun vadede kâr getirecek yatırımlara odaklanırlar.

Bizim bu çalışmamızda, Hofstede'in bireycilik ve toplulukçuluk parametresi toplumun yapısını açıklamada kullanıldığından bu parametreyi daha detaylı bir şekilde örneklerle açıklamak konunun anlaşılması için uygun olacaktır.

Hofstede'in bahsettiği bireycilik özelliği gösteren topluluklarda çocuklar, iki ebeveyn ve bir kardeşin olduğu çekirdek ailede dünyaya gelir. Bu tür toplumlarda büyüyen çocuklar, "ben" olarak düşünmeyi kısa sürede öğrenirler. "Ben" kişisel kimliği, diğer insanların "ben"lerinden farklıdır ve bu diğer insanlar, grup üyeliklerine göre değil bireysel özelliklerine göre sınıflandırılır (2022: 83). Çocukların tercihleri kendisine bağlıdır ve bu toplumdaki çocuklardan yetişkilik çağına geldiklerinde kendi ayaklarının üstünde durmaları beklenir. Birey, bu durumda ailesinin evinden ayrılır ve onlarla bağı azaltır. "Ben" kimliğinin ön planda olduğu bu "bireyci" toplumlarda kişinin uygulamalarında ya da ruhsal anlamda ailesine bağımlı olmadığı görülür.

Kolektif olarak nitelendirilen toplumlarda "biz" düşüncesi ön plandadır. Bu toplumda dünyaya gelen çocuğun evinde, çekirdek ailede olduğu gibi, sadece ebeveyn ve kardeşleri yer almaz; babaanne, dede, teyze, hala, amca, yenge gibi daha kalabalık akraba üyeleri yer alır. Geniş bir ailede dünyaya gelen çocuk, "biz" grubunun bir parçasıdır ve bu doğrultuda yetiştirilir. "Biz" grubu (veya iç grup), kişinin kimliğinin ana kaynağıdır ve kişinin yaşam zorluklarına karşı sahip olduğu tek güvenli korunaktır. Bu nedenle kişi, iç grup bağlılığına ömür boyu sadakat borçludur ve bu sadakati bozmak, bir kişinin yapabileceği en kötü şeylerden biridir (2022: 83). Bireyci toplumların aksine toplulukçu olarak nitelendirilen toplumlarda kişi, uygulamalarında ve ruhsal anlamda "biz" in parçası olduğu gruba bağımlıdır. Bireyci ve toplulukçu toplumların temel farklılıkları aşağıdaki tabloda açıklanmıştır:

TOPLULUKÇU	BİREYÇİ
İnsanlar, geniş ailelere veya diğer iç gruplara doğarlar. Bu gruplar, sadakat karşılığında onları korumaya devam eder.	Herkes kendine ve sadece kendi çekirdek ailesine bakmak için yetiştir.
Çocuklar, “biz” açısından düşünmeyi öğrenirler.	Çocuklar, “ben” açısından düşünmeyi öğrenirler.
Değer standartları, iç gruplar ve dış gruplar için farklılık gösterir (dışlayıcılık).	Herkese aynı değer standartlarının uygulanması beklenir (evrenselcilik).
Uyum her zaman korunmalı ve doğrudan çatışmalardan kaçınılmalıdır.	Düşüncelerini açıkça ifade etmek dürüst bir kişinin özelliğidir.
Arkadaşlıklar, önceden belirlenir.	Arkadaşlıklar, gönüllüdür ve teşvik edilmelidir.
Kaynaklar, akrabalarla paylaşılmalıdır.	Çocuklar için bile kaynakların özel mülkiyeti vardır.
Yetişkin çocuklar, ebeveynleri ile yaşar.	Yetişkin çocuklar, ebeveynlerinin evinden ayrılır.
Yüksek bağlamsal iletişim hâkimdir.	Düşük bağlamsal iletişim hâkimdir.
Sosyalleşme genellikle kamusal alanlarda gerçekleşir.	Evim, kalemdir.
Başkasının mülkiyetine izinsiz girmek, birey ve grup için utanç ve itibar kaybına neden olur.	Başkasının mülkiyetine izinsiz girmek, suçluluk duygusuna ve özsaygı kaybına yol açar.
Gelinler genç, çalışkan ve iffetli; damatlar ise daha yaşlı olmalıdır.	Evlenme partnerleri için kriterler, önceden belirlenmez.
Kızların güzellik idealleri üzerindeki en güçlü etki, arkadaşlarıdır.	Kızların güzellik idealleri üzerindeki en güçlü etki, erkeklerdir.

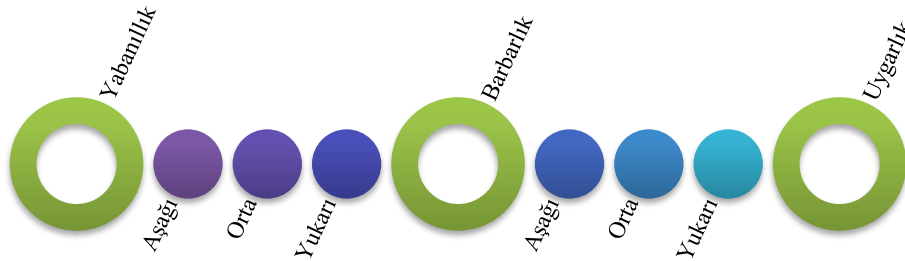
Tablo 1. Toplulukçu ve bireyci toplumlar arasındaki temel farklar

I: Genel norm ve aile
Hofstede vd., 2010: 8.

1.7.2. İnsanlığın aşamaları

Çalışmamızın aile ve soy konusundaki kuramsal temelini evrimci bakış açısı oluşturmaktadır. İnsanlığın belirli dönemlerde geçirdiği değişiklikler (örn, üretim sahipliği ve mülkiyet); aile, akrabalık gibi toplumsal yapının da temelini oluşturmuştur. Evrim her toplumda aynı çizgide gerçekleşmese de günümüze değin uygarlığa geçişte benzer belli aşamalarla gerçekleşmiştir. Ailenin günümüzdeki yapısını anlamak için insanlığın tarihsel bir bakış açısından geçmişten günümüze seyrini kısa özetiyle gözden geçirmek, bu dönemleri anlamak adına önemlidir. Aile yapısı; insanlığın geçirdiği dönemlerle birlikte farklı değişimler geçirmiş, günümüzdeki halini almıştır.

Bu bakış açısına göre Engels, insanlığın tarihî dönemlerini belirtirken Lewis Morgan'ın sınıflandırma biçimini kullanmış ve bu dönemleri yabanıllık, barbarlık ve uygarlık olarak olmak üzere üç döneme ayırmıştır. Bu üç dönem kendi içerisinde aşağı, orta ve yukarı aşamalarına ayrılmaktadır. Bu tarihî süreçte üretim biçimleri, üretim araçlarına sahiplik açısından toplum, aile ve mülkiyet yapısında değişiklikler yaşanmıştır.

Şekil 3. İnsanlığın gelişim aşamaları

1.7.2.1. Yabanıllık

1.7.2.1.1. Aşağı aşama

İnsanların genellikle sıcak ve ılıman iklime sahip ormanlarda, barınaklarda ve nadiren ağaçlar üzerinde yaşadığı dönemdir. Besin olarak bitkiler tercih edilmiş; kabuklu-

kabuksuz yemişler tüketilmiştir. Engels, bu dönemin sonuna doğru heceli bir dilin ortaya çıktığını belirtmiştir. Yabanılık döneminin belirleyici aile türü, grup halinde evliliklerdir. Bu dönemde herhangi bir cinsel kısıtlama yoktur; herkes, herkesin kocası ve karısıdır.

1.7.2.1.2. Orta aşama

Balık tüketimi ve bu tüketimle beraber ateşin kullanılmasını kapsayan aşamadır. İnsanlar, balık tüketimi sayesinde sınırlı bir alandan ziyade su kaynaklarını takip ederek dünyanın çeşitli yerlerine yayılma imkânı bulmuşlardır. İnsanlar, bu dönemde yeni yerleri keşfetme ve keşfettikleri bu yerlere yerleşme şansı bulmuş; yeni besinler, keşfetmiş ve tüketmiş; ateşi bulmuş, savaş aletleri (mızrak ve topuz) yapmış, yeni kaynaklar elde etmiştir. Kadın, yabanılığın aşağı ve orta aşamasında çok değer verilen bir varlıktır ve özgürdür. Bu aşamada, grup halinde evlilikler ve geniş aile yapısı görülmektedir.

Yabanılığın aşağı ve orta aşamasında, analık hukuku² hâkimdir. Bu aşamada kadın, önemli ve belirleyici bir konumdadır. Bu dönemde doğan çocukların anneleri belli olsa da babaları belirsizdir. Dolayısıyla çocuk, annenin soyuna aittir. Bu durum; yabanılığın yukarı aşaması, barbarlık ve uygarlıkla tamamen değişir.

1.7.2.1.3. Yukarı aşama

Yabanılığın yukarı aşamasının en önemli unsurları, ok ve yaydır. Bu dönemin başlangıç noktası, ok ve yayın üretilmesidir. Ok ve yay sayesinde avcılık toplum tarafından bir uğraş haline gelmiş ve av eti de tüketilen besin olarak yaygınlık kazanmıştır. Bu aşamada çömlekçilik henüz keşfedilmemiştir. Yabanılığın yukarı aşamasında köysel yerleşmeler kurulmaya başlanmış; insanlar günlük hayatta kullandığı araç gereçlerde

² Analık hukukundan kasıt, ana yanlı soyun hâkim olduğu, toplumda kadının erkekten daha belirleyici ve etkin konumda yer almasıdır. Bu dönemde henüz bir yazılı hukuk yoktur, bunun için mülkiyetleri koruma hakkına sahip olan devleti beklemek gerekecektir.

artık ustalaşmaya başlamıştır. İnsanların ustalaşmaya başladığı bu aletlere; tahta kap ve kacaklar, kabuk ve kamış örme sepetler, cilalı taş aletleri örnek olarak verilebilir.

Yabanılığın yukarı aşamasında grup halinde evlilik ve aile düzeni, iki başlı evlilik ve aile düzenine doğru değişmeye başlamıştır. Bu değişimle birlikte ilerleyen dönemlerde kademe kademe aileye kısıtlamalar getirilecek ve kısıtlamaların her biri, aile yapısında değişiklikleri sağlayacaktır.

1.7.2.2. Barbarlık

1.7.2.2.1. Aşağı aşama

Çömlekçiliğin öğrenilmesiyle başlayan aşamadır. Örme ve tahtadan yapılan kapları ateşe daha dayanıklı hale getirmek için çömlekçilik zanaatı doğmuştur. Engels, barbarlık döneminde iki büyük kıtanın (Doğu ve Batı) kendine özel bir gelişme gösterdiğini dile getirmiştir. Barbarlık döneminin bir diğer önemli niteliği; hayvanların evcilleştirilmesi ve yetiştirilmesi, tahıl ekimidir. Doğu kıtası, evcilleştirilebilecek bütün hayvanlara ve tarım yapmak için ürünlere sahipti. Batı kıtasında ise evcilleştirilebilecek sadece lama ve tarım yapılabilecek sadece mısır vardı. Bu farklı imkân ve koşullar, kıtaların kendi içinde ayrı olarak gelişmesine neden olmuştur.

1.7.2.2.2. Orta aşama

Barbarlığın orta aşamasında Doğu ve Batı, farklı şekillerde gelişim göstermeye devam etmiştir. Bu aşama, Doğu'da hayvanların evcilleştirilmesi; Batı'da ise sulamayla tarımdan elde edilen yiyeceklerin yetiştirilmesi, kerpiç ve taş yapılarının kullanılmasıyla başlamıştır. Batı'da besin kaynağını; mısır, kavun, kabak gibi bahçe bitkiler oluşturmuştur. Bitki yetiştirme, Doğu'da ise sonraki zamanlarda görülmüş; burada daha çok hayvanlar evcilleştirilmiş ve bunlardan elde edilen süt ve etler, besin kaynağı olarak

görülmüştür. Hayvanların evcilleştirilme ve yetiştirilmesi, geniş sürülerin oluşumunu, sürülerin oluşumu ise çobancılığın gelişimini tetiklemiştir:

Sürülerin meydana gelmesi, uygun bölgelerde Semitleri Dicle ve Fırat'ın; Aryenleri ise, Hindistan, Amuderya (Oxus), Sirderya (Iaxarte), Don ve Dinyeper'in çayırılık ovalarında çobanlık yaşamına götürme sonucunu verdi (Engels, 2021: 33).

Tarım, Doğu'da daha çok hayvanların beslenme ihtiyacını karşılamak üzere başlamış, sonrasında ise insanların beslenmesinde önem kazanmıştır. Beslenme alışkanlıklarının ırkların gelişimi üzerinde önemli olduğunu dile getiren Engels, et ve süt bolluğunun olmadığı, sadece bitkiyle beslenen Yeni Meksika'nın Peublos yerlilerinin et, balık tüketen yerlilere göre daha küçük bir beyne sahip olduğundan bahsetmiştir (2021: 34).

Barbarlığın orta aşaması ve devamında iki başlı aile, tek eşli aileye doğru dönüşmeye başlamıştır. İnsanların edindiği sınırsız kaynaklar ve bu kaynakları kullanırken edindiği mülkiyet, mirasın kime kalacağı problemini ortaya çıkarmış ve mülkiyet sebebiyle soyun erkekten geçmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu sebeple artık analık hukuku bırakılmış ve ataerkil düzenin hâkim olduğu babacıl hukuka geçilmiştir. Morgan, Engels, Marx'a göre babanın mutlak egemenliği, kadının en büyük yenilgisidir.

1.7.2.2.3. Yukarı aşama

Demirin eritilmesi, dökümüyle başlayan dönemdir. Barbarlığın yukarı aşamasında; büyük ölçüde tarım ve bunu olanaklı kılan hayvanlar tarafından çekilen sabanlar görülmektedir. Yukarı aşamada, bireylerin günlük yaşamında kullandığı araç gereç sayısında olağan dışı artışlar görülmüş; ormanlık bölgeler, tarla ve çayıra dönüştürülmüştür. Bu gelişmelere bağlı olarak popülasyonda da ciddi bir artış görülmüştür. Engels, barbarlığın yukarı aşamasına Homeros'un *İlyada*'sından örnekler göstermiştir:

Gelişmiş demir aletler, körük, kol-değirmeni, çömlekçi tornası, zeytin yağı ve şarap yapımı; madenlerin ustalıkla bir biçimde işlenmesi, yük ve savaş arabaları, kalas ve tahtalarla gemi yapımı, sanat olarak mimarlığın başlangıcı, kuleli ve mazgallı duvarlarla çevrilmiş kentler, Homeros'un destanı ve bütün

mitoloji – işte Yunanların barbarlıktan uygarlığa geçirdikleri belli başlı miras budur (Engels, 2021: 35).

Yabanıllık ve barbarlık döneminden sonra ise tek eşli ataerkil ailenin hâkim olduğu, insanların ham maddeleri işlemeyi öğrendiği, sanayi ve ustalık dönemi olan uygarlık dönemi gelmektedir. Engels, uygarlığın tarihi günümüze daha yakın olduğu için daha çok yabanıllık ve barbarlık aşamalarından bahsetmiştir. Yabanıllık ve barbarlığın önemli özellikleri genel olarak şunlardır:

Yabanıllık	Barbarlık
<p style="text-align: center;">Aşağı</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sıcak iklimlerde, ormanlarda yaşama, • Kabuklu-kabuksuz yemişler tüketme, bitkilerle beslenme, • Heceli dilin ortaya çıkması. 	<p style="text-align: center;">Aşağı</p> <ul style="list-style-type: none"> • Çömlekçilik, • Doğu ve Batı kıtasının kendi özelliklerine göre farklı gelişimler göstermesi.
<p style="text-align: center;">Orta</p> <ul style="list-style-type: none"> • Balık tüketme, • Ateş kullanma, • Sulak alanların çevresine yayılma ve yeni yaşam yerlerini keşfetme, • İlk silahların yapımı (mızrak, topuz). 	<p style="text-align: center;">Orta</p> <ul style="list-style-type: none"> • Doğuda; evcil hayvanların yetiştirilmesi, sürülerin oluşturulması ve buna bağlı olarak çobancılığın gelişmesi. • Batı'da; bitkilerin ekilmesi, barınaklarda taş ve kerpiçlerin kullanılması,
<p style="text-align: center;">Yüksek</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ok ve yay üretimi, • Avcılığın gelişimi, • Köysel yerleşimlerin kurulmaya başlanması, • Günlük yaşamda kullanılan araçların üretiminde ustalaşma (örn; tahta kap ve kacaklar, kabuk ve kamış örme sepetler, cilalı taştan yapılmış aletler). 	<p style="text-align: center;">Yüksek</p> <ul style="list-style-type: none"> • Demirin eritilmesi ve dökülmesi, • Günlük yaşamda kullanılan araçların sayısında olağan dışı artış, • Tarım yapılması ve demir sabanın kullanılması, • Ormanların tarla ve çayıra dönüştürülmesi, • Popülasyonda hızlı artış.

Tablo 2. Yabanıllık ve barbarlığın özellikleri

1.8. TEMEL KAVRAMLAR

1.8.1. Kültür

Kültür (Fr. *culture*), bireyin üyesi olduğu toplumda edindiği davranış ve düşünce kalıplarının bir bütünüdür. “Kültür 18. yüzyılda Fransızca kanalıyla ortaya çıkan bir anlamıyla sanat, yaşama biçimi ve toplumsal kurumlar bakımından gelişmiş, diğer toplumlara göre ileri bir aşama olarak algılanır” (Demir, 2017a: 9). Uygur’a göre ise kültür, “İnsanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik demektir” (2022: 18).

“Kültür tarihçileri, insanoğlunun hayatta kalma ve varlığını sürdürme savaşındaki başarısını, *kültürel* bir varlık oluşuna, yani yaşayarak öğrendiklerini kültüründe saklayıp yeni kuşaklara aktarma yeteneği ile iletişim becerisine bağlı görürler” (Güvenç, 2015: 10). Bu bakış açısında insan biyolojik olarak uyum gücüyle değil kültür bilincine sahip olmasıyla dünyaya egemen olmuş, ilerleme kaydetmiş ve gelişmiştir.

İnsanı diğer canlılardan ayıran bilinç ve dili kullanma yeteneği, onun kültür olgusunu oluşturmasına ve farklı bir bilinç düzeyine ulaşmasını sağlamıştır. Kültürün taşıyıcısı olarak dil, bir topluma ait maddi manevi bütün unsurları bünyesinde barındırarak nesilden nesile aktarmada bir kanal görevi görmüştür.

Kültür, çalışmalarda genellikle kültürü buzdağı metaforu ile açıklanmaktadır. Bu metafora göre kültürün bir görünen, bir de görünmeyen yüzü vardır. Kültürün görünen yüzü, “giyim kuşam, yeme içme, mimari, eğlence gibi insanın ilk bakışta algılayabileceği öğelerden oluşur” (Demir, 2017b: 34). Kültürün görünmeyen yüzü ise “dil, toplumsal yapı, aile yapısı, siyaset algısı, sosyal yapı, değerler, kişilerin kendilerini algılayışı, din, dünya görüşü, semboller ve kahramanlar”dır (2017b: 34). Kişi, kültürün görünen kısmının aksine görünmeyen kısmını anlamada daha duyarlı, dikkatli, ilgili, deneyimli olmalıdır (2017b: 34).

Kültür, antropolojinin temelini oluşturmakta ve bu disiplinde kültüre yönelik çalışmalar yapılmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda toplumlar üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, ilk başta toplumlardaki farklılıkların; insanların ten rengi, saç ve göz yapısı gibi fiziksel

özelliklerden kaynaklandığına işaret etmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında ise Franz Boas'ın (1858-1941) etkisiyle bu fiziki ırk temelli çalışmaların etkisi azaltılmaya çalışılmış, toplumlar arasındaki farklılıkların biyolojik temelden öte sosyal öğrenmedeki farklılıklardan kaynaklandığına yönelik çalışmalar yapılmıştır (Lavenda ve Schultz, 2021: 42).

Kültürün konu aldığı antropolojik çalışmalar; *doğrudan evrimcilik* (Edward Burnett Tylor ve Lewis Henry Morgan), *tarihsel tikelcilik* (Franz Boas), *işlevselcilik* (Alfred Reginald Radcliffe-Brown, Bronisław Kasper Malinowski), *yapılandırmacılık* (Boas'ın öğrencileri Ruth Benedict, Margaret Mead), *yeni evrimcilik* (Leslie White ve Julian Steward), kültürel maddecilik (Marvin Harris), *sembolik ve yorumsamacı antropoloji* (Victor Turner, Clifford Geertz), *süreçsel yaklaşım* (Edmund Leach), *feminist antropoloji* (Rayna Reiter, Rosaldo ve Louise Lamphere) gibi farklı yöntemlerle yapılmıştır.

Çalışmamızın yöntemini oluşturan kültürel antropoloji; toplumların ve kültürlerin sosyal ve kültürel benzerlik-farklılıklarının tespit edildiği, analize tabi tutulduğu, açıklandığı, yorumlandığı antropolojinin bir alt disiplini.

1.8.2. Toplumsallaşma

İnsan, doğduğu andan itibaren belli inanış, davranış, düşünüş şekli olan bir toplumun içine doğar. Toplumsallaşma, bireyin doğduğu toplumun davranış örüntülerine, düşünüş şekline, örf ve âdetlerine, maddi ve manevi bütün unsurlarına uygun, çevresine uyum sağlayarak yaşamayı öğrendiği süreçtir. Bu süreçte bireyler, ait olduğu toplumun davranış kalıplarını, normlarını, rollerini etraflıca öğrenirler. Toplumsallaşma sürecinde birey, aşağıdaki soruların cevabını bulmaktadır:

- Kime ne söylemeli ya da söylememeliyim?
- Kime ne söylersem uygun olur ya da olmaz?
- Kime nasıl davranmalı ve davranmamalıyım?
- Kime nasıl davranırsam uygun olur ya da olmaz?
- Kime, hangi şart ve zamanda nasıl yaklaşmalı ya da yaklaşmamalıyım?

Bu soruların cevaplarının hepsi kültürel kodlarda saklıdır ve insan, doğumu itibarıyla kültüre ait bu kodları teker teker zihnine işleyerek toplumsallaşma sürecini ilerletir.

1.8.3. Kültürlenme

Kültürlenme; duygusal, düşünsel, değersel, algısal ve bilişsel bir süreçtir. Birey, belli bir grubun içinde bu unsurları, kavrar ve bir sonraki kuşağa aktarır. Toplumsallaşma ve kültürlenme süreci, birbirini besleyen ve tamamlayan süreçlerdir çünkü birey, toplumundaki davranış örüntülerini öğrenirken aynı zamanda toplumunun düşünme, hissetme ve değer biçimlerini de öğrenir.

1.8.4. Kültürel ortaklıklar

Kültürel ortaklık anlayışının temelinde, dünyadaki tüm insanların aynı hayatta kalma problemiyle karşı karşıya kalması ve benzer temel ihtiyaçları gidermesi bulunmaktadır. Bronislaw Malinowski'nin ortaya attığı kültürel ortaklıkta insanların yiyecek, barınma, üreme, giyinme gibi temel ihtiyaçları vardır. İnsanlar bunları gidermede farklı yöntemler geliştirmekte ve bunu ise kültürle sağlamaktadırlar. Örneğin, soğuk iklimde bulunan iki farklı toplumdaki biri, ısınmak için barınak inşa etmeyi tercih ederken diğeri, hayvan avlayarak hayvanın onu sıcak tutacak giysi yapmayı tercih edebilir. Bu yöntemler, iki toplumda farklılık gösterse de temelde ısınma ihtiyacı karşılanmıştır. Kültürel ortaklıklar, bu temel ihtiyaçların giderilmesi üzerine inşa edilmiş; yöntemlerin kaydını tutmak ise etnograflara bırakılmıştır.

1.8.5. Simgeler

Simge, basit anlamıyla, herhangi bir şeyin yerini tutan, onu temsil eden olgudur. Simgeler genellikle dil bilimsel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Saussure'e göre

dil, herhangi bir kavramı belirten göstergeler dizgesidir. Sözcüğün temsil ettiği anlam rastlantısalıdır. Biçim ile anlam arasında herhangi bir bağ yoktur. Dilsel biçim ve anlamı arasında “doğal” bir bağlantının olmaması dilin keyfi olma özelliğinden kaynaklanmaktadır (Yule, 2010: 12). Örneğin, köpek sözcüğü ile canlı/hayvan arasında anlamlı bir bağlantı yoktur. Bu adlandırma geçmişten günümüze insanlar tarafından verilmiş ve çevre tarafından kabul görmüştür. Söz konusu canlıya köpek harici başka bir isim verilebilir ve nihayetinde bu isim de benimsenebilirdi.

Dil bilimsel olgular dışında ülkelerin bayrağı, Rusya’yı temsil eden matruşka, İslam’ın ay ve yıldızı, Hristiyanlığın kutsal suyu, haçı, İsa’sı; şirketlerin kullandığı logolar simgelere örnek oluşturur. Bazı simgeler kültürlerde aynı anlamı taşıırken bazıları farklı anlamlara sahip olabilirler. Bu durumda araştırmacının toplumu iyi tanması ve dikkatli bir şekilde simgelerin anlamını kavraması gerekmektedir.

1.8.6. Etnomerkezcilik

Bir toplumun kendisini üstün görerek diğer toplumu kendi toplumundan aşağı görmesi, ırkçılık yaparak, özellikle kabile toplumlarını, “barbar”, “vahşi”, “çirkin”, “kaba” olarak niteleyerek kötü değerler atfedilmesi etnomerkezciliktir. Birey, etnomerkezci perspektifte karşı toplumun değerlerini ya da yaşayışını anlama, o topluma değer atfetmede kendi toplumunu temel ölçüt olarak alır. Bu anlayışta, bireyin kendi toplumu “biz” ve karşıdaki toplum ise “onlar” şeklinde etiketlenir. Onlar olarak atfedilen toplumda bireyin kendi toplumundan eksik olan yönleri ön plana çıkarılır.

Etnomerkezci bakış açısı kendini uygar olarak tanımlayan Avrupalı ve Amerikalılarda yaygın olarak rastlanan bir durumken antropolojik çalışmalar; bunun yanlış olduğunu, her toplumda gerçekleştirilen sosyal uygulamaların kendi içerisinde bir düzen, uyum ve sistem barındırdığını, bunların anlaşılması için ise o toplumun temel örüntülerini kavramak gerektiğini göstermiştir.

Etnomerkezci bir anlayışta, yüksek zümreden olan bir çocuk, avcı toplayıcı toplumun içinde büyürse bu toplumun dilini ve kültürünü kavrayacak, o kültüre uygun davranış ve

düşünce kalıpları geliştirecektir; aynı durum avcı toplayıcı bir toplumdaki bir çocuğun yüksek zümrede yetiştiğinde de gerçekleşecektir. Dolayısıyla toplumlara atfedilen “uygar”, “barbar”, “vahşi” kavramlar, toplum ya da kişilerin ön yargılarının bir ürünüdür.

1.8.7. Kültürel görecelik

Kültürel görecelik anlayışının temelinde; bir topluma ait pratiklerin, inanışların o toplum içerisinde yorumlanması gerektiği bulunmaktadır. Herhangi toplumda gerçekleştirilen ritüeli ya da uygulamayı yorumlamadan ve buna dair yargıda bulunmadan önce söz konusu uygulamanın gerçekleştirildiği kültürde nasıl bir role sahip olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Bu pratiklerin ya da ritüellerin temelini aramak için ise “Toplumun bunu gerçekleştirmesindeki amacı nedir?”, “Bu ritüel gerçekleşmeden önce, gerçekleşirken ve gerçekleşme sonrasında toplum, hangi davranışları gerçekleştirmektedir?”, “Toplumun bu ritüeli/pratiği gerçekleştirmedeki ana motivasyon kaynağı nedir?” gibi sorulara yanıtlar aranmaktadır.

Afrika ve Orta Doğu bölgesinde çok yaygın olan kadın sünneti geleneği, kültürel göreceliğe örnek olarak gösterilebilir. Bu bölgelerde kadınlara yönelik klitoridektomi³ ve infibulasyon⁴ yapılmaktadır. Söz konusu uygulamalar çoğu topluma göre zalimce, kadının cinselliğinin köreltilmesi, insan haklarının ihlali gibi birçok etik sorunu taşısa da bu uygulama, gerçekleştirildiği toplumun kültürel bir parçasıdır. Bu uygulamanın gerçekleştirildiği toplumda, kadının bedeni ve cinselliği üzerine yaptırımlar bulunmaktadır.

³ “Klitoris bir kısmı veya tamamının ve/veya klitoris üzerindeki derinin çıkarılması durumudur” (bk. Şimşek, S. (2022). Bu uygulama, Kottak’ta (2021: 30) kızın klitorisinin alınması olarak geçmektedir.

⁴ “Vajinal açıklığın klitoris çıkarılması ile beraber ya da tek başına labia minora ve/veya labia majoranın kesilmesi ve eklenmesiyle daraltılması durumudur” (bk. Şimşek, S. (2022). Bu uygulama, Kottak’ta (2021: 30) vajinanın dudaklarının dilimesi olarak geçmektedir.

2. BÖLÜM

SOSYAL HAYATIN UNSURLARI VE UYGURLARDA GÖRÜNÜMÜ

İnsan, dünyaya geldiğinde savunmasız ve tehlikeye açık bir konumdadır; onun diğer canlılardan farkı, içgüdüsel olarak hayatta kalma dürtüsü olmadan dünyaya gelmesidir. Diğer canlılar, örneğin en yakın akrabamız olan primatlar, hayatta kalma içgüdüleri içinde besin edinme, korunma gibi özelliklere sahip biyolojik olarak programlanmış bir şekilde dünyaya gelirler. İnsan, böyle değildir: İnsan yavrusunun hayatta kalması, hayatta kalma ve büyüme bilgisine –ve bu bilgiyi çoğaltıp çeşitlendirerek aktarma yetisine- sahip sosyal çevrenin doğayı ikame etmesi ile mümkün olacaktır (Saydam, 2017: 29). Bu nedenle insan; var olabilmek, varlığını sürdürebilmek, ihtiyaçlarını daha kolay ve hızlı karşılayabilmek, birliktelik hissi yaşayabilmek adına belli topluluklar oluşturmuş ve bu topluluklarda varlığını sürdürmüştür. Bu topluluklar; aile, akrabalık, boy, kabile, klanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan, bulduğu kültürel kodları sosyal ağın en küçük birimi olan aile kanalı ile aktarır. Bu bilgi aktarım kanalları; aileden akrabalara, akrabalarından boy ya da kabilelere genişler ve daha büyük bir ağa kültürel kodlar geçer. Tarihsel serüven içerisinde buluşlar, icatlar, coğrafya gibi insanın öğrenme şekilleri değiştikçe bu çözümler de şekillenmiştir. Böylece insanın edindiği bilgiler hep artmış ve dinamik bir öğrenme süreci, kültürel kodları sürekli yenilemiştir ve yenilemeye de devam etmektedir. Bu kodların aktarımı sürekli olarak sosyal çevre kanalı tarafından sağlanır.

İnsanın sosyal ağ kurma ve bu ağ ile beraber hareket etme gerekliliği, toplumumuzda “Birlikten kuvvet doğar”, “Bir elin nesi var, iki elin sesi var”, “El el ile değirmen yel ile”, “Sürüden ayrılanı kurt kapar”, “Nerede birlik orada dirlik” atasözlerinde belirtilmiştir. Bu atasözlerinin hepsi bir yaşanmışlık ve deneyimi simgelediği için toplumda sözlü kültür şeklinde nesilden nesile aktarılmış ve toplumun üyeleri uyarılmıştır.

Birey, toplumsal yapının bileşenlerinden olan ailenin içine doğar. Ailenin belli kuralları, geçmişten bugüne devam ettirdiği gelenekleri, benimsediği kültürel normlar, ödül-ceza

sistemleri vardır. Birey doğumundan itibaren bunları ailesinden görür ve öğrenme süreci başlar. İnsanın öğrenme süreci yaklaşık 10-12 yaşa kadar sürer; devamında okul, sonra ise iş hayatı devreye girerek kültürel öğrenme devam eder (Hofstede vd., 2010: 10). Kültürel yapılanmada önemli olan şey, kültürün doğuştan gelmediği, sonradan öğrenildiğidir. Örneğin, Kore’de doğup Amerikalı bir aile tarafından evlat edinilen bebek; evde ailesinden gördüğü kuralları benimseyecek, Korece değil İngilizce konuşacak, Kore gelenekleri yerine Amerikan geleneklerini öğrenecektir çünkü kültür, kalımsal değildir. Bu durumda bebek ailesinden gördüklerini âdeta kendine kopyalacak, benimseyecek, aynı zamanda da bunları devam ettirecektir. Burada ailenin önemi, Hofstede’in de deyişiyle, bebeğin doğumu ile birlikte ailesi aracılığıyla “zihinsel yapısının” donatılmasıdır. Bu noktada bireyin kültürü edinim sürecinde aile en önemli yapıdır.

Ailenin “ne”liği, fonksiyonu üzerine farklı bakış açıları sunan araştırmacılar vardır (bk. Bachofen, 1861; Morgan, 1877; Engels, 1884; Murdock, 1949; Gough, 1968; Spiro, 1968; Parsons, 1959; Vogel ve Bell, 1968; Leach, 1968; Gittins, 1993). Çalışmamızda, bu araştırmacıların bakış açılarına genel olarak yer verilmiş ve aile kavramı; Bachofen, Morgan ve Engels doğrultusunda evrimci bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ailenin biçimleri ise hem evrimci hem de sosyolojik taksonomi doğrultusunda incelenmiştir.

Aileye belli ilişkilerle bağlı daha büyük bir grup vardır. Bunlar “akraba” olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok toplumda akrabalık, kuşaklar arası toplumsal ilişkinin temelidir ve böylece zaman içindeki bilginin aktarımı için bir kanal sağlar. Bu bilgi sadece teknik bilgi değildir aynı zamanda bir kişinin rolü, statüsü, ilişkileri ve zorunlulukları hakkındaki çok temel toplumsal bilgileri de içerir (Bates, 2018: 273). Akrabalık, toplumsal yapıda çeşitli statü ve rolleri oluşturur. Bireyler, bu statü ve rolleri benimseyip sürdürür.

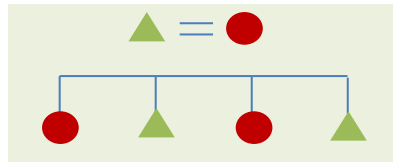
Morgan (1871), Kroeber (1909), Rivers (1914), Radcliffe-Brown (1941), Murdock (1949, 1967), Haviland (2008), Holy (2016), Bates (2018), Şanlı (2022) ve Güvenç (2020) akrabalık terimlerini ve bu terimlerin toplumda karşılıklarını antropolojik perspektifte incelemişlerdir. Gülensoy (1974), Yong-Söng Li (1999) ve Emiroğlu (2012), Yavuz (2013) ise akrabalık terminolojisini dil bilimsel perspektifte ele almıştır. Araştırmacılar, söz konusu çalışmalarında akrabalık terimlerini belli kategorilere göre sınıflandırmışlardır.

2.1. AİLE

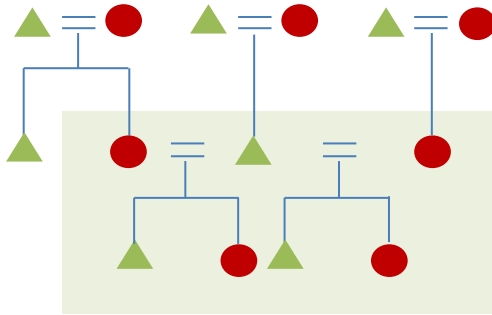
Toplumsal yaşantının en küçük bileşeni ailedir. Aile; bireyin içine doğduğu, toplumsal örüntüleri öğrendiği, sevgi ihtiyacının ve birliktelik duygusunun karşılandığı, belli ortaklıkların bulunduğu bir yapıdır.

Aile yapısı, farklı yaklaşımlara konu olmuştur. George Murdock (1949), avcı toplayıcı toplumlardan sanayi toplumlarına kadar iki yüz elli toplum üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, aile yapısının bütün toplumlarda olduğunu dile getirmiş; aile yapısının, özellikle çekirdek aile yapısının, evrensel bir olgu olduğunu belirtmiştir.

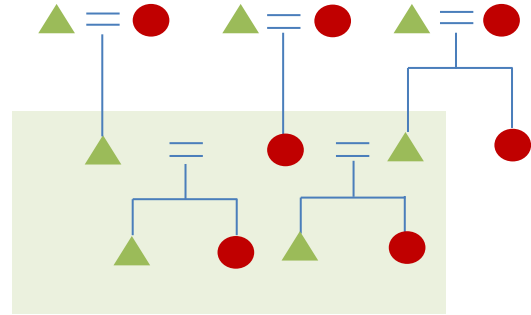
Murdock, aileyi 1) evli erkek, kadın ve onların çocuklarından oluşan çekirdek (*nuclear*) aile; 2) iki ya da daha fazla çekirdek aileden meydana gelen çok eşli (*polygamous*) evliliklerin olduğu aile; 3) evli çocuklar ve iki veya daha fazla çekirdek ailenin bir araya gelmesiyle oluşan geniş (*extended*) aile olarak üç sınıfa ayırmıştır.

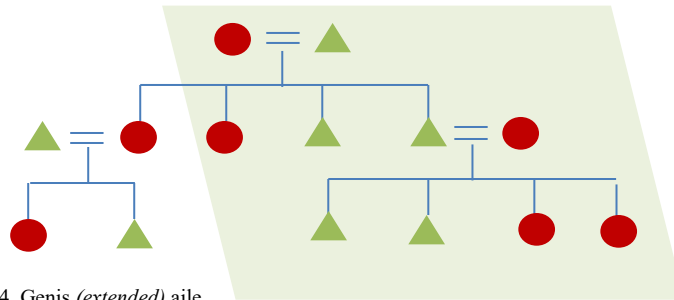
1.1. Çekirdek (*nuclear*) aile

1.2. Çok karınlı (*polygynous*) aile

1.3. Çok kocalı (*polyandrous*) aile

1.4. Geniş (*extended*) aile

Şekil 4. Ailenin biçimleri

Murdock (1949: 2), çalışmasında 192 toplumdaki 47'sinin çekirdek; 53'ünün çok eşli (*polygamous*) (fakat geniş aile yapısında değil), 92'sinin ise geniş aile (*extended*) yapısı gösterdiğini belirtmiştir.

Murdock'a göre aile; ortak ikamet, ekonomik iş birliği ve üreme ile nitelendirilen sosyal bir gruptur (1965: 1). Murdock, ailenin fonksiyonlarına yönelik görüşlerinin devamında aileyi her iki cinsten de bireylerin yer aldığı, toplum tarafından onaylanmış cinsel ilişkilerin sürdürüldüğü ve bir arada yaşayan bireylerin sahip olduğu çocukların bulunduğu bir yapı olarak tanımlamıştır. Fakat Murdock'un aileye yaklaşımı birden fazla problemi içermektedir. Murdock'un tanımında kullandığı "her iki cinsten de bireyin bulunduğu" ifadesi genel bir varsayımdır ve her toplumda görülmez. Batı Hint Adaları, Guyana gibi Orta Amerika'nın bazı bölgeleri ve ABD'deki siyahi aileler, Murdock'un önermesinin çürütülmesi için örnek olarak verilebilir. Bu toplumlarda erkek yetişkinler ailenin bir parçası olarak görülmemekte ve aile birimi genellikle bir kadın ve ona bağımlı çocuklardan oluşmaktadır (Haralambos, Heald, 1980: 326). Kathleen Gough'un (1968) Nayarlar üzerinde gerçekleştirdiği çalışma da Murdock'un bu ifadesine tezatlık oluşturmaktadır. Ana yanlı soyun hâkim olduğu Nayarlarda erkekler, Hint askerî kast sisteminin bir parçası olduğu için çoğunlukla evden uzaktadır ve çocuklarını doğuran kadınlarla aynı evde yaşamamaktadır.

Murdock'un ailedeki bireylerin ortak ikamet taşıması ifadesine bir diğer eleştiri, Diana Gittins (1993: 61) tarafından yapılmıştır. Gittins, siyahi toplumlardaki ailelerin yaşam biçimini örnek göstermiştir. Siyahi köle aileler, farklı tarlalarda yaşayarak haftada bir ya da iki kez birbirlerini görmektedirler. Bu, Carib toplumunda da oldukça yaygın görülmektedir; Carib toplumunda ailedeki bireyler, ortak bir alanda ikamet etmeseler de birbirlerini aile tanımlamış ve duygusal bağlarını devam ettirmişlerdir.

Murdock'un tartışmalı önermelerinden bir diğeri, çocukların aile bireyleri ile ortak ikameti paylaşmasıdır. Bu durumun aksi olarak Kathleen Gough'un Nayarlar; Milford Spiro'nun İsrail'deki Kibbutzlar üzerine olan çalışmaları örnek gösterilebilir.

Murdock'un çekirdek ailenin evrensel olduğu iddiasına karşılık Kathleen Gough (1968), tahmini olarak Nayarların %30'unun çekirdek ailede, %50'nin geniş ailede ve %20'sinin ise akrabalarla yaşadığını belirtmiştir. Orta seviyede varlıklı *taravadlar*,

taravis adı verilen bir ata tarafından yönetilmektedir. Nayarlarda, çocukların bakımından anne, annenin akrabaları ve hizmetçiler sorumludur. Bu toplumda bireylerin yerleşim yerleri ise büyüktür. Nayarlarda çocuklar altı yaşına kadar annelerinin yanında yatmakta, ergenlik döneminde ise başka odaya geçmektedir. Bu durumlar, çocuğun anne ve anne soyuna bağlı olduğunu göstermektedir. Nayarlarda ekonomik iş birliği karı koca olarak aile içinde değil daha büyük bir toplumsal yapı olan *taravad* içindeki kişilerle gerçekleştirilir. Nayarlarda toplumsallaşma sürecini etkileyen yapı, çekirdek aile değil ana soylu taravaddır. Nayarlar, Murdock'un aile tanımındaki karı kocanın ekonomik iş birliğinin ortaklığı tanımına da uymamakta, farklılık göstermektedir.

Nayarlardan sonra bir diğer örnek, İsrail'deki Kibbutzlardır. Bu toplumda evli çift, tek bir yatak odasını paylaşmaktadır. Evlilik içinde ekonomik iş birliği yoktur. Ekonomik iş birliği, aile düzeyinde değil toplum düzeyindedir. Aile bireylerinin hepsi Kibbutz için çalışmakta ve üretilenlerden kendi payına düşeni almaktadırlar. Bu toplumsal yapıda çocuklar, aileleri ile birlikte değil "bakıcıları" ve "eğitmeleri" tarafından büyütüldükleri toplu yatakhane yaşamakta ve gününün çoğunluğunu ailelerinden uzak geçirmektedirler. Bir iki saatliğine ailelerini ziyarete gelen çocukların aktivitesi, sosyalleşme ve çocuk eğitimi olarak değil eğlence aktivitesi olarak görülür. Bu bölgede araştırma yapanlar (Bettelheim, 2001; Diamond, 2017), çocuk eğitiminin topluma devredildiğini ve toplumda tüm çocukların "Kibbutz çocukları" olarak görüldüğünü ifade etmişlerdir.

Murdock'un tanımındaki eşler arasındaki ekonomik iş birliği, ailedeki bireylerin ortak ikameti ve çocukların aileleriyle birlikte yaşaması Kibbutzlarda görülmemektedir. Bu doğrultuda, Murdock'un aileyi oluşturan niteliklerine göre Kibbutzlarda aile yapılanması olmadığı sonucuna ulaşılır fakat durum böyle değildir.

Antropolog Melford E. Spiro (1968), Murdock'un tanımı doğrultusunda Kibbutzları değerlendirmiş ve Murdock'un aile tanımını aşırı özel bulmuştur. Spiro, Kibbutzlardaki aile yapısını işlevsel ve psikolojik açıdan geniş aile olarak nitelendirmiştir. Spiro'nun Kibbutzlardaki aile yapısına dair tespitleri şunlardır:

- Kibbutz, bir birim olarak çekirdek aile işlevlerinin tümünü yerine getirmekte, Kibbutz üyeleri genellikle büyük bir ailenin üyeleri gibi davranmaktadır.
- Kibbutzlardaki bütün yetişkinler, çocuğu olsa da olmasa da toplumdaki çocuklara “bizim çocuklarımız” bilinciyle yaklaşmaktadır.
- Kibbutzlarda aynı nesilden olan üyeler, birbirlerini kardeş olarak görmektedir.
- Ebeveynler, çocuklarına “oğlum/kızım”; çocuklar da ebeveynlerine “anne/baba” olarak hitap etmektedir.
- Kibbutzlarda doğanlar, bir aileden olan üyelerin aile dışındaki bireylerle evlenmeleri gibi genellikle grup dışı evlilik yapmaktadırlar (Spiro,1968).

Spiro’ya göre Kibbutzların bu fonksiyonları aile yapısına örnek oluşturmaktadır ve Murdock’un tanımı problematiktir.

Murdock, ailenin işlevini ise cinsel, ekonomik, yeniden üretim ve eğitim olarak ifade etmiştir: Cinsellik ve yeniden üretim olmadan toplumun üyeleri olmaz; yiyeceklerin sağlanması, hazırlanması olmadan yaşam sona erer; eğitim olmadan kültür işlenemez ve sosyalleşme için kültür şarttır. Murdock’a göre cinsel fonksiyon, toplumu dengede tutmaya yardımcı olur. Bu yüzden birçok toplumda cinsel eylem, aile içiyle sınırlandırılmış, “serbest”liğe karşı bir norm oluşturulmuştur. Bu norm doğrultusunda “serbest”liğin toplum düzenini bozma tehlikesi önlenmeye çalışılmıştır. Bu işlevde aile, cinsel dürtülerin kontrolünün sağlandığı hem aile kurumu hem de toplum için önemli görevleri yerine getirir.

Gittins (1993: 63), Murdock’un cinsellik işlevini de eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır. Murdock’un cinsellik tanımı heteroseksüelliği kapsamaktadır fakat cinsel yönelim sadece heteroseksüellikle sınırlı değildir. Gittins, bunun sebebi olarak ailenin en önemli işlevinin üreme odaklı olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu durum günümüz toplum ve teknolojisinde değişmiştir. Tüp bebek, evlat edinme, taşıyıcı annelik gibi uygulamalarla çiftler, çocuk sahibi olabilmekte; üreme eskisi gibi sadece heteroseksüel bir ilişkiyle sınırlı kalmamaktadır. Ayrıca Murdock’un aile tanımında iki bireyin ilişkisi, toplumsal olarak onaylanmış bir ilişkidir. Heteroseksüellik, toplum tarafından onaylanan ilişki türü olduğundan başlangıçtaki geçmiş çalışmalarda hep bu ilişki türü ele alınmıştır.

Murdock'a göre ekonomik işlev; en kolay ve tatmin edici şekilde bir arada yaşayan kişiler tarafından gerçekleştirilir. Örneğin, avcı toplayıcı bir toplumda erkek, avlanır; eve hem yiyecek hem de giyecek elde etmek için ham madde sağlamış olur. Bu hem aile içindeki ekonomik iş birliğini sağlar hem de toplumun ekonomik yapısına etki eder. Murdock'un bakış açısında ekonomik işlev, eşleri birbirine yakınlaştırarak tatmin duygusu sağlar.

Gittins (1993: 62), Murdock'un ekonomik işlevinin çok geniş olduğunu belirtmiştir. Ona göre ekonomik işlev toplumda sadece aile düzeyinde değil her düzeyde gerçekleşebilmektedir. Murdock'un teriminde ekonomik işlev aile içindeki ekonomik iş birliğini sağlasa da bu iş birlik; aile içindeki bireyler için kaynakların tashih, üretim ve dağıtımın eşit olarak paylaşılmasını içerir. Gittins'e göre eşit paylaşım nadiren gerçekleşmektedir. Ayrıca kaynakların dağılımı ve iş bölümü cinsiyet ve yaşa göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle "ekonomik" işlevi aile tanımında kullanmaktan ziyade aile üyelerinin cinsiyeti, yaşı gibi özellikleri dikkate alarak iş bölümü tanımını bu özellikler doğrultusunda anlamaya çalışmak gerekmektedir.

Talcott Parsons, modern Amerika toplumu üzerinde aileyi inceleyen araştırmacılardan biridir. Parsons, tüm toplumlarda ailenin ortak iki "temel ve azaltılamaz" fonksiyonu olduğunu belirtmiştir (1959). Bu fonksiyonlar, çocukların temel sosyalleştirilmesi ve toplumdaki yetişkinlerin istikrarlı hale getirilmesidir. Parsons'un temel sosyalleşme olarak adlandırdığı durum, çocuğun doğumuyla birlikte aile içinde yaşadığı sosyalleşmedir. İkincil sosyalleşme ise ailenin daha az dahil olduğu; akran grubu, okul, iş hayatının etki gösterdiği yaşamının sonraki yıllarında meydana gelir⁵. Parsons, çalışmasının devamında kültürün içselleştirilmeden toplumların var olmadığını dile getirmiş ve kültürün "kişilik yapısının bir parçası olarak içselleştirildiğini" ifade etmiştir.

Parsons, aileleri "insan kişiliklerini üreten birer fabrika" olarak tanımlamıştır. Aileler önemli kurumlardır çünkü sosyalleşme için sıcak, güvenli ve karşılıklı desteğin olduğu bir ortam gerekmektedir. Aile, bunun için en uygun kurumdur. Parsons, çalışmasının devamında evlilikte çiftlerin birbirine olan duygusal güveninin, bireyi istikrarsızlaştırma potansiyeli olan günlük yaşam stresi ve baskılarına karşı bir denge işlevi gördüğünden

⁵ Bu konu Geert Hofstede tarafından da detaylı olarak incelenmiştir bk. Hofstede vd., 2022.

bahsetmiştir. Bu işlev, çekirdek ailenin yaygın olduğu ve akrabalık ilişkilerinin zayıfladığı Batı toplumu için önemlidir çünkü burada artık geniş aile tarafından sağlanan koruma ve güven yoktur. Bu nedenle evli çiftler, destek için birbirine daha çok yönelirler.

Parsons ve Murdock'un literatürde sosyologlarca eleştirilen kısmı, aile yapısını iyi uyum sağlamış çocuklar ve birbirinin her ihtiyacına duyarlı eşler olarak ifade edip aileyi idealize etmeleridir. Parsons'un eksikleri; sınıf, bölge, dinî, etnik ve statü grupları yok sayması, endüstri toplumlarında ailenin birçok işlevinin kurumlar tarafından üstlenildiğini kaçırmasıdır. Parsons'a göre aile, çocuğun kültürünün tek yönlü olarak işlendiği bir kurumdur. Fakat bu durum, ebeveynlerin çocukları olumsuz olarak yetiştirebileceği anlamını da taşır.

Vogel ve Bell (1968), olumlu bakış açısına sahip olanların aksine aileye farklı bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Onlara göre ebeveynler, aralarında çözemediği çatışmaları çocuklarına yansıtmaktadır. Çocuklar, ebeveynlerin gerilimlerini hafifletme aracı olarak kullanılmaktadır. Vogel ve Bell, kocasında beğenmediği huyları, oğlunu sürekli eleştirerek gerilimini hafifletmek için çocuğunu bir araç olarak kullanan anneyi örnek olarak verir. Bu konumda çocuk, bir günah keçisidir ve duygusal olarak "bozulmuş" olur. Bu sebeple çocuk, okula ve çevresine uyum sağlayamaz. Vogel ve Bell, bu olayın çocuk için olumsuz olsa da aile için işlevsel olduğunu çünkü aile içi gerilimin sağaltıldığını dile getirmiştir.

Sanayileşme ile birlikte aileye yönelik çalışmalarda karamsar bir bakış hâkim olmuştur. Bu bakış açılarından biri, Edmund Leach'e aittir. Antropolog Edmund Leach, (1968) çalışmasında sanayi öncesi küçük ölçekli toplumları incelemiştir. Bu tür toplumlarda aile genellikle daha geniş bir akraba biriminin parçasıdır. Geniş ailelerdeki akrabalar arasındaki ilişkiler aynı zamanda bireye pratik ve psikolojik destek sağlamaktadır. Bu destek, küçük ölçekli topluluk ilişkileri ile güçlendirilmektedir. Modern sanayi toplumunda ise bu durumun tam tersiyle karşılaşılmaktadır. Leach (1968), geçmişte akraba ve komşuların bireylerin yaşamına sürekli olarak destek sağladığını, günümüzde ise ailelerin eve izole olarak bu destekten mahrum kaldığını, ailelerin içine kapanarak koca-eş, ebeveynler ve çocuklar arasında bir gerilime sebep olduğunu dile getirmiştir. Bu gerilim, toplumun taşıyabileceğinden daha fazla bir yükür.

Leach, çekirdek ailedeki üyelerin tamamen kendi kaynaklarına yönelmesini bir elektrik devresine benzetmiş; aile üzerindeki taleplerin çok büyük olduğu için sigortanın atacağını dile getirmiştir. Aile üyelerinin izole halde birbirinden çok fazla şey beklemesi ona göre çatışmaların kaynağıdır. Çatışma ve sorunlar sadece aile düzeyinde değil toplumda da meydana gelmektedir. Bu durum, toplumun zeminine bir anlamıyla dinamit koymaktır çünkü çekirdek ailelerin kendi içine dönmesi, bir nevi kendi hapisanelerine çekilmesi, toplumda nefret duygusunu beslemekte ve bireylerin birbirine şüpheyle yaklaşmasına sebep olmaktadır. Leach, bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Gizlilik, korkunun ve şiddetin kaynağıdır. Dünyadaki şiddet, insanlar olarak sürekli olarak bizim gibi olanlar ile bizim gibi olmayanlar arasında engeller yaratmamızdan kaynaklanır” (1968: 46). Leach’e göre bu sorun, çekirdek ailelerin hapishanesinden çıkıp akrabalarla birlikte topluma geri dönmesiyle çözülecektir. Leach’in bakış açısına göre “İyi toplumun temeli olmaktan çok, dar mahremiyeti ve ucuz sırlarıyla aile, tüm rahatsızlıklarımızın kaynağıdır” (1968: 44).

Friedrich Engels, sosyal sınıf meselesine odaklanırken sosyologların atladığı aile kavramını sosyoloji perspektifinden incelemiştir. Engels (1902), çalışmasında Marksist teoriyi aileye uygulamıştır. Engels, bu çalışmada evrimci bir bakış açısıyla Marksizmi birleştirerek aileyi ele almış; üretim biçimi değiştikçe aile yapısının da değiştiğini savunmuştur.

Engels’e göre üretim araçları ve bunlara sahiplik, toplumsal yapılanmaları şekillendirmiştir. Aile tarihinin en başında Engels ve Morgan’a göre toplum içindeki cinsel ilişkilerde her kadının her erkeğe, her erkeğin de her kadına ait olduğu ve belirli bir kısıtlamanın söz konusu olmadığı özgür bir ilkelik söz konusudur. Bu dönemde herhangi bir kısıtlama, toplumsal baskı yoktur. İlkel dönemden sonra yaşanan her olay, topluma yeni bir kısıtlama getirmiştir. Morgan ve Engels’e göre aile; kandaş, ortaklaşa (*punaluenne*), iki başlı (*la famille appariée*) ve tek eşi aile (*la famille monogamique*) olarak değişim göstermiştir:

2.1.1. Kandaş aile

Ailenin ilk aşaması kandaş ailede karı ve koca, kuşaklara göre ayrılmıştır. Kandaş ailede yukarı kuşakla aşağı kuşak arasında, yani anne, baba ve çocuklar arasında, evlilik gerçekleşmez. Çocuklar ve kuzenler, kendi arasında kardeş ve aynı zamanda da karı kocadır. Bu dönemde kardeşler arasında cinsel ilişki bağı vardır. Bu tür ailede tek çiftten gelen bireyler, kendi aralarında kardeş ve aynı zamanda da karı kocadır. Engels, bu aile türüne örnek olarak Polinezya'daki Hawaii akrabalık sistemini göstermektedir. Hawaii akrabalık sistemindeki derecelmeler, kandaş ailenin derecelerine örnek oluşturmaktadır.

2.1.2. Ortaklaşa (*punaluene*) aile

Ailedeki ilk sınırlama, kandaş ailede anne-baba ve çocuklar arasındaki cinsel ilişkinin yasaklanmasıydı. Bu sınırlamanın ikinci adımı ise kardeşler arasındaki cinsel ilişkinin yasaklanmasıdır. Aileye yönelik bu sınırlamalar, toplulukların bölünüp daha farklı toplulukların kurulmasında etkili olmuştur.

Bu yeni topluluklardan bazılarının çekirdeği bir ya da birkaç dizi kız kardeş, bazılarının çekirdeği de, onların ana tarafından (*utérin*) erkek kardeşleri oldu. İşte Morgan'ın ortaklaşa (*punaluene*) dediği aile biçimi, kandaş aileden, böyle ya da buna benzer bir biçimde çıkmıştır (Engels, 2021: 48).

Toplulukların bölünmesi sonucu, önceden annenin kız kardeşinin kocaları, annenin kocaları; babanın erkek kardeşlerinin karıları da babanın karıları sayılırken kardeşler arasındaki cinsel ilişkiye yasaklama getirilmesi o zamana kadar kardeş sayılan erkek ve kız kardeşlerin çocuklarını da ikiye ayırmıştır. Erkek ve kız kardeşin çocukları artık kendi aralarında kardeş değillerdir. Bu durum da yeğen ve kuzenler kategorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Grup halinde görülen aile, ortaklaşa ailenin versiyonlarından biridir. Bu aile türünde bir çocuğun babasının kim olduğu kesin olarak bilinmese de annesi kesin olarak bilinir. Grup halinde evliliklerde daha çok ana yanlı soy zinciri hakimdir. Bachofen,

yabanılığın tüm aşamaları ve barbarlığın aşağı aşamasına kadar halklarda bu durumu bulgulamış ve ana yanlı soy zinciri, “analık hukuku” terimiyle belirtmiştir.⁶

Engels’e göre yabanıl ve barbarlığın aşağı aşamalarında genellikle grup halinde aile yapısı görülmektedir. Bu aile yapısının soy zincirinin en tepesinde ortak bir “ana ata” vardır. Bu soy zincirine ait kadınların hepsi birbiriyle kardeştir; kadınların kocaları ise ortak ana atadan gelmediği için gruptan dışlanmaktadır.

Engels, grup halinde evliliğe örnek olarak İngiliz misyoner Lorimer Fison’un Güney Avustralya’daki bulgularını göstermiştir. Fison’un *Group-Marriage and Relationship, and Marriage by Elopement* (1880) çalışması, Mount Gambier’deki Avustralya yerlileri olan Kamilaroi ve Kurnailer üzerine incelemelerini içermektedir. Bu çalışmaya göre Kamilaroi ve Kurnailerde, kendi içlerinde cinsel ilişki katı bir şekilde yasaklanmıştır. Kamilaroi içerisinde bir erkek, Kurnailerin doğuştan kocası; Kamilaroi içerisindeki bir kadın da Kurnailerin doğuştan karısıdır. Bu bölgede bireyler değil gruplar arasında evlilik görülmektedir. Kamilaroi ve Kurnailer arasında grup içi evlenme harici herhangi bir kısıtlama yoktur.

Kathleen Gough’un (1968) Nayarlar üzerine yaptığı çalışmasında da Nayarlarda grup hâlinde evliliğin gerçekleştirildiği görülmektedir. Nayar toplumunda erkekler daha çok evden uzakta yaşamakta, kadınlar sürekli eş değiştirmekte ve birden fazla kocaya sahip olabilmektedir.

Engels, sınıflar arasındaki evliliği, grup halinde evliliğin en aşağı ve ilkel biçimi olarak ifade etmiştir. Ortaklaşa (punaluenne) aile ise grup halinde evliliğin en yüksek gelişmiş seviyesidir. Bu aile türünün iki temel özelliği vardır: 1) göçebe olarak yaşayan yabanıl toplumlarda görülmesi, 2) kısmen yerleşik ve geniş toplulukların varlığını gerektirmektedir. Ortaklaşa aile türü, yabanıl toplumlarda görülen ve bu aşamada dikkat çeken aile biçimidir.

⁶ Bu konuda fazla bilgi için bk. “Soy” bölümü.

2.1.3. İki başlı aile (*la famille apparée*)

Toplum tarafından artan kısıtlamalar, grup halinde evlenmeye karşı da getirilmiş ve bu ailenin yerini iki başlı aile almıştır. İki başlı aile türünde bir erkek, bir kadınla yaşamakta; birden fazla eşe (çok karılılık) ve kaçamak yapma hakkına sahiptir. İki başlı aile türünde herhangi bir kısıtlama olmasa da ekonomik nedenlerden dolayı çok karılılığa nadir rastlanmaktadır. İki başlı ailede, kadından çok sıkı bir şekilde sadakat beklenmekte ve eşini aldatması durumunda kadına ağır cezalar verilmekteydi. Bu aile türünde evlilik bağı, iki taraf için kolaylıkla koparılabilir bir haldedir ve eşlerin ayrılma durumunda çocuklar, annede kalmaktaydı.

İki başlı aile türünden önce erkekler; kadın sıkıntısı çekmediği, aksine istediği kadar kadına sahip olduğu halde karı koca evliliklerinin kurulma aşamasına geçilmesi ile kadınlar, daha az bulunmaya başlamıştır. İki başlı evlenmeden itibaren kadınların kaçırılması, satın alınması gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Engels'e göre bütün yabanıllar, aşağı, orta ve yukarı barbarlar arasında kadın hem özgürdür hem de çok değer verilen bir varlıktır. Engels, kadının günümüzde toplum yaşamının başlangıcında erkeğin kölesi olduğuna yönelik fikirlere katılmaz, aksine bu dönemlerde ana yanlı soy hâkim olduğundan kadın değerli bir varlıktır. Engels, bu durumu şöyle izah etmiştir:

Komünist ev ekonomisi, tıpkı gerçek babanın kesinlikle bilinmesi olanaksız olduğundan yalnızca ananın tanınmış olmasının kadınlara, yani analara çok yüksek bir değer kazandırmasında olduğu gibi, ev içinde kadınların ağır basması anlamına gelir (Engels, 2021: 59).

İki başlı aile; yabanıllık ile barbarlığın arasında, yabanılığın yukarı aşamasında kurulmuştur. Bu aile türü, barbarlık için önemli bir özelliğe sahiptir. İki başlı aile türünden tek aile geçişi, toplumsal güçler sağlamış ve böylelikle ile yapısında bir değişim daha gerçekleşmiştir. İnsanın tarihsel gelişim seyrinde hayvanların yetiştirilmesi, sürülerin meydana gelmesi insana yepyeni zenginliklerin kapısını açmış ve yeni toplumsal ilişkiler meydana getirmiştir. Bu zenginliğin sonunda ise şu sorun ortaya çıkmıştır: "Bu yeni kazanılan servetler kime aittir?"

İki başlı aile aşamasında hayvancılığın artması, madencilik faaliyetleri, dokuma ve en sonunda da tarımın başlamasıyla farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Hayvancılık faaliyeti ile beraber bu sürüler ailelere ait olmuş ve bu sürülere sahip çıkacak, göz kulak olacak daha fazla insana ihtiyaç duyulmuştur.

Engels'e göre özel mülkiyete geçilmesi analık hukukuna vurulan bir darbedir. Bu çağın iş bölümünde erkeklere evin yiyeceğini bulma görevi düşerken günlük yaşamda kullanılan aletler de erkeklerle birlikte kalmaktadır. Bu durumda erkek; beslenme kaynağının, hayvan sürüsünün, çalışma aletlerin sahibi oluyordu. Servetlerin artışı, erkeklere toplumda daha fazla önem kazandırmış ve miras düzeninde çocukların hangi soya ait olacağı konusunda değişikliğe götürmüştür. Çünkü analık hukuku devam ettiği sürece miras da anne tarafına geçecek, ölen erkeğin çocukları onun değil annesinin soyuna ait olacak ve çocuklar, annesinin mirasçısı olacaktı. Bu yüzden erkeğin toplumda daha fazla önem kazanması, servetlerin sahibi olması ve bu servetleri kime bırakacağı problemi, çocukların miras düzenlenmesinde yeni bir değişikliğe yol açmış; analık hukuku, yerini babalık hukukuna; ana yanlı soy zinciri, yerini baba yanlı soy zincirine bırakmıştır.

Analık hukukundan babalık hukukuna geçiş kadınlar açısından tam bir yıkım olmuş, kadına daha fazla baskı, yaptırım, sınırlandırmalar getirilmiştir. Kadınlara getirilen sınırlamalar, erkeklere getirilmemiş; kadınlar için ağır cezalara sebep olan durumlar, erkekler için geçerli olmamıştır. Engels ve Marx (1968), ilk sınıf karşıtlığının karı koca arasında oluştuğunu ve devamında bunun tek eşliliğe evrildiğini; ilk sınıf baskısının da kadının erkek tarafından ezilmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir.

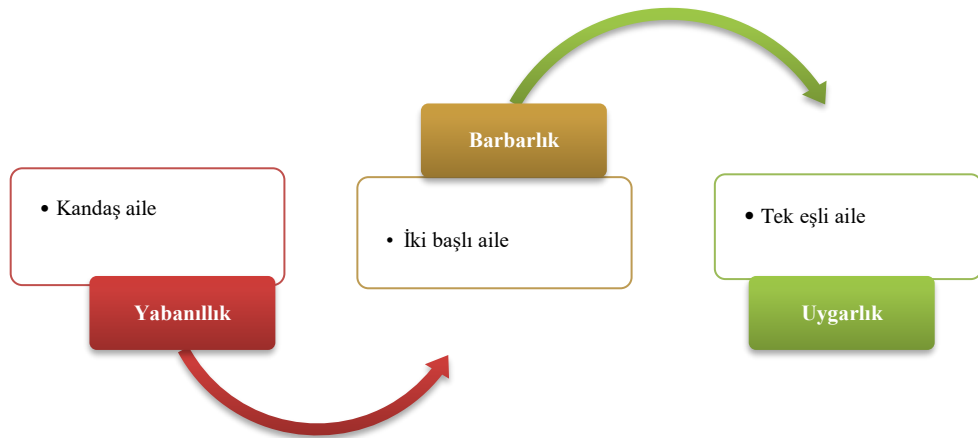
Engels, soy zinciri değişiminin örneği olarak katılık ve baba otoritesine sahip Roma ailesini (family) göstermiştir. Roma Dönemi'nde *famulus* (evcil köle) köle anlamına gelmekte, *familia* ise tek bir kişiye ait olan köleleri ifade etmektedir. Aile kavramı günümüzde ifade edilen duygusal ve karı koca birlikteliği anlamından çok "Romalılar tarafından, içinde, başkanın, kadın, çocuklar ve belirli sayıda köleyi babalık otoritesi altında tuttuğu ve hepsi üzerinde yaşatmak ya da öldürmek hakkına sahip bulunduğu yeni bir toplumsal örgütü belirtmek için türetildi" (Engels, 2021: 69).

2.1.4. Tek eşli aile (la famille monogamique)

Tek eşli aile, barbarlığın orta ve yukarı aşamalarında iki başlı aileden doğmuştur. Bu aile, babaları kesin olarak bilinen çocuklar yetiştirme üzerine kurulmuştur çünkü bu çocuklar, babalarının servetinin doğal olarak mirasçısıdır. Tek başlı aile türünde önceki aile türlerinde olan serbestlik yoktur, evliliği yalnızca erkek sonlandırabilir. Sadakatsizlik hakkı yine sadece erkeğe tanınmış, kadına yasaklanmıştır.

Ataerkil aile ile birlikte bireysellik ön plana çıkmış, eski toplumsal düzen yok olmuştur. Engels'e göre modern karı koca ailesi, kadının köleliği üzerine kurulmuştur. Bu ailede erkek çoğunlukla ailenin geçimini sağlamak ve söz konusu özellik ona otoriter bir hak tanımaktadır. Aile içinde erkek, burjuvayı; kadın ise proletaryayı temsil etmektedir.

Ailenin tarihsel süreci içerisinde kadına yönelik sürekli kısıtlamalar getirilse de erkekler için durum aynı olmamış; tam tersi erkeğin otoritesi ve gücü daha da artmıştır. Kadın için suç sayılan şeyler, erkek için suç sayılmamış ve toplum tarafından ya hafif bir kaçamak ya da yüz ağartan bir şey olarak kabul edilmiştir. Özel mülkiyetin kolektif mülkiyete üstünlüğü ve değişimi; miras hakkını ve böylelikle babalık hukukunu tetiklemiş, tek eşlilik de buradan doğmuştur. Engels'in insanlık tarihi sürecindeki ailenin gelişimini şu şekilde şemalaştırabiliriz:

Şekil 5. İnsanlığın tarihsel süreci içerisinde ailenin gelişimi

Ailenin işlevine yönelik bir başka perspektiften yaklaşan kişi, Alman filozof Hegel'dir. Hegel, siyaset felsefesinde bireyle devlet arasındaki uğraşı aile olarak görmüştür.

Hegel'e göre devlet, aile olmadan var olamayacağı için evlenmek, kutsal bir görevdir ve evlenmeye bir ödev bilinciyle yaklaşılması gerekir. Bu bakış açısıyla evlenme, toplum ve devlet için yapıldığında ahlaki bir eylemdir (Cevizci, 2017: 838). Hegel, aileyi siyasi mekanizmanın aracı ve yönetimde etkin bir unsuru olarak görmektedir. Aileyi kontrol etmek, toplumu kontrol etmektir. Ailenin devlete karşı sorumlu olması, toplumun da devlete karşı olan bakış açısını belirleyecektir. Böylelikle aile bu ödev bilinciyle şekillenecek, normlarını bu koşullara göre belirleyecek ve çocuklarını da bu doğrultuda yetiştirecektir.

Michael Young ve Peter Wilimott (1973), ailelerin tarihsel bir düzlemde geniş aileden çekirdek aileye dönüştüğünü reddederek ailenin dört aşamadan geçtiğini dile getirmişlerdir. Birinci aşama, sanayi öncesi dönem ailesi olarak ifade edilmiştir. Bu dönemde aile; koca, eş ve evlenmemiş bireylerden oluşmakta; aile bireyleri beraber ekip olarak tarım veya tekstil sektöründe çalışmaktadır. İkinci aşama, Sanayi Devrimi ile 19. yüzyılda başlamış, 20. yy'da zirveye ulaşmıştır. Bu aşamada aile, üretim birimi olmaktan çıkmış; işçi ailesi kimliği kazanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda işçi sınıfında yoksulluk yaygın, işlerin ücretleri düşük ve işsizlik oranı yüksektir. Bu duruma aile üyesi kadınlar ve kadınların akrabaları birliktelik duygusu geliştirerek yanıt vermiş, yoksulluk ve güvensizliğe karşı koymaya çalışmıştır. İkinci aşamada aile genellikle bir kadın tarafından yönetilmektedir çünkü erkeklerde ölüm oranı çok yüksektir. Yirminci yüzyılın başlarında ikinci aşama ailesi düşüşe geçmiş, üçüncü aşama ailesine geçişin izlerine rastlanmıştır. Üçüncü aşama ailesi, çekirdek aileyi geniş aileden tamamen ayıran bir niteliğe sahiptir. Bu aşamada aile yaşam düzeylerinin yükselişi, iş istihdam oranının artması, refah seviyesinin yükselişi akrabaya olan gereksinimi azaltmış ve akrabalıklar arası bağlar zayıflamıştır. Evli çift arasında bağ kuvvetlenmiş ve "ev merkezli" bir yaşama stili hâkim olmuştur.

Radcliffe-Brown (1941), aileyi, beraber yaşasınlar ya da yaşamasınlar, erkek, kadın ve çocuklardan oluşan temel (*elementary*) aile olarak tanımlamıştır. Radcliffe-Brown'un tanımlamasında dikkat çeken şey, Murdock'un ortak ikamet olarak sınıflandırdığı şey yoktur ve daha farklı bir perspektiften aileye yaklaşılmıştır. Radcliffe-Brown, çocukların sadece doğum yoluyla değil evlat edinme yoluyla da aile yapısını oluşturduğu ve temel ailenin üyesi haline gelebildiğini ifade etmiştir. Radcliffe-Brown,

temel aile yapısından sonra bileşik aile yapılarından da bahsetmiş; bileşik aile yapısını 1) çok eşli aileler ve 2) ikinci bir evlilikle oluşan aileler olarak iki kategoride açıklamıştır.

Psikolojik açıdan baktığımızda aile; bebeğin yeme içme, korunma, barınma, giyinme, psikolojik gibi ihtiyaçlarını karşılamakla sorumludur. Bebek dünyaya geldiğinde güçsüz ve ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumdadır. Freud, bebeğin kişilik gelişimini oral, anal, fallik, latent ve genital olmak üzere beş evreye ayırmış; ebeveynlerin bu dönemdeki tutumlarının çocuğun kişiliğini şekillendirmede kilit rol oynadığını ifade etmiştir (daha fazla için bk. Freud, 2018: 113). Aile, burada yine belirleyici, bireyi şekillendiren, bireye yön veren ve bireyin gelişimini etkileyen bir kurumdur.

Freud'un öğrencisi ve analitik psikolojinin kurucusu olan Jung, kişilerin doğuştan getirdiği "kolektif bilinçdışı" kavramını ortaya atmış ve teorisini bu kavram çerçevesinde şekillendirmiştir. Jung, kolektif bilinçdışı olarak nitelendiği şeyi insanın atalardan miras olarak edindiğini söylemiştir. Buna örnek olarak ise bebeğin annesine olan tepkilerini vermiştir. Neredeyse bütün bebekler annelerine verdiği tepkilerde ortaklık taşımakta olduğunu; bu yüzden her insanın ortak bir "anne" kavramına dair bilgi sahibi olarak dünyaya geldiğini ifade etmiştir. Ego (bilinç), kişisel bilinç dışı ve tüm kişi özellikleri kolektif bir bilinçdışı üzerine kuruludur (Jung, 2006). Jung, insan yaşantısını bu bahsettiği sembollerin bir bütünü olarak görmüş, onları doğru yorumlama yolunun bulunduğu kolektif bilinçaltından kişisel bilinçaltına olan etkisi de anlaşılabilir şekilde kişinin benliğinin çözülmeye başladığını ifade etmiştir.

Çalışmada, ailenin gelişimi daha çok ekonomik ve üretim bazlı temellendirilmiş, Sanayi Devrimi, bu gelişimi etkileyen ana unsur olarak ele alınmıştır. İkel topluluklardaki avcı toplayıcılıkla başlayan üretim farklılığı ve erkeğin ön plana çıkışı, tarım ile beraber daha da ivme kazanmış; devletin kurulmasıyla birlikte ise artık aile, bambaşka bir boyuta erişmiştir. Bu çalışmada öncelikle aileyi çekirdek ve geniş olmak üzere iki farklı kategoride ele alacağız.

Geniş aile, Sanayi Devrimi öncesinde görülen, aile ilişkilerinin ve bağlarının kuvvetli olduğu, "biz" bilincinin yer aldığı ve üyelerinin her birinin toplumda aktif görevi olduğu aile biçimidir. Çekirdek aile ise daha çok Sanayi Devrimi sonrasında görülmeye

başlanmış, kırsaldan kentlere iş gücü olarak göçler yaşanmasıyla şekillenmiş, aile bağlarının daha zayıf, bireyselleşmenin daha ön planda olduğu aile biçimidir. Çekirdek aile, kendi içinde çözülen, parçalanmış, tamamlanmamış, eklemli, eşcinsel olarak alt gruplara ayrılmaktadır.

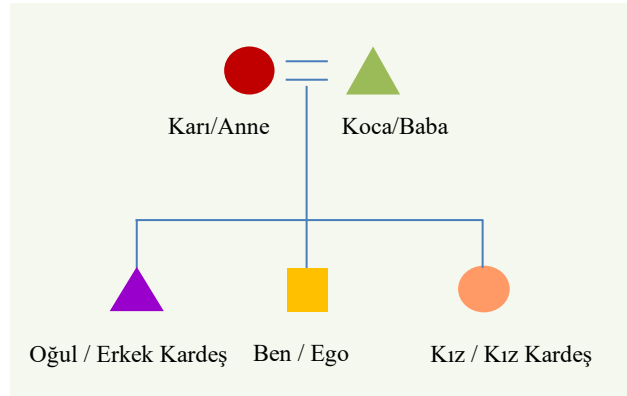
2.1.4.1. Çekirdek aile

On sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında İngiltere önderliğinde başlayan sanayileşme, devamında kentleşme ve ulus devlet yapılanması çekirdek ailenin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu değişiklikler ile birlikte geçim kaynağının merkezinde tarım olan geleneksel toplumun yerini, modern sanayi toplumu almıştır.

“Modern toplum; ekonomik açıdan sanayileşmiş, siyasal açıdan halkın egemenliğine dayanan, demokratikleşmiş, nüfusun büyük bir bölümünün kırdan kente göç etmesiyle kentleşmeyi yaşama geçirmiş, siyasal iktidarın feodal beylerden burjuva sınıfının eline geçmiş olduğu yeni bir sosyal oluşumdur” (Sayın, 2020: 52). Söz konusu bu oluşum, geleneksel toplumun bambaşka bir yapıya kavuşmasıyla gerçekleşmiştir. “Tarımın yerini sanayi, kırsal yerini kent, feodal beyliklerin yerini ulus-devlet, geleneğin yerini pozitif bilim anlayışı, tek kişinin egemenliğine dayanan feodal beyliklerin ve krallıkların yerini halkın egemenliği vb. almıştır. Modern toplum her açıdan geleneksel toplumun karşıdır” (Sayın, 2020: 52-53). Modernizm ile beraber geleneksel toplumun niteliklerindeki değişimlerinden en önemlisi aile yapısında meydana gelmiştir.

Çekirdek aile, modernizm ile beraber ivme kazanmış ve modernizmin temel bileşenlerinden birine dönüşmüştür. Çekirdek aile; anne, baba ve çocuklardan oluşan birimdir. “Çekirdek aile kavramının değişik türlerde küçük anne-baba çocuk birimlerini de içeren bir tanımı şöyle yapılabilir: Bir ya da daha fazla anne baba ve bağımlı bir çocuktan oluşan, üvey anne-baba, üvey kardeş ve evlatlık çocuklar da içerebilen bir grup” (Haviland, 2008: 475). Murdock’un (1949) sınıflandırmasında ilk ve temel olan çekirdek aile; evli erkek, kadın ve çocuklardan oluşan bir yapıdır ve evrensel bir

kategoridir.⁷ Murdock, incelediği 192 toplum içerisinde 47'sinin çekirdek aile, 53'ünün çok eşli, 92'sinin ise geniş aileye sahip olduğunu tespit etmiştir.

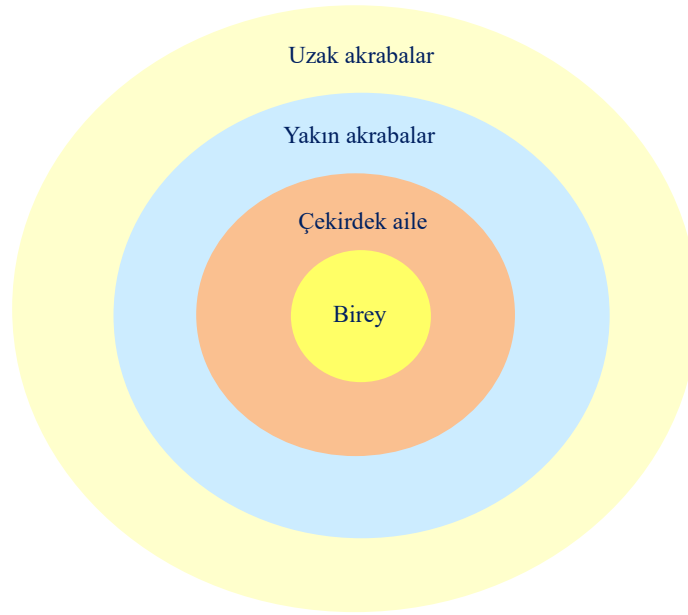

Şekil 6. Çekirdek ailenin görünümü

Sayın (2020: 53), çekirdek aileyi kendi içerisinde 1) çekirdek aile, 2) çözülen aile, 3) parçalanmış aile, 4) eklemli aile, 5) tamamlanmamış aile, 6) eşcinsel aile olmak üzere altıya ayırmıştır.

Sayın'a (2020: 53) göre çekirdek ailenin genel özellikleri şunlardır: 1) aile sayısı azdır; 2) anne, baba, bekâr çocuklardan oluşur ve diğer akrabalık gruplarını kapsamaz; 3) evlilik gibi birliktelikler, kişinin bireysel tercihlerine bağlıdır; 4) yerleşim yeri, bireylerin isteklerine göre belirlenir. Çekirdek aile, yatay ve dikey kuşaklarda sınırlı bir özellik göstermektedir (Sayın, 2020: 53). Bu durumda dikey kuşak; anne, baba ve bekâr çocukları kapsamakta; yatay kuşaktaki teyze, dayı, amca, hala ve evli kardeşler gibi büyük akrabalık grupları dışlanmaktadır. Bu durumda bireyin kendisi merkezdedir ve onu çevreleyen bir çekirdek ailesi bulunmaktadır. Bireyin yakın akrabaları, çekirdek ailesinin dışında; uzak akrabaları ise bireye en uzak kalan halkada yer almaktadır (bk. Şekil 7):

⁷ Murdock, çekirdek ailenin evrensel bir kategori olduğunu belirtse de bu aile yapısından farklılık gösteren aile yapıları bulunmaktadır (bk. Geniş aile bölümü).

Şekil 7. Çekirdek ailede bireyi çevreleyen ilişkiler

Çekirdek ailenin yaygın olduğu modern toplumlarda ailenin işlevlerini kurumlar üstlenmiştir. Örneğin, sağlık, hastane; eğitim, okul; adalet, mahkemeler; üretim, sanayi, tarım; eğlence, hizmet sektörü tarafından sağlanmaktadır.

2.1.4.1.1. Çözülen aile

Amerikalı Sosyolog William F. Ogburn tarafından literatüre kazandırılan çözülen aile, çekirdek ailenin bir alt koludur. Çözülen aile; çekirdek aile gibi anne, baba ve bekâr çocuklardan oluşmaktadır. Bu aile türünün en önemli özelliği, ailedeki bireyler arası ilişkilerin çok düşük olmasıdır. Aile içerisindeki bireylerin hepsi kendi isteğine göre hareket etmektedir; karı-koca, anne-çocuk, baba-çocuk, kardeşler arası iletişim ve sorumluluklar neredeyse yok denecek kadar azdır.

2.1.4.1.2. Parçalanmış aile

Parçalanmış aile, adından da anlaşılacağı üzere, çekirdek ailenin parçalanması sonucunda oluşan aile türüdür. Bu aile türünden önce bir çekirdek aile vardır, ebeveynlerin birbiri ile anlaşamaması, ölüm gibi sebeplerle birlikteliğin bitmesiyle çekirdek aile, parçalanmış aileye dönüşür. Bu aile türünde çoğunluk olarak anne ve çocuklar, nadir olarak baba ve çocuklar ya da anne ve bir çocuk; baba ve bir çocuk görünümüne sahip modeller bulunmaktadır.

2.1.4.1.3. Tamamlanmamış aile

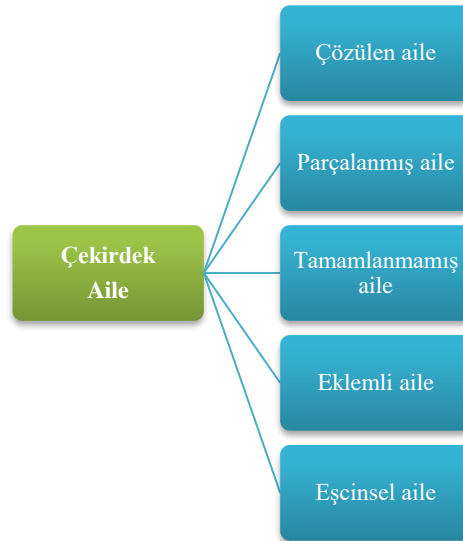
Tamamlanmamış aile, çekirdek aileyi oluşturmayı amaçlamayan durumu ifade etmektedir. Bireyselleşmenin arttığı yirminci yüzyıldan sonra çocuk sahibi olmayı herhangi bir karşı cinse bağımlı olmadan amaçlayan bireyler, bu aile türünün oluşmasında etken rol oynamışlardır. Tek ebeveynli aile, tarihsel süreçte eşini yitirmiş ve çocuklarına bakmakla sorumlu olan bireyi ifade ederken yirminci yüzyılda durum farklılaşmıştır. Tamamlanmamış aileye tek ebeveynli aile perspektifinden bakıldığında boşanma sonrası, evlenmediği sürece, çocuk/larıyla kalan kadın-erkek, eşi ölünce dul ve çocuk/larıyla kalan kadın-erkek bu aile türüne örnek oluşturmaktadır. Tamamlanmamış aile türünde temel mesele, modernleşme sonrası bireyselleşmenin artmasıyla boşanmış, karısı-kocasını ölmüş ya da herhangi bir şekilde çocuk sahibi olmuş kişilerin ailesiyle yaşamak yerine kendine ayrı bir yaşam alanı kurmayı tercih etmesi vardır.

2.1.4.1.4. Eklemler aile

Sayın (2020) tarafından önerilen eklemler aile; boşanmış ya da eşini kaybetmiş birinin boşanmış ya da bekâr biriyle yeniden evlenmesiyle oluşan aile türüdür. Bu aile türü, boşanmış ya da eşini kaybetmiş ve çocuklu-çocuksuz birinin boşanmış ya da eşini kaybetmiş çocuklu-çocuksuz; boşanmış ya da eşini kaybetmiş ve çocuklu-çocuksuz birinin bekâr biriyle evlenmesi gibi birçok örüntüsü mevcuttur.

2.1.4.1.5. Eşcinsel aile

Eşcinsel aile, diğer aile yapılarına göre günümüzde yaygın olan yeni aile yapılarından birisidir. Geçmişte heteroseksüel ilişkiler baskın olup diğer ilişki türlerine karşı olumsuz bir bakış olup devletler bu ilişki türünü yasaklasalar da günümüzde bu durum değişmiştir. Danimarka, 1989 yılı ile birlikte eşcinsel çiftlere evli çiftlerin hakkını tanıyan ilk devlettir. 1996 yılında Norveç, İsveç, İzlanda; 2000 yılında Finlandiya; 2001 yılında Hollanda; 2003 yılında Belçika; 2005 yılında İspanya, bu hakları tanıyan devletlerdir. Fransa ve Almanya'daki hakları kapsayan yasalar ise diğer devletlere göre daha sınırlıdır. İngiltere'de, 2005 yılında yürürlüğe giren yasa ile eşcinsel çiftlere evli çiftlerin sahip olduğu haklar tanınmıştır (daha fazlası için bk. Giddens, 2017). Günümüzde teknolojinin de gelişmesiyle beraber bu ailenin bireyleri; yapay dölleme, taşıyıcı annelik gibi yöntemleri deneyerek çocuk sahibi olmaktadır.

Şekil 8. Çekirdek ailenin biçimleri

Antropologlar, yönelim ailesi (*family of orientation*) ile üreme ailesi (*family of procreation*) arasında bir ayrım yaparlar (Kottak, 2021: 196). Yönelim ailesi, bireyin içinde doğduğu ve burada büyüdüğü; üreme ailesi ise kişinin evlenip çocuk sahibi olduğu ailedir. Bu aile türlerinde de akrabalık üyelerine karşı önem derecesi farklılık göstermektedir. Birey için yönelim ailesinde ebeveyn ve kardeşleri önemliken üreme

ailesinde karı/koca ve çocukları önemlidir. Örneğin, Afrika'da yönelim ailesi önemliken Almanya'da üreme ailesi önemlidir.

Çekirdek ailenin yaygın olduğu toplumların çoğunda aile içerisindeki ilişkiler önceliklidir, diğer akrabalarla olan ilişkinin önceliği ve önemi çekirdek ailedeki üyelerden sonra gelir. Çekirdek aile, daha önce de bahsedildiği gibi, evrensel bir kategori değildir, bu aile türünün toplumlara göre önemi ve konumu değişmektedir.

Türklerdeki aile yapısına gelindiğinde birçok araştırmacı (bk. Ögel, 2001; Taşağıl, 2021; Donuk, 1982; Kafesoğlu, 1997) tarafından Türk aile yapısının çekirdek aile olarak ifade edildiği görülmektedir. Kafesoğlu, çalışmasında Orhun Yazıtlarını referans alarak Türk bozkır toplum yapısını aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır (1997: 219):

- Oğuş – âile,
- Urug – âileler birliği (?)
- Bod – boy, kabile (Ok = kabile. Bir siyâsî teşkilâta bağlı)
- Bodun – boylar birliği (siyâsî yönden müstakil veya değil)
- İl (él) – müstakil topluluk, devlet, imparatorluk.

Kafesoğlu'nun Türklerdeki *oguş*, *urug*, *bod*, *bodun*, *il* şeklinde toplum yapısını ifade etmesi; Morgan'ın kültürel evrim sonucunda insanların artık giderek küçük gruplar halinde bölünmesi, bu grupların kendi kural ve geleneklerini oluşturmasıyla açıklanabilir. İlkel komünizmde olan birliktelik ve geniş aile yapısı artık daha da daralarak toplum gruplar halinde parçalanmaktadır. *Orhun Yazıtları*'nın 720-735 yıllarında yazılmış olabileceği, insanlık tarihi ve ilk insanın MÖ yaklaşık 300.000 yıl öncesine gittiği düşünüldüğünde bu yıllar, daha çok günümüze yakındır; yani barbarlık döneminden uygarlık dönemine geçişi kapsamaktadır.

Eski Türkçe metinlerinde aile; kabile, soy sop, aile, klan, nesil anlamına gelen *oguş* sözcüğü ile ifade edilmiştir. *Oğuşlug* ise bir kabile ya da soya mensup olma anlamını taşımaktadır (Caferoğlu, 2015: 140). Kaşgarlı Mahmud, *oguş* sözcüğünü oymak, hısım, akraba; *oguşlanmayı* aile, hısım sahibi olmak; *oguşlugu* ise aile, hısım sahibi olarak açıklamıştır (Mahmud, 1985: 61-146). Kafesoğlu'nun görüşlerine göre Türklerin aile

yapısı geniş aile olmaktan ziyade çekirdek aileye uygundur. Kafesoğlu, bu görüşünü aşağıdaki ifadelerle temellendirmiştir:

Türkçe’de izdivaç için kullanılan “*evlenme*” ve “*evlendirme*” tâbirleri, evlenen erkek veya kızın baba ocağından ayrılarak ayrı bir ev (âile) meydana getirdiğinin ifadesidir. Umûmîyetle, bilindiği gibi, dıştan evlenme (*exomaine*)’nin esas olduğu ve “sulta”(zor,cebir)’ya değil, “velâyet”(dost,yardımcı)’e dayanan baba hukukunun geçerli bulunduğu Türk âilesinde evlenen oğullar, hisselerini alıp yeni âile kurmak üzere çıkarlar, baba evi ise en küçük oğula kalırdı. Esasen dağınık çobanlık hayatı “Büyük âile” kuruluşuna elverişli değildi (Kafesoğlu, 1997: 202).

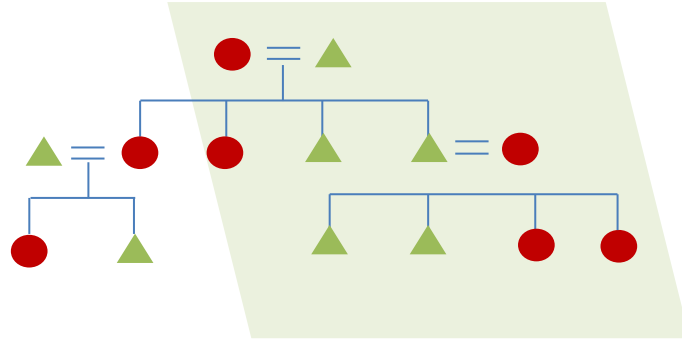
Kafesoğlu, “evlendirme” ve “evlenme” tabirleri ile görüşünü desteklese de “gelin gitme”, “kız alma”, “erkeğe gitme” gibi deyimler, kızın damat evine gittiği ve onlarla birlikte yaşadığını göstermektedir. Çekirdek aile yapısı daha çok bireyselleşmenin ön planda olduğu, kararların birilerinin etkisi ve onayı olmadan alındığı aile yapılarıdır fakat Türklere evlilik gibi toplumsal olay çoğunlukla anne baba rızası almadan gerçekleştirilmez. Görücü usülü⁸ evlilik türü buna bir örnektir. Ayrıca çekirdek ailede bireyselleşmenin ön planda olduğu ve bireyin kendi ayakları üstünde durduğu görülür fakat Türk toplumunda düğün yapılırken damadın anne babasının sorumlulukları vardır, dolayısıyla damat ailesinden bağımsız olarak hareket etmez. Türk toplumu çekirdek aile yapısına doğru ilerleme gösterse de Hofstede’in bahsettiği “toplulukçu”⁹ özelliklerini sürdürmeye devam etmektedir.

2.1.4.2. Geniş aile

Geniş aile, karı koca ilişkisi yerine ebeveyn-çocuk ilişkisi aracılığıyla bağlı olan, iki veya daha fazla çekirdek aileyi içeren ilişkili bireyler grubudur. Bu, evli bir yetişkinin

⁸ Bu evliliğin tam zıddı olan “kız kaçırma” da vardır fakat toplumda evlenme pratiği çoğunlukla aile rızası alınarak gerçekleştirilir.

çekirdek ailesinin ebeveynlerinin çekirdek ailesine katıldığı anlamına gelmektedir (Murdock, 1945: 2).

Şekil 9. Geniş ailenin görünümü

Serim Timur (1972), çalışmasında geniş aileyi “aynı aile birimi içinde birkaç kuşağın yatay, dikey, ya da hem yatay hem dikey olarak genişlemesi ve birden fazla evli çiftin bulunduğu (1972: 20)” aile türü olarak tanımlamış ve geniş aileyi kendi içinde üçe ayırmıştır. Timur’a göre geniş ailenin 1) bileşik aile (*joint family*), 2) ataerkil geniş aile (*extended patriarchal family*), 3) kök aile (*stem family famille souche*) olmak üzere üç türü bulunmaktadır.

2.1.4.2.1. Bileşik aile (*joint family*)

Geniş aile türlerinden bileşik aile, kuşaksal olarak hem yatay hem de dikey genişlemeyi içeren, erkek kardeşlerin hepsini ve onların eşlerini, evli erkek çocukları ve torunları kapsayan aile türüdür. Hint aile yapısında bileşik aile özelliği gösteren haneler görülmektedir. “Hindu geleneğine göre doğan her erkek çocuk, doğduğu andan itibaren aile mülkünde hak sahibidir. Bütün erkek üyelerin sahip ortaklaşa hak sahibi olduğu aile mülkü (*coparcenary*), bölünemez” (Timur, 1972: 20). Bileşik aile, geniş aileden yerleşim türü özelliğiyle ayrılmaktadır. Bileşik aile üyeleri; yiyecek toplama, ticaret, yemek hazırlama ve çocuk yetiştirme görevlerini kendi aralarında paylaşırlar, bazen sosyal organizasyon yapısında bunların hepsi o kadar iç içe geçer ki topluluğun

içerisindeki çekirdek aileler görünmez hale gelir ve çocuklar, bütün yetişkin kadınlara “anne” diye hitap eder¹⁰ (Britannica, 2024). Timur, 1951 Hindistan nüfus sayımını örnek göstererek on kişi ve daha fazla kişiden oluşan kalabalık aile türünün Hindistan’daki oranının %10 olduğunu ve ailelerinin %77’sinin altı ve daha az kişiden oluştuğunu ifade ederek bileşik aile biçiminin Hindistan’da yaygın olarak gözlemlenmediğini belirtmiştir.

2.1.4.2.2 Ataerkil geniş aile (*extended patriarchal family*)

Ataerkil geniş aile; kuşakların genel olarak dikey düzlemde genişlediği, yatay genişlemenin ise daha sınırlı bir şekilde görüldüğü aile türüdür. Ataerkil geniş aile üyeleri; baba, evli oğullar, gelinler ve torunlardan oluşmaktadır. “Bu aile türünü sürdüren ‘baba-oğul’ ilişkisidir. Bu aile biçimi, 19. Yüzyılda Balkan ve Slav ülkelerinde, Ortadoğu ve Arap ülkelerinde, bazı Güneydoğu Asya ülkeleri ve Çin’de görülmüştür” (bk. Timur, 1972: 71).

2.1.4.2.3 Kök aile (*stem family, famille souche*)

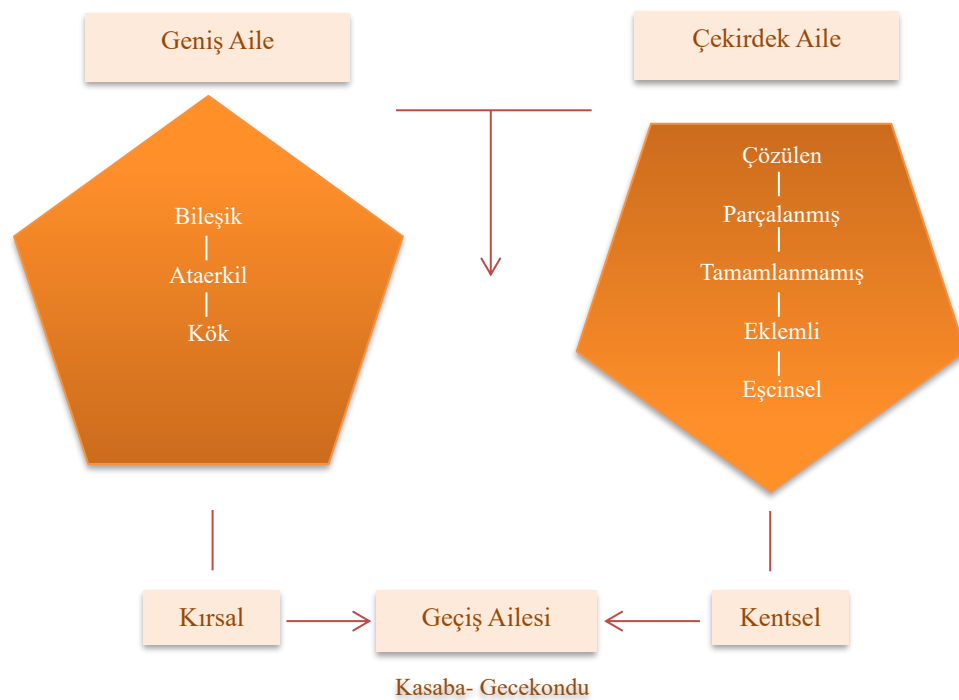
Geniş aile türünün son örneği olan kök aile, kuşakların sadece dikey olarak genişlemesiyle oluşan aile türüdür. “Kök aileyi sürdüren ‘baba-yerini alacak oğul’ bağıdır” (Timur, 1972). Batı Avrupa ve Japonya, kök aile yapısına sahip ülkelerdendir. Kök aile, babanın hukuki ve ekonomik yetkilerini oğluna devretmesi ve otorite değişimi ile ataerkil geniş aileden ayrılmaktadır. Bu durumda artık baba, oğluna bağımlı hale gelmektedir. Nimkoff’a göre kentleşme ve endüstrileşmeye rağmen Japonya’da, 1960 yılında ailelerin %63’ü çekirdek, %29’u kök aile, %8’i ise yatay geniş aile özelliği göstermektedir (Nimkoff, 1965: 20)

Geniş ailede; babaanne, dede, amca, yenge, büyük kardeş, küçük kardeş, kardeşlerin eşleri gibi birden fazla çekirdek aileyi kapsayan üyeler bulunur. Bu aile türünde hem kandaş akrabalık bağı bulunan üyeler hem de hısımlık ilişkileri bulunan üyeler vardır. Geniş aile üyeleri, Hofstede’in bahsettiği “toplulukçuluk” bilinciyle hareket eder. Bu

¹⁰ Bk. <https://www.britannica.com/topic/joint-family>.

toplumun üyeleri birbirinden sorumludur ve doğumundan itibaren “biz” olarak hareket etmek onlara kodlanmıştır.

Çekirdek ve geniş aile; biz-ben bilinci, ailede ikamet eden kişi sayısı, ekonomik geçim, otoriteye sahip kişi, soya yönelim gibi birçok parametreyle birbirinden farklılaşan aile yapılarını temsil etmektedir. Şekil 10’da geniş ve çekirdek ailenin çeşitleri ve yaygın olduğu bölgeler gösterilmiştir:

Şekil 10. Geniş ve çekirdek ailenin biçimleri ve yaygın olduğu bölgeler

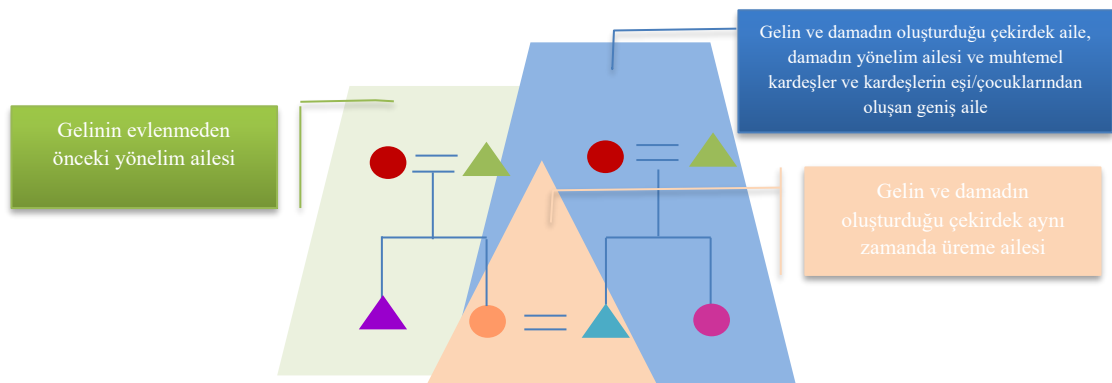
2.1.5. *Volkscundliche Texte aus Ost-Türkistan* 'da Aile

VTO'da Uygurların hem çekirdek hem de geniş aile biçiminde sosyal bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Kaynak kişiler, metinlerin çoğunluğunda daha çok tek eşli aile yapısını destekleyen ifadelerde bulunmuştur fakat ataerkillikte görülen çok karılı aile türünün varlığına rastlanmıştır.

Turfan bölgesinde derlenen sekizinci metinde kaynak kişi, gelinin kayınbabası ve kayınvalidesine alışınca onlarla yaşamaya başladığını dile getirmiştir. Bu veri bize birden fazla çekirdek ailenin varlığını gösteren geniş aile yapısını işaret etmektedir:

Gelin, damadın anne babasına “babam, annem” der. Gelin kayınbabasına ve kayınvalidesine alıştığında onlarla birlikte yaşar, yüzüne de peçe örtmez (Menges, 1976: 32).

Sekizinci metinden hareketle gelin, yönelim ailesinden ayrılarak damadın yönelim ailesine geçiş yapmış; damat ise kendi yönelim ailesinden ayrılmadan gelin ile beraber bir üreme ailesini oluşturmuştur. Gelin ile damat, üreme ailesini; kaynana, kayınbaba (ve olası çocuklar), damat yönelim ailesini oluşturmaktadır. Bu veriden hareketle Uygurlarda aile yapısı olarak birden fazla çekirdek ailenin bulunduğu geniş ailenin varlığından söz etmek mümkündür. Şekil 11’de, gelinin kendi yönelim ailesi, yönelim ailesinden ayrılıp damadın yönelim ailesine dâhil olması, gelin ve damadın oluşturduğu üreme ailesi gösterilmiştir:

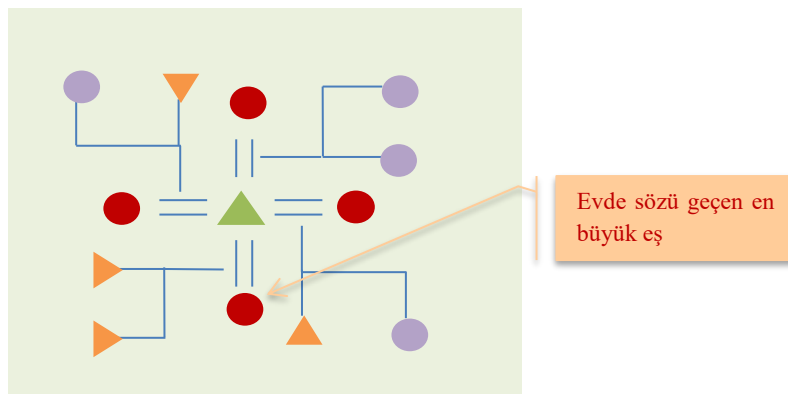
Şekil 11. Yönelim, üreme ve yeni çekirdek ailenin gösterimi

Metinde, damadın ayrı bir birey olarak eve çıkmaması, babasının evinde kalarak aile ilişkilerini sürdürmesi; gelinin kaynana ve kayınbabaya alışması, aile bağlarının kuvvetli olması Hofstede'in bakış açısında “toplulukçu” bilince sahip bir toplumun özellikleridir. Bu sebeple kaynak kişinin belirttiği durum, Uygurlarda geniş aile yapısı özelliğini desteklemektedir.

Ahun bölgesinden derlenen yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişi tarafından Uygurlarda çok eşli (karılı) evliliklerin bulunduğu ve bunun toplum tarafından iyi bir şey olarak nitelendirildiği dile getirilmiştir. Uygur toplumundaki erkeklerde birden çok eşliliğin varlığı, birden fazla çekirdek ailenin bir araya geldiği *bileşik* ya da *geniş aile* yapısına işaret etmektedir. Kaynak kişinin aktardığı üzere Uygurlarda erkeğin en büyük eşi, evin başı olarak adlandırılmaktadır ve diğer eşler üzerinde bir otoriteye sahiptir. Bu durum, kaynak kişi tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Bizim beyler kendilerine dokuz kadın alırlarsa bu iyi bir şeydir.
En büyük kadın, yani erkekle ilk evlenen kadın, evin başı
olarak adlandırılır (Menges, 1976: 80).

Uygurlardaki çok eşli ailelerde evin en büyük kadının diğer eşler üzerinde otoriteye sahip olması, eşler arasındaki hiyerarşinin bir göstergesidir. Şekil 12’de örnek olarak dört eşli yapısı gösterilmiştir:

Şekil 12. Uygularda çok eşli aile örneği

Geniş aileye sahip toplumlarda “biz” bilinciyle topluluk odaklı hareket edildiği ve toplumsal olarak her bireyin birbirinden sorumlu olduğu önceden belirtilmişti. Topluluk

bilinciyle hareket etme ve bireyin kendi kararlarını alıp uygulama konusundaki eksiklik, *VTO*'nun on beşinci metinde açıkça görülmektedir. Bu metinde kaynak kişi, evli olmayan kız ve erkeklerin meylis dansına giderken ailelerin kızlarını yaşlı bir kadına ya da yengelere emanet ettiği ve dansın sonunda da erkeklerin kızları evlerine bırakırken yanlarında yengelerin bulunduğunu dile getirmiştir. Geniş aile yapısının yaygın olduğu toplumlarda bu tarz uygulamalar şaşırtıcı değildir çünkü bu toplumlarda “bireyleşme” değil “biz” bilinci hâkimdir. Bu veri, Uygularda yaşlı kadınlar ve yengelerin toplumdaki genç kızları koruma konusunda bir görev edindiklerini ve ailelerin de onların bu görevi yerine getireceğini bildiğinden kızlarını bu kişilere güvenerek emanet ettiğini göstermektedir. Yengeler, diğer verilerde de görüldüğü gibi, kadın-erkek ilişkilerinde kontrol mekanizması ve aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin büyükleri ve yengeler, genç kızların yanında olarak hem onları hem de ailenin huzurunu korumada görevli rolleri üstlenirler. Bu hem ailenin hem de toplumun refahı için topluma yerleşmiş uygulamalardan biridir. *VTO*'nun on beşinci metninde kaynak kişi bu durumu şöyle ifade edilmiştir:

Bu oyun oynanacağı zaman evli olmayan olan erkekler, kızların evine gidip “Meylise gelin!” diyerek onları çağırır. Aileleri, kızlarını yaşlı bir kadına teslim ederler ... gençler davet ettikleri kızları onların yengesi ile evlerine götürür (Menges, 1976: 42-44).

Çalışmamızın “Çekirdek aile” bölümündeki Şekil 7’de çekirdek ailede bireyi çevreleyen ilişkiler gösterilmiştir. Uygur toplumunda görülen çekirdek ailede ise yakın-uzak akrabalar arasındaki ilişki, “birey” odaklı çekirdek ailenin yaygın olduğu toplumlar kadar ayrışmamıştır; tam tersine toplumsal ilişkiler ve akrabalıklar, kuvvetli bir şekilde bireyi çevrelemektedir.

Turfan bölgesinin Lop ilçesinde derlenen yirmi ikinci metinde kaynak kişi, geniş aileden daha çok çekirdek ailenin varlığına işaret edecek bir beyanda bulunmuştur:

Oğlanın babası kesilen koyun ve sığırların etini Loplulara dağıtır, oğlanın anne babasından kalan paranın hepsini eline verirler. Oğlan, kendi serveti ile kızın servetini alıp başka bir eve çıkar ve kendi işini kurar (Menges, 1976: 60).

Yirmi ikinci metinde evlenen çiftin ailelerinden ayrılıp farklı bir eve çıkması artık onların çekirdek aile yapısı doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Evlenen çift, yönelim ailesinden ayrılarak üreme ailesine geçiş yapacaktır. Oğlanın evden ayrılırken maddi olarak ailesinden destek alması, eşinin serveti ve kendi serveti ile birlikte kendine iş kurması aslında bireyselleşmesinde sekte olarak görülmektedir. Bu durum birey odaklı toplumlarda; oğlanın kendi birikimini yapması, ayrı bir birey olarak geleceğini şekillendirmesi ve ailesinden yardım almadan düzen kurmasını gerektirir. Türk toplumu henüz bu kadar bireyselleşmeye yatkın bir toplum değildir. Aileler; evlatları için çeyiz hazırlar, birikim yapar, düğünde belli rol paylaşımıyla evlatlarına yuva kurar.

Çekirdek ailede daha çok üreme ailesi ön planda olduğu için evlenen damat ve gelinin burada servetlerini birleştirmesi çekirdek ailedeki karı koca ekonomik iş birliğini göstermektedir. Ayrıca evlenen çiftin ayrı bir eve yerleşmesi, yerleşim türlerinden yeni yerli / ayrı yaşam ikamet türüne örnektir. Erkeğin iş kurması ise ailesini geçindirme rolünü üstlendiğini, ekonomik olarak sorumluluğunun olduğunu göstermektedir.

Tamamlanmamış aile türü, kaynak kişiler tarafından belirtilmemiş; evlilik ve yeni bir aile kurma, Uygur toplumunda teşvik edilen ve istenen bir gelenek olarak ifade edilmiştir. Bu duruma *VTO*'nun onuncu metni örnek olarak verilebilir. Gelin eve indirilirken söylenen bu şarkıda toplum tarafından bekâr erkeğe yönelik şöyle bir eleştiri bulunmaktadır:

Kırmızı soğanın kabuğu kalındır yar, yar!

Bekâr erkeğin derdi çoktur yar, yar!

Kara kara kargalar harmanlıktadır yar, yar!

Bekâr erkekler de harmanlıktadır yar, yar! (Menges, 1976: 38)

Uygurların düğün sırasında söylediği bu şarkıdan hareketle toplum tarafından aile kurmanın önemli olduğu, üreme devamlılığı açısından bireylerin evlenmesinin teşvik edildiği, özellikle erkeklerin aile kurmasının toplum tarafından beklendiği; evlenmeyen erkeklerin dertlerinin çok olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu şarkıda özellikle erkeklerin vurgulanması, soyun devamlılığı ve Uygurların baba yanlı soy çizgisi özelliği göstermesiyle ilişkilidir. Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı Uygurlarda tamamlanmamış ailenin varlığına rastlanmamıştır.

VTO'da aile bireylerinden birinin vefat etmesi sonucu parçalanmış aile türüne de rastlanmaktadır. Bu aile türünden annesi ya da babası ölen çocuk artık aile bireylerinin biriyle kalmıştır ve çekirdek aile parçalanmıştır.

Bireylerin bekâr olarak kalmasına sıcak bakılmadığı Uygur toplumunda, kocasını ya da karısını kaybetmiş bir birey tekrar evlenerek kendine yeni bir aile kurmakta ama bu belli bir süre sonrasında gerçekleşmektedir. Örneğin, Turfan bölgesinde derlenen ikinci metinde kaynak kişi, karısı ölen adamın dört aydan önce; kocası ölen kadının da yedi aydan önce evlenemeyeceğini dile getirmiştir. Kişi eğer bu zamandan önce evlenirse eski eşinin mezarına gidip bir sürahi suyu toprağına dökmektedir. Kumul bölgesinde derlenen üçüncü metinde ise bir adamın karısı ölür ölmez yeni biriyle evlenebileceği dile getirilmiştir. *VTO*'da karısı/kocasını ölen kişinin yeniden evlenmesiyle oluşan eklemli aile yapısına veri oluşturan yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişi, annesi ya da babası öldüğünde aile bireyinin yeni evlendiği kişiye *ügey ata / ana* dendiğini ifade etmiştir. Son zamanlarda literatürde yer alan eşcinsel aile örneğine *VTO*'da rastlanmamıştır.

Bachofen, Morgan, Engels'ten hareketle, her bir dönemde aile içinde kadına getirilen sınırlama, Uygurlarda araştırmacıların bahsettiği diğer toplumlar kadar sert yaşanmamıştır. Uygurlar genel olarak ataerkil toplum görünümüne sahip olsa da anaerkil döneminin izlerini taşımakta; toplumsal yapıda bu izler görünmektedir. *VTO*'da Uygurlardaki anaerkil izler; kadının sevgili edinmesi (kocasından izin almak şartıyla), istediği kadar erkeğe gidebilmesidir. Ailenin tarihsel gelişiminin son noktası olan ataerkillikte, Uygurlarda gördüğümüz bu pratikler gerçekleşmemekte, kadın bu yönde hareket ettiğinde ciddi cezalar ve toplumsal baskıyla karşılaşmaktadır. Ahun'dan derlenen metinde kaynak kişi, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Çoğu erkek eşini Turfan halkına *yekin* (yakın) kılar. *Yakın* sözcüğü, eşini başka adama sevgili yapmak anlamına gelir. Lop halkı bu adaya, *yakın* derler. Kadınlar önce kocalarına sorar, sonra gönüllerine hoş gelen bir erkeği kendilerine sevgili edinirler. Loplular sevgiliye *yekininim* derler (Menges, 1976: 56).

Kaynak kişinin ifade ettiği üzere Uygurlardaki evli kadınların sevgililerine “*yekin*” terimini özel olarak kullanması, artık bunun toplumda yaygınlaştığını, ifadenin terimleşecek kadar kültürün bir parçası olduğunu göstermektedir. Bachofen, Morgan, Engels'e baktığımızda ailenin tarihsel gelişimindeki kısıtlamalar ve bu kısıtlamaların

her defasında kadının üzerinde baskı oluşturması, son olarak da tek eşli ataerkil çekirdek aile düzenine gelmesi Uygurlarda farklı şekilde kendini göstermiştir.

VTO'nun yirmi dokuzuncu metninde kaynak kişi, "Kadın ne kadar erkeğe gitmek istiyorsa gidebilir, bir sınırı yoktur" (Menges, 1976: 80)" şeklinde kadınların eş seçme hakkından ve özgürlüğünden bahsetmiřtir¹¹. Bu durum da Uygurlar, "mükemmel ataerkillik"ten uzaklaştırmaktadır. Uygurlarda kadının konumu; Bachofen, Morgan, Engels'in bahsettiği üzere aşağıda değildir. Bunun sebebi, kanaatimizce, Uygurlarda hâlâ anaerkilliğin izleri olmasıdır.

Ailenin gelişimi uzun ve toplumsal birçok unsurun etkisiyle gerçekte işin için *VTO*'da hem ataerkil çekirdek hem de anaerkil geniş aile hem tek eşli hem de çok eşli aile yapısı görölmektedir. Uygurlarda ailelerin yerleşim birimi olarak genellikle baba yanlı soy çizgisinin de getirdiği baba yanlı yerleşim şekli hâkimdir. Çekirdek aile yapısına uygun olarak evlenecek yeni kişilerin ayrı bir eve çıktığı da görölmekte fakat aile yapısı "bireyci" olmaktan ziyade "toplulukçu" özellik göstermektedir.

Uygurların verilerden hareketle tarım, avcılık ile bu kadar iç içe olması ve sanayiye dair bir veri bulunmaması, kadınların isteği kadar kocaya gitmesi, evli kadınların kocalarından izin alarak sevgili edinmesi¹² toplumsal düzende anaerkilden ataerkilliğe bir geçişin söz konusu olduğunu göstermektedir.

2.2. AKRABALIK

İnsan varoluğu itibarıyla sosyal bir varlıktır ve bu sosyalliği hem psikolojik hem de fizyolojik bazı sorunların üstesinden gelmek için kullanır. Herhangi toplumda bir birey sadece ailesiyle sınırlı kalarak hayatını devam ettirmeye çalışırsa güçsüz kalacaktır fakat aile sınırlarının da ötesinde daha geniş bir ağ ile ilişkiler kurarsa güvenliğini sağlayacak,

¹¹ Kaynak kişinin ifadesi burada ne kadar kadının özgür olduğu şeklinde olsa da evlenme pratiklerinde kadının (erkeğin de) özgür olmadığı, fikrinin sorulmadığı veriler de bulunmaktadır. Bu verilerden evlilik bölümünde bahsedilecektir.

¹² Evli kadınlardaki sevgili edinme, henüz evlenmemiş genç kızlar ya evlenme adaylarında görölmemektedir. Evli olmayan kızlar, yengeleri tarafından korunmakta, onlara emanet edilmektedir. Yeni evli kadınlardaki bekaret durumuna karşılık davranış örüntüleri, ataerkilliği desteklemekte; evli kadınlardaki sevgili edinme pratiği, yine üreme odaklı görüşümüzü güçlendirmektedir; aksi olsaydı metinlerdeki bekaret durumu ataerkil örüntülere sahip olmazdı (bk. Evlilik bölümü).

ihtiyaçlarına ulaşmada daha az zaman harcayacak, birliktelik duygusunu pekiştirecek, daha güçlü olacaktır. Bu ağ en temel düzeyde akrabalıkla kurulur (Haviland, 2008: 499).

Akrabalık temel düzeyde evrensel bir kategoridir. Bu ağ sayesinde toplumlar, kuşaklar arası bilgileri aktarır ve sürekliliği sağlar. Toplumsal dinamikler açısından bu ağları çözümlmek için akrabaların rollerini, tanımlamada kullanılan sözcüklerin statüsünü, bireylerin temsil ettikleri rollerden beklentilerini incelemek gerekir.

Akrabalık şekilleri toplumdan topluma göre değişmektedir. Akrabalık şekillerinden ilki, doğum yoluyla akrabalık, yani kandaş akrabalıktır (Bates, 2018: 278). Kandaş akrabalar; dede, babaanne, anneanne, baba, anne, kız kardeş, erkek kardeştir. Akraba şekillerinden diğeri, hısımlıktır. Bu, evlilik yoluyla olur. Birey, evlenmiş olduğu kişinin ailesiyle de akraba olur ve bu sistemde belli roller edinir. Evlat edinme yoluyla da akrabalık ilişkisi kurulur. Evlat edinilen kişi artık o ailenin bir üyesi olduğu için akrabalar arasında onun da belli bir rolü, yükümlülüğü, hakları bulunur.

Toplumumuzda “süt” ve “kan” kardeşler olarak görülen akrabalık biçimleri de vardır. Süt kardeşler, aynı kan bağına sahip olmasalar da aynı anneden süt emdikleri için bir çeşit bağıllık duygusuyla kardeş olarak nitelendirilirler. Kan kardeşler ise çocukların küçüklükten kendi aralarında bir çeşit “akrabalık” ve “bağ” kurmak için kanlarını birleştirmesidir. Böylece kişiler birbirlerini aynı anne babadan gelmeseler de kardeş olarak görürler.

Her toplumda akrabalık ilişkileri, akrabaların rolleri, isimleri farklılık gösterir. Herhangi bir kültürde, akrabalık terminolojisi bir sınıflandırma sistemi, bir taksonomi ya da tipolojidir. Bu, belirli toplumda yaşayan insanlar tarafından nesiller boyunca geliştirilmiş yerel bir taksonomidir (Kottak, 2021: 207).

2.2.1. Akrabalık terminolojisi

Antropolojik çalışmalar, akrabalık sistemlerindeki sınıflandırmaların sınırlı sayıda olduğunu göstermiştir. Morgan (1871), Rivers (1914), Murdock (1949), (1967), Haviland (2008), Holy (2016), Bates (2018), Şanlı (2022), Güvenç (2020) akrabalık terimlerini ve bu terimlerin toplumda karşılıklarını çalışmalarına konu edinen

araştırmacılarıdır. Morgan (1871), çalışmasında akrabalığı *tanımlayıcı (descriptive)* ve *sınıflayıcı (prescriptive)* olmak üzere iki kategoride değerlendirmiştir. Ona göre akrabalar ilk olarak tanımlayıcı özelliği ile akrabalık ilişkilerini ifade etmek ve tanımlamak için kullanılmaktadır. Örneğin, amca, babanın erkek kardeşini; dayı, annenin erkek kardeşini ifade etmektedir. Anne, baba, kardeş gibi akrabalık terimleri biyolojik kan bağıını ifade eden terimlerdir. Akrabalık terimlerinin sosyal yapıda başka bir kişi ve ilişkiler doğrultusunda kullanılması ise sınıflayıcı bir özelliktir. Morgan'a göre akrabalık terimleri sadece akrabalık bağlarını temsil etmez aynı zamanda toplumda bu terimle karşılanan sosyal ilişkileri, görev ve sorumlulukları ifade etmektedir. Morgan'ın sınıflayıcı özelliğine örnek olarak "Teyze, annenin yarısıdır." deyimini verilebilir. Anneyle kan bağı olan teyze terimi hem tanımlayıcı özelliği taşır hem de kardeşinin çocuğuna olan sorumluluğuyla "anne" görevini yerine getirmek üzere sınıflayıcı bir özelliğe sahiptir.

Kroeber (1909), Morgan'ın sınıflayıcı ve tanımlayıcı kategorisine karşı çıkarak akrabalık terminolojisinin sosyolojik durumlar yerine tamamen psikolojik nedenlerle de belirlenebileceğini dile getirmiştir. Kroeber'e göre akrabalık sistemi karışık ve çeşitlilik gösteren bir yapıdır ve Morgan'ın akrabalık ilişkilerini ele alışını sadece Afrika ve Amerika topluluklarını kapsamaktadır. Kroeber (1909), akrabalık terminolojisi ve sınıflandırması için sekiz kategori belirlemiştir: 1) aynı ve farklı nesillere mensup kişiler arasındaki fark, 2) soy (dikey) ve soydaş (yatay) ilişkisi arasındaki fark, 3) aynı nesil içindeki yaş farkı, 4) akrabanın cinsiyeti, 5) konuşan kişinin cinsiyeti, 6) ilişkinin var olduğu kişinin cinsiyeti, 7) kan bağı olan akrabalar ile evlilik bağı olan kişiler arasındaki ayrım, 8) ilişkinin var olduğu kişinin yaşam koşullarıdır.

Kroeber'in makalesinden sonra destekçileri artsa da Lowie (1916), (1927), Levi-Strauss (1949) ve son olarak Radcliffe-Brown'un çalışmaları üzerine Morgan'ın tanımlamaları doğru bulunmuş ve Kroeber'in teorisi çürütülmüştür.

Radcliffe-Brown (1941), akrabalık ilişkisinin kurulduğu yapıyı; erkek, kadın ve onlarla yaşasalar da yaşamasalar da çocuk/lardan oluşan temel aile olarak belirtmiştir. Radcliffe-Brown'a göre bu temel ailenin varlığı, üç temel ilişkiyi meydana getirmektedir: 1) ebeveyn ve çocuklar, 2) çocuklar arası (kardeşler arası), 3) karı koca.

Bir erkek evlendiğinde ve çocukları olduğunda birinci dereceden bir aileye aittir ve bu ailede koca, baba konumundadır. Bu, temel aile yapısıdır ve Radcliffe-Brown'un bahsettiği birinci düzen, aile ilişkilerini oluşturmaktadır. İkinci düzen, iki temel ailenin ortak bir üye ile bağlantılı olmasıdır. Örneğin, anne tarafından dede, baba tarafından kardeş, eşin kardeşi vb. Üçüncü düzen ise anne tarafından erkek kardeşin oğlu ya da baba tarafından erkek kardeşin eşi gibi bireylerle kurulan ilişkilerdir. Radcliffe-Brown, bu düzenlerden bahsettikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: “Herhangi bir toplumda, bu ilişkilerden belirli bir sayı, sosyal amaçlar için tanınır; belirli haklara, görevlere veya belirli ayırt edici davranış biçimlerine sahiptir. İşte benim akrabalık sistemi olarak adlandırdığım veya tam adıyla bir soy bağı ve akrabalık sistemi olan şey, bu şekilde tanınan ilişkileri oluşturur” (Radcliffe-Brown, 1941: 2). Akrabalık sistemleri, belli toplumsal grupların varlığını içermekte ve bu da toplumdan topluma göre farklılık göstermektedir. Söz konusu gruplar çekirdek ailedeki gibi anne, baba, çocuk olabilirken Güney Slavlardaki *zadruga* ya da Nayalardaki *taravad* gibi çok geniş sayıda bireyleri içerebilir. Radcliffe-Brown, çalışmasının devamında Omaha, Fox, Hopi, Yalalde akrabalık terminolojilerinden bahsetmiştir.

Murdock (1949), Radcliffe-Brown'un temel ailede gösterdiği ilişki türünü çekirdek ailede; 1) karı-koca, 2) baba-oğul, 3) anne-kız, 4) anne-oğul, 5) baba-kız, 6) büyük-küçük erkek kardeş, 7) büyük-küçük kız kardeş 8) erkek ve kız kardeş olmak üzere sekiz kategoriye ayırmıştır. Ona göre karı-koca arasında ekonomik iş birliği, üreme, çocukların bakımı ve yetiştirilmesinde ortaklık, boşanma gibi yetki alanlarında karşılıklı haklar bulunmaktadır. Baba-oğul arasında baba liderliğinde ekonomik faaliyetlerde iş birliği, babanın oğluna çocukluğunda; çocuğun da babasına yaşlılığında bakması, babanın oğlu yetişirken ona eğitim ve disiplin sağlama sorumluluğu, oğlun babaya karşı saygı ve itaat göstermesi vardır. Anne ve kız ilişkisi, baba ve oğul arasındaki ilişkiye benzer ama anne kız ilişkisinde daha çok çocuk bakımı ve ekonomik iş birliğinde ağırlık gösterir; otorite ve mali destek daha azdır. Anne-oğul ilişkisi; oğlun küçükken anneye bağımlılığını, annenin ilk disiplin uygulamalarını gerçekleştirmesini, yaşam boyu gelişecek ensest tabusunun erken gelişimini, anne yaşlandığında oğlun annesine mali destek sağlamasını içermektedir. Büyük-küçük erkek kardeş ilişkisi; küçük yaşlarda oyun aracılığıyla arkadaşlığa dönüşen, ekonomik iş birliğinin büyük olan liderliğinde, büyük olan kardeşin küçük kardeş üzerinde eğitim ve disiplin sağlama

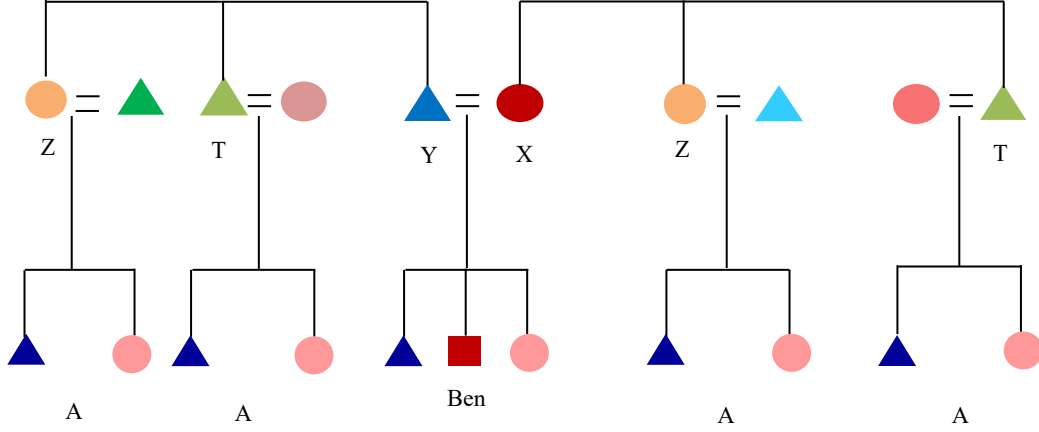
sorumluluğunu içermektedir. Büyük-küçük kız kardeş ilişkisi; erkek kardeşlerin ilişkisine benzer ama daha çok büyük kız kardeş, küçük kız kardeşin fiziksel bakımından sorumlu olmasını içerir. Erkek-kız kardeş ilişkisi ise küçük yaşlarda başlayan oyun arkadaşlığı ile birlikte yaşlara göre farklılık gösterir. Bu kardeşler arası küçük yaşlardan başlayan ensest tabusu, kademeleri olarak gelişir. Kardeşler arasında ekonomik iş birliği vardır ve büyük olan kardeş, ebeveyn rollerini üstlenir.

Morgan'dan sonra gerçekleştirilen araştırmalarda antropologlar, toplumların akrabaları için kullandığı terimleri incelemiş, bunların hangi ilişkiler doğrultusunda sınıflandırıldığını belirtmişlerdir. Radcliffe-Brown (1941), Murdock (1949), (1967), Haviland (2008), Trautmann, Whiteley (2012), Holy (2016), Bates (2018), Şanlı (2022), Güvenç'in (2020) çalışmaları sonucunda genel olarak antropologların Eskimo, Hawaii, Iroquois, Crow, Omaha, Sudan akrabalık sistemleri üzerinde durduğu görülmektedir.

2.2.1.1. Eskimo

Eskimo akrabalık sisteminde anne, baba, kız ve erkek çocukların temele alındığı çekirdek aile vurgulanmaktadır. Bu sistem, Avrupa'dan gelen Amerikalılarda ve toplayıcı olan Inuitler ve Eskimo toplumlarında yaygındır. Eskimo sisteminde çekirdek ailenin dışında kalan diğer akrabalar, büyük sınıflara ayrılmaktadır. Bu akrabalık terminolojisinde çocuklar, torunlar ve torunların çocukları bulunmaktadır. İkincil akrabalar olan kardeşler, yeğenler, amca/dayı, hala/teyze ve kuzenler dışlanır. Hısımlar ise soya dayalı ya da ikincil akrabaların evlilikleri sonucunda sahip olunan akrabalar. Anne, kız kardeşinden; baba da erkek kardeşinden terim olarak ayrılır fakat anne-babanın kardeşleri için aynı terim kullanılır (erkek kardeş için *uncle*, kız kardeş için *aunt*). Eskimo/soya dayalı akrabalık sisteminde teyze ve amca çocukları, cinsiyet ve anne-baba tarafı ayrımı yapılmadan "kuzen (*cousin*)" olarak ifade edilmektedir. Eskimo akrabalık sistemi, daha çok ailenin akrabalarından bağımsız olarak yaşadığı, akrabalık ilişkilerinin güçlü olmadığı toplumlarda görülmektedir. Şekil 13'te X terimi, anneyi; Y terimi, babayı; Z terimleri, teyze/halayı; T terimleri, amca/dayıyı; A terimleri ise

kuzenleri ifade etmektedir. Amca/dayı ve hala/teyzenin eşleri ise hısım akrabalar olduğu için sadece eşler olarak gösterilmiştir.

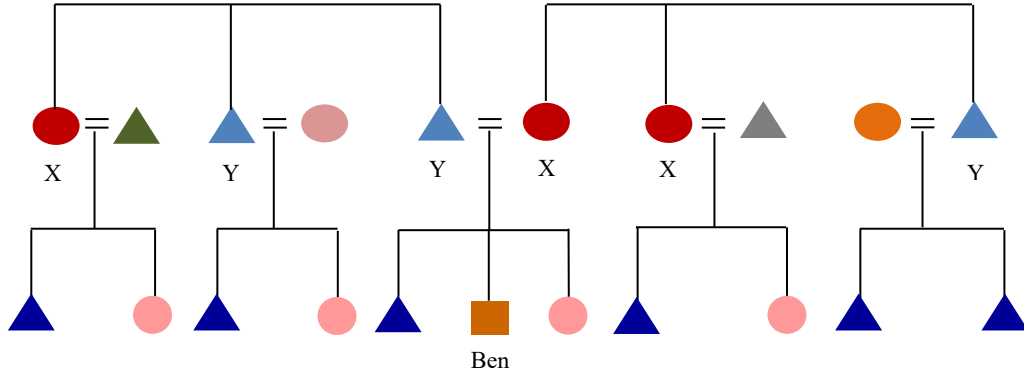

Şekil 13. Eskimo sistemine göre akrabalık ilişkileri

2.2.1.2. Hawaii

Akrabalık terminolojileri içerisinde anlaşılması en kolay ve akrabalık ilişkilerini belirtmek için en az terim kullanılan sistemdir. Bu sistem, Hawaii ve Güney Orta Büyük Okyanus'taki adalarda, Malogo-Polinezce konuşulan yerlerde görülmektedir (Haviland, 2008: 530; Türk, 2021: 252). Kottak (2021), Hawaii akrabalık sistemini kuşaksal terminoloji başlığı altında belirtmiştir. Hawaii akrabalık sisteminde baba için kullanılan terim, babanın ve annenin erkek kardeşleri; anne için kullanılan terim ise annenin ve babanın kız kardeşleri için de kullanılmaktadır. Bu sistemde aynı nesil ve cinsiyette yer alan kişiler, aynı terimle ifade edilmektedir. Anne ile baba tarafı, ayrı birer grup olarak değerlendirilmez. Anne ile baba tarafı; ayrıştırılmaz, birleştirilir. Hawaii akrabalık sisteminde ana ya da baba yanlı olarak belirli bir soya yönelim yoktur; kişi hem anne hem de babasının soyuna ait olarak görülür. Bu akrabalık sistemi, tercihli soy çizgisine dayalı besin üreticisi toplumlarda olduğu gibi, avcı-toplayıcı arasında da egonun neticede farklı gruplara giriş noktası olarak kullanılabileceği ebeveyn kuşağındaki pek çok akrabayla yakın bireysel ilişkilerini sürdürmesine yardımcı olmaktadır (Kottak,

2021: 209). Hawaii akrabalık sisteminde anne ve babanın kardeşlerinin çocuğu, kendi çocukları gibidir; aynı zamanda kendi çocukları da kardeşlerinin çocuğu gibi görülür. Hawaii akrabalık sisteminde amca, dayı, hala, teyze çocukları kardeş olarak görüldüğü için birbirleriyle evlenemezler.

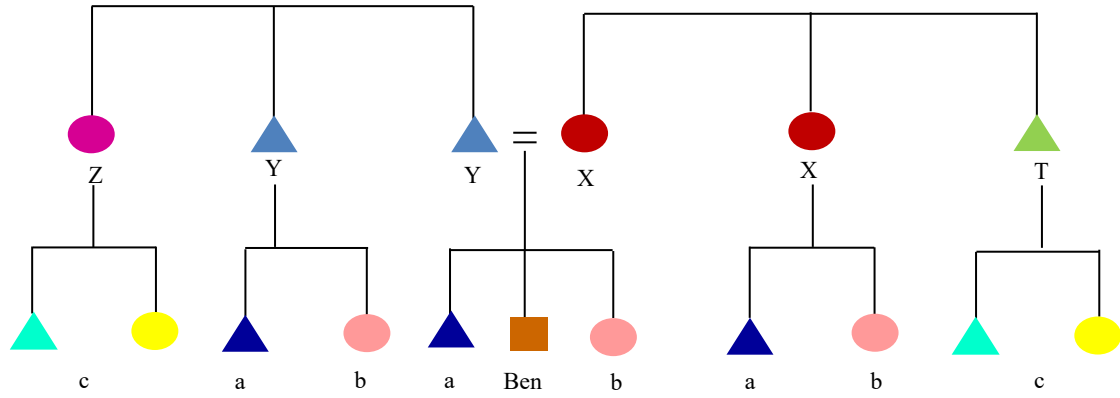
Şekil 14. Hawaii sistemine göre akrabalık ilişkileri

Şekil 14'te, bordo ile renkli olan yuvarlak şekillerdeki X terimi; anne, annenin kız kardeşi, babanın kız kardeşi; mavi ile renkli olan üçgen şekillerdeki Y terimi ise baba, babanın erkek kardeşi ve annenin erkek kardeşi için kullanılmaktadır. Annenin kız kardeşi, annenin erkek kardeşi, babanın kız kardeşi ve babanın erkek kardeşinin çocukları ise Eskimo sisteminden farklı olarak kardeş olarak belirtilmiş ve antropolojik sistemde kardeşlik bağı ile gösterilmiştir.

2.2.1.3. Iroquois

Morgan'ın (2021) çalışması, Amerika'daki yerli kabileler üzerine derlediği verileri içermektedir. Morgan, *Eski Toplum*'da Kuzey Amerika'nın doğu bölgelerinde bulunan Iroquois Konfederasyonu'ndan bahsetmiş; bu konfederasyonun toplumsal yapısı, dili, akrabalık ilişkileri, klanları gibi özelliklerini açıklamıştır. Iroquois akrabalık sisteminin adı Morgan'ın çalışmasındaki Iroquois Konfederasyonu'ndan gelmektedir. Bu akrabalık sisteminde, anne ve annenin kız kardeşi; baba ve babanın erkek kardeşi aynı terimle ifade edilmekte fakat annenin erkek kardeşi ve babanın kız kardeşi için farklı terimler

kullanılmaktadır. Iroquois akrabalık sisteminde, bir bireyin kendi nesline ait olan erkek kardeş/leri, kız kardeş/leri ve paralel kuzen/lerinden (annenin kız kardeş/lerinin çocukları ve babanın erkek kardeş/lerinin çocukları) aynı cinsiyette olanlar için aynı terim kullanılırken çapraz kuzenleri (annenin erkek kardeş/lerinin çocukları ve babanın kız kardeş/lerinin çocukları) için farklı terimler kullanılmaktadır. Bu sistemde çapraz kuzenler arasında evlilikler görülmektedir. Kottak (2021) ise Iroquois akrabalık sistemini çatallaşmış kaynaştırıcı terminoloji adı altında belirtmiştir.

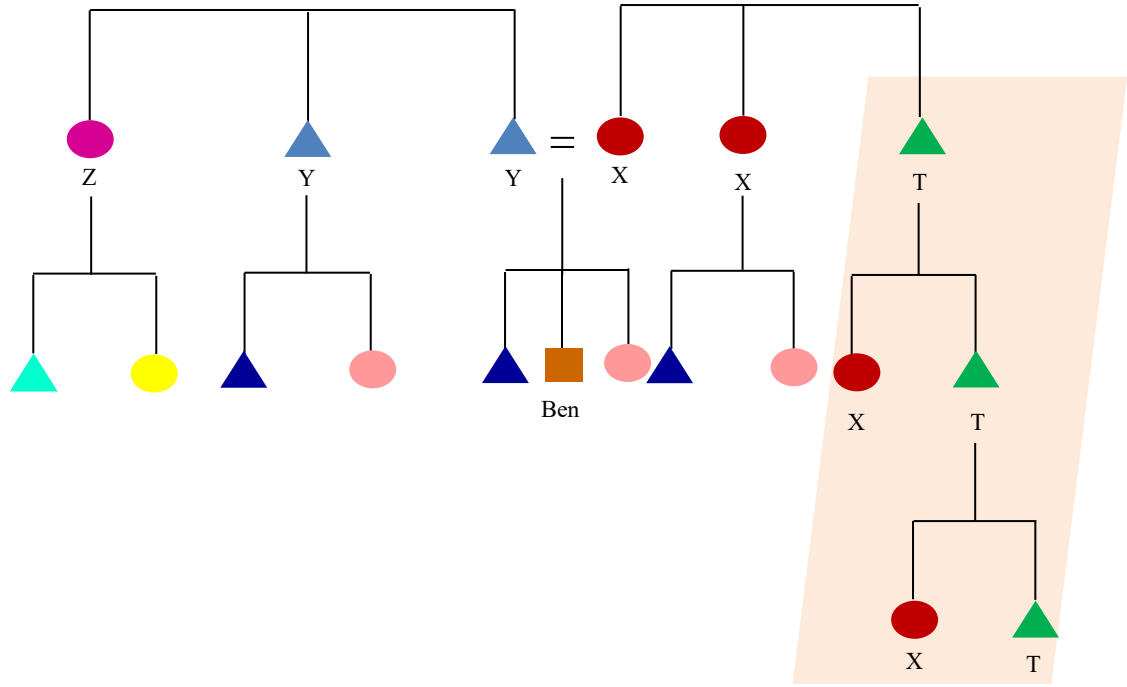
Şekil 15. Iroquois sistemine göre akrabalık ilişkileri

Şekil 15'te anne, baba, kız kardeş, erkek kardeş, kız ve erkek çocuk paralel akrabalık, yani alt-üst soyluğu; amca/dayı, teyze/hala, kuzen ve yeğen ise yan soyluluğu göstermektedir. Morgan'ın akrabalık sisteminde bahsettiği sınıflandırıcı (classificatory) terimi burada bizim ayrı bir terim olarak tanımladığımız amca/dayı, hala/teyze de görülmektedir. Iroquois akrabalık sisteminde baba/amca, anne/teyze toplumda benzer ilişkilere sahip olduğu için aynı terim ile ifade edilmiştir.

2.2.1.4. Omaha

Omaha akrabalık sistemi, Crow sisteminin baba yanlı soya göre düzenlenmiş hâlidir. Bu sistemde anne ve annenin kız kardeşi, baba ve babanın erkek kardeşi aynı terimi taşırken annenin erkek kardeşi ve babanın kız kardeşi farklı terimlerle ifade edilmektedir. Omaha sisteminde paralel kuzenler (annenin kız kardeş/lerinin çocukları ve babanın erkek kardeş/lerinin çocukları), anne ve babanın çocukları olarak görülmekte

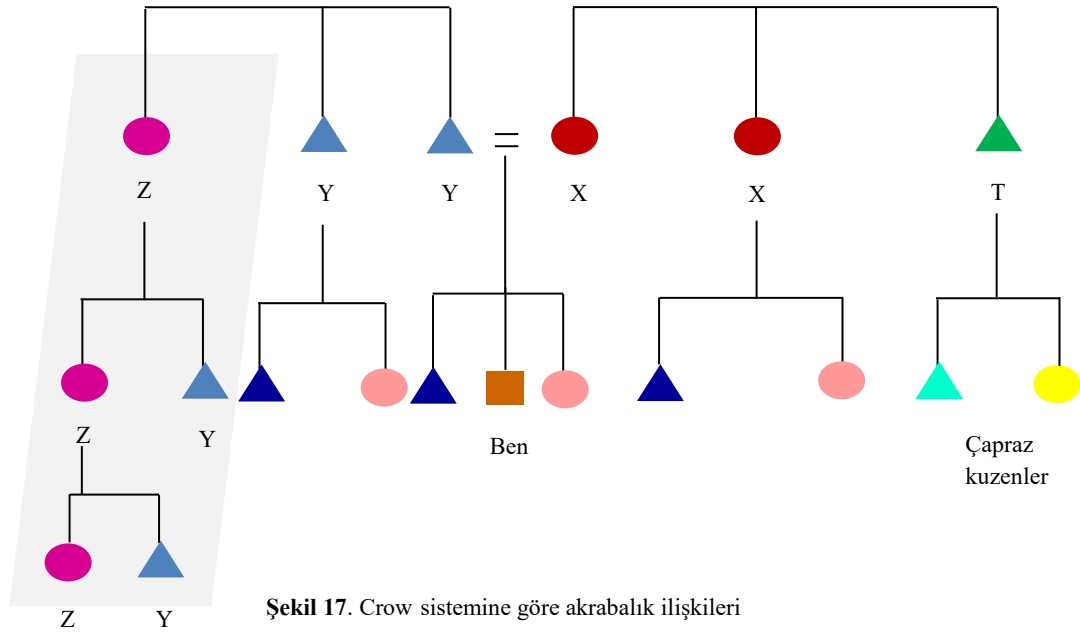
ve çocuklarıyla aynı terimi taşımaktadır. Bu sistemde egonun (kişi) annesinin erkek kardeşinin erkek çocuğu annesinin erkek kardeşiyle aynı terimi taşımakta ve annesinin erkek kardeşinin kız çocuğu, egonun annesi olarak görülmektedir.

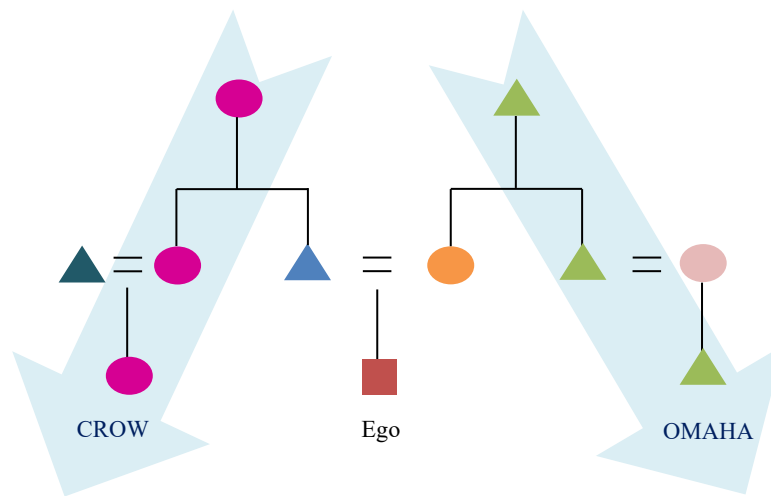
Şekil 16. Omaha sistemine göre akrabalık ilişkileri

2.2.1.5. Crow

Crow akrabalık sistemi, ana yanlı soya göre düzenlenen bir yapıya sahiptir. Crow akrabalık sisteminde anne ve babanın akrabaları farklı terimlerle karşılanmakta; baba ve amca, anne ve teyze aynı terimle ifade edilmektedir. Paralel kuzenler (annenin kız kardeş/lerinin çocukları ve babanın erkek kardeş/lerinin çocukları), anne ve babanın çocukları gibi görülmektedir. “İsmini Montana’da, Büyük Ovaların kuzeyinde yaşayan ve Apsaroke adıyla da anılan Crow Kızılderililerinden alan sistem, dünyanın çoğu yerinde karşımıza çıkar (Haviland, 2008: 531)”. Ana yanlı soyun hâkim olduğu Crow akrabalık sisteminde, baba tarafındaki çapraz kuzenler, teyze/hala ve baba; anne taraftakiler ise oğul ve kız olarak ifade edilmektedir (Trautmann, Whiteley, 2012).

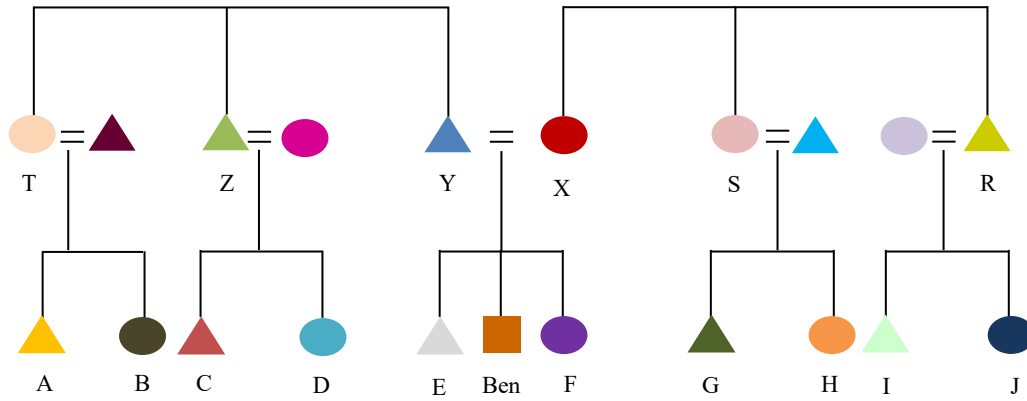

Şekil 17'e göre X, anne ve annenin kız kardeşini; Y, baba ve babanın erkek kardeşini; Z, babanın kız kardeşini; T ise annenin erkek kardeşini ifade etmektedir. Crow sisteminde paralel kuzenler kardeş olarak görüldüğü için Şekil 17'de paralel kuzenler, Ben'in kardeşleri olarak gösterilmiştir. Omaha ve Crow akrabalık sistemlerindeki anne ve annenin erkek kardeş/lerinin çocukları ile baba ve babanın kız kardeş/lerinin çocuklarına dair adlandırmalardaki farklılık, Şekil 18'de gösterilmiştir:

2.2.1.6. Sudan

Sudan akrabalık sisteminde on altı akrabanın hepsi ayrı bir terimle karşılanmaktadır. Akrabalık sistemlerinde terimler; soya yakınlık, yaş, cinsiyet, etkileşim, yakınlık-uzaklık, evlilik, karşılıklı sorumluluk ve beklentilere göre belirlenmektedir. Türklerin akrabalık sistemi, Sudan akrabalık sistemine benzemektedir ama zamanla Eskimo sistemine doğru bir değişim yaşanmıştır. Güvenç'e göre "Modernleşmenin birinci aşamasında (1. Faz) babanın ve annenin yeğenlerinin cinsiyet ayrımı kalkmış 'teyzezade' ve 'amcazade' gibi sınıflayıcı terimler kullanılmaya başlanmıştır. İkinci aşamada ise, yan ve cins ayrımı da ortadan kalkarak, ana ve babanın kardeşlerinin çocuklarına (9-16) 'kuzen' ya da 'yeğen' (17) denmeye başlanmıştır" (2020: 325). Eğer Türk akrabalık sisteminde amca/dayı ve teyze/hala ayrımı kalkarsa sistem, Eskimo (Batı) akrabalık sistemiyle aynı olacaktır. Kottak (2021), Sudan akrabalık sistemini çatallaşmış bileşik akrabalık terminolojisi başlığı altında ifade etmiş ve akrabalık terminolojilerinin hepsini farklı kategorilerde sınıflandırmıştır.

Şekil 19. Sudan sistemine göre akrabalık ilişkileri

Murdock, Yale Üniversitesi İnsan İlişkileri Dokümantasyon Merkezi verilerini kullanarak Dünya Etnografya Atlası hazırlamış ve bu atlasta; standart akrabalık sistemlerini, yüzdelerini ve kişinin akrabalık kuşaklarına göre kullandığı akrabalık sözcüklerinin yeryüzündeki dağılımını göstermiştir:

Standart Sistemler	Yüzde (%)	Kişinin iki kuşak tarafındaki ilişkisi için kullandığı 16 akrabalık ilişkisi için kullandığı sözcük sayısı
Iroquois	19	8
Crow-Omaha	12	8
Hawaii	30	4
Eskimo	8	7
Sudan	1	16
Diğerleri	30	--
Tüm Örneklem (862)	%100	

Tablo 3. Akrabalık sistemlerinin yeryüzündeki dağılışı
(Murdock, 1981 ve Güvenç, 2020)

Gülensoy (1974), Li (1999), Emiroğlu (2012), Yavuz (2013) akrabalık terminolojilerine dair dil bilimsel perspektifle çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılarıdır. Tuncer Gülensoy (1974), akrabalık adlarını 1) aile içi yakınlık (baba, anne, ana, kız kardeş, erkek kardeş); 2) baba tarafından akrabalık (kan yakınlığı olan akrabalık) (dede, babaanne, ebe, amca, hala, amca oğlu, amca kızı, hala oğlu, hala kızı); 3) anne tarafından akrabalık (dede, büyükbaba, anneanne, nine, büyükanne, teyze, dayı, teyze oğlu, teyze kızı, dayı oğlu, dayı kızı); 4) evlilikle olan akrabalık (yenge, enişte, güvey, dünür, baldız, kayın, elti, görünce, kaynana, kaynata, kuma); 5) dede veya anneanne/babaanneye göre akrabalık (oğul, kız, torun, torun çocuğu) olarak beş kategoride toplamıştır.

Yong-Söng Li (1999), çalışmasında Türk dillerindeki akrabalık terimlerini; kan yoluyla akrabalık bildiren akrabalık terimleri, evlilik yoluyla akrabalık bildiren terimler ve üveylik bildiren terimler olmak üzere üç kategoride toplamıştır.

Selin Emiroğlu (2012), akrabalık adlarını 1) eş anlamlılık bakımından akrabalık adları, 2) yaşa bağlı büyüklük-küçüklük bakımından akrabalık adları, 3) cinsiyet bakımından akrabalık adları, 4) akrabaların birbirine yakınlık dereceleri bakımından akrabalık adları 4.1) kan kısımlığı, 4.1.1.) birinci derece akrabalık, 4.1.2) ikinci derece akrabalık, 4.1.3) üçüncü derece akrabalık, 4.1.4) dördüncü derece akrabalık 4.2) kayın hısımlığı 4.2.1)

birinci derece akrabalık, 4.2.2) ikinci derece akrabalık, 4.2.3) üçüncü derece akrabalık, 4.2.4) dördüncü derece akrabalık, 5) öz-üvey olma durumuna göre akrabalık, 6) kültürel yakınlaşma ve geleneklere göre akrabalık adları, 7) kadına ve erkeğe göre akrabalık adları, 8) baba, anne ve kardeşler tarafından oluşmasına göre akrabalık adları, 9) medeni duruma göre akrabalık adları, 10), birden fazla akrabalık durumunu karşılama göre akrabalık adları, 11) çokluk ve teklik anlamıyla kullanımına göre akrabalık adları, 12) yapı bakımından akrabalık adları, 13) Türkçe, yabancı ve karışık olma durumuna göre akrabalık adları olmak üzere on iki kategoride toplamıştır.

Serdar Yavuz (2013), çalışmasında Tuncer Gülensoy'un sınıflandırmasını esas almış; ağızlardaki akrabalık adlarını beş kategoride sınıflandırmıştır.

2.2.2. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*'da Akrabalık

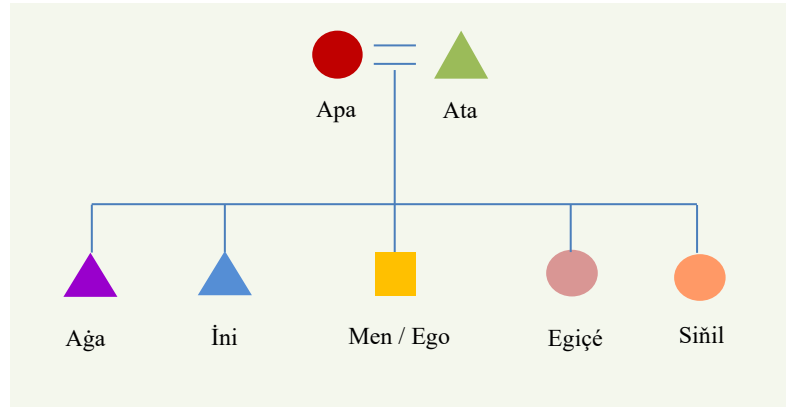
VTO'daki kaynak kişilerin ifade ettikleri bilgilerden hareketle Uygurlarda akrabalık ve toplumsal ilişkilerin güçlü olduğu görülmektedir. Ölüm, düğün, evlilik, özel günlerdeki faaliyetlerin yanında gündelik hayatta da toplumdaki bireyler, bir araya gelmekte; birbirleriyle vakit geçirerek belli görevleri yerine getirmektedir.

VTO'da ataerkil toplum yapısı gereği metinlerde daha çok baba yanlı soya ait akrabalık terimleri ifade edilmiş, anne tarafına dair sadece *dada* (dede) ve *anaya* (anneanne) rastlanmıştır.

Bu bölümde; *VTO*'da saptanan akrabalık ilişkileri ve bu ilişkiler doğrultusunda toplum tarafından oluşturulmuş terimler, bu terimlerin toplumsal ilişkiler doğrultusunda karşıladığı anlamlar, terimler ile adlandırılan bireylerin toplumdaki konumu, rol ve görevleri açıklanacaktır.

2.2.2.1. Aile içi yakınlık

VTO'da aile içi yakınlık; çekirdek aileyi oluşturan *ata* (baba), *apa/ana* (anne), *egiçé* (abla), *siñil* (küçük kız kardeş), *ağa* (abi), *ini* (küçük erkek kardeş) olarak ifade edilmiştir.

Şekil 20. Uygurlarda çekirdek ailenin üyeleri

2.2.2.1.1. Ata-apa/ana

Uygurlarda geleneksel Türk ailesinde olduğu gibi *ata-apa* önemli bir yere sahiptir. *Ata-apa*; çocuklarının yetişmesinden, geçiminden, sağlığından, evliliğinden, eğitiminden sorumlu kişilerdir. *VTO*'da henüz mükemmelleşmiş bir çekirdek ailenin varlığını görmek mümkün olmadığından çocukların *ata-apa*larına saygı duyduğu, onlara bağımlı olduğu, onların sözünü dinlediği, yönlendirmelerini dikkate aldığı görülmektedir. Özellikle evlilik ritüelinde anne baba önemli bir konuma sahiptir. Ailenin ekonomik durumu, atanın sorumluluğundadır ve bu ekonomik olarak varlık, çocuğunun evlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır çünkü erkek çocuğu evlenirken gelin tarafı damat tarafından başlık parası olarak inek, koyun, belli miktarda buğday, pirinç, belli kiloda çay, susam, bazı bölgelerde içki, meyve istemektedir. Bunların hazırlığı aile büyüklerini de içerir çünkü ekonomik iş birlik Uygurlarda aile içerisinde gerçekleştirilir. Aile, çocuklarını evlendireceğinin ve bu ritüelin bilincinde hareket ederek birikimini yapmak ve çocuğunu da bu şartlar doğrultusunda yetiştirmek durumundadır. Bu konu, çalışmamızın “Evlilik Bölümü”nde detaylı olarak ele alınmıştır.

2.2.2.1.2. Egiçé-siñil

Uygurların akrabalık terminolojisinde kardeşler hem cinsiyet hem de büyüklük-küçüklük durumlarına göre farklı terimlerle ifade edilmektedir. Uygurların akrabalık terminolojisinde abla için *egiçé*; küçük kız kardeş için ise *siñil* terimi kullanılmaktadır.

2.2.2.1.3. Ağa-*ini*

Uygurlarda abla ve küçük kız kardeşte bulunan terim farklılığı, abi ve küçük erkek kardeşte de bulunmaktadır. Uygurların akrabalık terminolojisinde abi için *ağa*; küçük erkek kardeş için *ini* terimi kullanılmaktadır. *VTO*'da bu akrabalık türünde akrabalık terminolojisi hariç başka bir veri bulunmamaktadır.

2.2.2.2. Baba tarafından akrabalık

VTO'da bireyin (ego) baba tarafı akrabaları; *dada* (dede), *ana* (babaanne), *çoñ aka* (büyük amca), *mal aka* (küçük amca), *yenge* (büyük hala), *öke* (küçük hala) olarak ifade edilmiştir.

2.2.2.2.1. *Dada-ana*

VTO'nun yirmi dokuzuncu metninde kaynak kişi, baba ve annesinin babasına, *dada* (dede); baba ve annesinin annesine ise *ana* (babaanne) denildiğini ifade etmiştir. Yirmi dokuzuncu metindeki *dada* ve *ana* akrabalık terimleri, tanımlayıcı bir özellik taşımaktadır.

VTO'nun yirmi yedinci metninde kaynak kişi; yaşlı bir kişi çağrıldığında ona “Babam!”, orta yaşlı biri çağrıldığında “Dadam!”, *dadadan* küçük biri çağrıldığında “Akem!”, daha küçük biri çağrıldığında ise “Adaş!” denildiğini ifade etmiştir. Bu metin ile tespit edilen unsur, Uygur toplumunda kişilerin birbirine hitap ederlerken akrabalık sözcüklerini kullanmasıdır. Söz konusu metindeki terimler, tanımlayıcı özelliğinden daha ziyade sınıflayıcı özellik taşımaktadır zira bu terimler, toplumda bireyler arasında samimi bir yakınlık göstermek adına kullanılmaktadır.

2.2.2.2.2. *Çoñ-mal aka*

Uygurların akrabalık ilişkilerinde baba ve amca ayrı birer kategori olarak değerlendirilmekte; amcalar, büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *VTO*'da kaynak kişi, büyük amcaya *çoñ aka*; küçük amcaya ise *mal aka* denildiğini ifade etmiştir (bk. 29. Metin). Uygurlarda amca terim olarak babadan ayrılrsa da babanın sorumluluk ve görevlerine yerine getirerek toplumda bu iki akrabalığın birleştirildiği görülmüştür. Türk toplumunda amca, baba yarısı olarak görülmekte; şartlar gerektirdiğinde babanın görevlerini üstlenmektedir. Bu duruma örnek olarak ise babanın ölmesi verilebilir. *VTO*'nun ikinci metninin son satırında “Ölen kişinin büyük kardeşi, kardeşinin karısıyla evlenebilir ama küçük kardeşin ölen abisinin karısıyla evlenmesi uygun değildir.” (Menges, 1976: 3) ifadesi yer almaktadır. Büyük kardeşin yengesi ile evlenmesi; soyun devamlılığı, yeğenlerine olan “baba” sorumluluğu ile ilişkiliyken küçük kardeşin evlenmesinin uygun olmaması küçük kardeşin de evdeki anne babasına karşı sorumlu olması, soyun devamlılığı ve kendi çekirdek ailesini geçindirmekle yükümlü olmasından kaynaklanmaktadır.

2.2.2.2.3. *Yenge-öke*

Yenge, Uygurlarda hem sınıflayıcı hem de tanımlayıcı özellik gösteren ve toplumda birçok alanda rol oynayan akrabadır. *VTO*'da *yenge* terimi muğlak olarak ifade edilmiştir. Akrabalık ilişkilerini anlatan yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişi, büyük hala için *yenge*; küçük hala için *öke* teriminin kullanıldığını ifade etmiştir. Bu metnin devamında abinin eşine ise *çoñ yenge* teriminin kullanıldığı yine kaynak kişi tarafından belirtilmiştir. *VTO*'daki derlenen metinlerde ise ağırlıklı olarak *yenge* terimi kullanılmış; büyük hala ya da abinin eşi olarak özellikle bir vurgu yapılmamıştır.

VTO'da *yengelerin* Uygur toplumunda birçok rollerinin olduğu görülmektedir. *Yengeler* Uygurlarda özellikle genç kızların koruyuculuğunu üstlenen, yeni evlenen çiftin hazırlığını yapan ve evlilik sürecinde etkin rol oynayan, evlilik sonrası ritüellerde de yer alan kişilerdir.

VTO'nun on beşinci metninde kaynak kişi, meylis oyununa giderken ailelerin kızlarını yaşlı büyük bir kadına emanet ettiğini ve bunların da yengeler olduğunu dile getirmiştir. Bu metinde, erkeklerin meylise davet ettikleri kızları yengesiyle beraber eve bıraktıkları da kaynak kişi tarafından belirtilmiştir. Böylelikle yenge; gençler arasında bir denge, ara bulucu ve gözetleme işlevlerini yerine getirmektedir.

VTO'nun sekizinci metninde yengelerin gelin ve damat açısından önemi, düğün sırasında mantı yenirken görülmektedir. Bu metne göre gelinin ailesinden gelen mantı, gelin tarafından damadın arkadaşlarına yedirilir ve geriye dört parça mantı kalır; bu mantıdan bir tanesini damat, geline; bir tanesini gelin, damada yedirir. Bu geriye kalan son iki mantının biri, gelinin; diğeri ise damadın yengesine verilir. Düğün sırasında gerçekleştirilen bu ritüelin ve son kalan mantının yengelere gelin ve damat tarafından verilmesi, yengelerin düğün sırasında gelin-damadın yanında olması ve gelin-damadın da onlara duyduğu minnetin göstergesidir.

VTO'da yengelerin toplumdaki diğeri bir konumu ise gelinin bekâret durumunu öğrenme ve bunu iki tarafın da ailesine bildirme sorumluluğudur. *VTO*'nun sekizinci metninde kaynak kişi, düğün gecesinde yengelerin damat ve gelinle beraber kaldığını, onların yataklarını hazırladığını, iki tarafa da bilgilendirmede bulunup sonrasında kapı dışında beklediğini dile getirmiştir. Bu bekleyiş sonrasında gelinin “el değilmemiş” olduğuna dair kanıt yengeye sunulur ve yenge de bunu damadın ailesine iletir. Gelin “el değilmiş” ise damat; gelini döver, ona kimin el sürdüğünü sorarak itiraf ettirir, düğün gecesinde kız tarafından aldığı her şeyi iade eder; her iki taraftan birer kişi, kızın ailesine giderek “Kızınız fare [b*ku] yemiş!” diyerek gelini ailesine teslim eder. *VTO*'nun dokuzuncu b metninde yine kaynak kişi, gelin bakireyse buna kanıt olan bezi yengeye teslim ettiğini; değilse yassı bir ekmeğin içinin oyularak yengelere gösterildiğini, yengelerin de bu ekmeği kızın ailesine ilettiğini ifade etmiştir. Yengeler, bu metinde de gelinin bekâret durumunu öğrenme ve çevreye bu bilgiyi iletme sorumluluğuna sahiptir.

2.2.2.3. Anne tarafından akrabalık

VTO'da kaynak kişi tarafından anne tarafı akrabalık terminolojisine örnek olarak sadece *dada* (dede) ve *ana* (anneanne) verilmiş, bu terimlerin herhangi bir özelliği ifade edilmemiştir.

2.2.2.3.1. *Dada-ana*

VTO'da anne tarafının akrabalık terminolojisine örnek olarak sadece *dada* (dede), *anadan* (babaanne) bahsedilmiş; bu akrabalığın herhangi bir özelliği vurgulanmamıştır. *VTO*'da bu terim ile göze çarpan unsur, bireyin babasının ve annesinin annesine *ana*; babasının ve annesinin babasına da *dada* terimini kullanmasıdır. Dolayısıyla *ana* ve *dada* terimleri, sınıflayıcı bir terim olarak iki tarafın büyüklerini de kapsayan bir özelliğe sahiptir.

2.2.2.4. Evlilikle olan akrabalık

VTO'da evlilikle, yani hısımlılıkla, olan akrabalık terminolojisine örnek olarak *gelin*, *küy'oğul* (büyük damat), *kiçik küy'oğul* (küçük damat), *çoñ yenge* (abinin karısı), *paca* (küçük erkek kardeşin karısı), *kuđ'ağa* (büyük enişte), *kuđ'ini* (küçük enişte), *keyin ata* (kayınbaba), *keyin ana* (kaynana), *uruk kuyaş* (büyük baldız), *paca siñil*; *kiçik pac*a (küçük baldız) ifade edilmiştir.

2.2.2.4.1. *Gelin*

Hısım akrabalık türlerinden olan gelin, *VTO*'nun birçok metninde geçmekte ve Uygurların gelinden beklentisini, geline olan bakış açısını metinler, veri olarak sunmaktadır.

Gelin, Uygurlarda aile oluşumunun, çoğalmanın, aileye yeni bir üye almanın işaretidir. Lop bölgesinden derlenen yirmi ikinci metinde kayınbabanın gelini alırken gerçekleştirdiği ritüel, bu bakış açısına veri sağlamaktadır. Kaynak kişi, yirmi ikinci metinde gelin evden alınırken kayınbabanın gelinin üzerine tutam tutam pamuklar saçarak “Kaza, bela; kış kış! Gel, gel, Rabb’imin gelini gel!” diyerek gelinin alını öptüğünden bahsetmiştir. Kayınbabanın gelini Allah’ın bir emaneti olarak görmesi, ona kıymet verdiği ve önemseydiği bir göstergesidir.

Uygur toplumunda gelin, kayınbabasının adını söyleyemez, eğer kayınbabasının adı birine benziyorsa farklı bir isim kullanır. *VTO*’nun dokuzuncu metnine göre Uygur toplumunda, gelinin yeni üyesi olduğu aileye bir alışma süresi vardır; bu sürede gelin peçesini örtmeye devam eder. Gelin, kayınbaba ve kaynanasına alıştığında ise onlarla yaşamaya başlar ve artık yüzüne de peçe örtmez.

VTO’nun dokuzuncu b metninde kaynak kişi, gelin ve damat evlenmeden önce onların evini kurarken iki tarafın birbiriyle güreştiğinden bahsetmiştir. Kaynak kişinin aktarımına göre bu güreşin şöyle bir anlamı vardır: Eğer güreşi kız tarafı kazanırsa damat her zaman gelinin damadın tarafı kazanırsa da gelin her zaman damadın emrinde/hizmetinde olacaktır. Evlilik öncesi gerçekleştirilen bu ritüel, evde otoritenin hangi üyede olacağını belirler.

VTO’da gelin terminolojisine yaygın olarak düğün ritüeli gerçekleştirilirken rastlanmaktadır. Uygur toplumunda gelinden beklenen ve metinlerde özellikle en çok geçen konu, bekârettir. *VTO*’nun dokuzuncu metninde bu konu, kaynak kişi tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Dokuzuncu metinde kaynak kişinin bahsettiğine göre eğer gelin “el değilmişse” buna kanıt olan iz damadın ailesine yengeler tarafından götürülür, damadın ailesi bunu görünce çok sevinir ve getiren kişilere de gelinine de hediyeler verir ama gelin “el değilmişse” damat; gelini döver, ona kimin el sürdüğünü itiraf ettirir ve düğün gecesinde alınan her şeyi iade eder, iki taraftan birer erkek ve kadın gelinin anne babasına gidip “Kızınız fare [b*ku] yemiştir!” diyerek gelini ailesine teslim ederler. *VTO*’nun dokuzuncu b metni, yine gelinin bekaret durumuyla ilgili bir veri sağlamaktadır. Dokuzuncu metnin b alt başlığına göre, gelin eğer bakireyse buna karşılık olarak kanıt olan bezi yengeye teslim edilir; eğer değilse yassı bir ekmeğin ortası oyulur ve ekmeğin, yengelere gösterilir. Bu gösterge gelinin bakire olmadığını ifade

eder ve yengeler de onlara gösterilen ekmeği alarak gelinin anne babasına iletir. Anne ve baba, ekmeği görünce çok sinirlenir; kızını döverek sorguya çeker, geline kimin dokunduğunu öğrenmeye çalışır çünkü bu kişi, damadın gelinin anne babasına verdiği başlık parasını damada vermek zorundadır. Damat, başlık parasını alır ve gelini kendi ailesinin yanına kovar.

2.2.2.4.2. Küy'ogul-kıçık küy'ogul

Küy'ogul ve *kıçık küy'ogul*, damada karşılık gelen hısım akrabalık sözcüğüdür. *VTO*'nun yirmi dokuzuncu metninde kaynak kişi, büyük kız kardeşinin eşine, *küy'ogul*; küçük kız kardeşin eşine ise *kıçık küy'ogul* diye hitap ettiğini belirtmiştir. Bu metinde, *küy'ogul* terminolojisinin *enişte* terimine karşılık geldiği görülmektedir fakat diğer derlenen metinlerde bu terminoloji, damat anlamını karşılamaktadır. Bu veriler, *küy'ogul* teriminin birden fazla ifadeyi karşılama sebebiyle sınıflayıcı bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

VTO'da *küy'ogul* akrabalık terimi ilk olarak Düğün Selamı metninde geçmektedir. Düğün selamı âdetine göre *küy'ogul*, arkadaşı ya da arkadaşlarını kızın anne ve babasına yollar; damadın selamı, kızın ailesine üç kez iletir. Bu selamlaşma sonrasında damadın kaynanası ve kayınbabası damadın arkadaşına “selam bezi”ni verir. *Küy'ogul* teriminin geçtiği diğer bir metin ise “Düğün Anlatımı”dır. Bu metinde; gelinin anne, babası ve tanıdıklarıyla birlikte damadın evine gitmesi, iki tarafın da birbirini davet ederek ağırlaması anlatılmaktadır (daha fazla bilgi için bk. Evlilik bölümü).

2.2.2.4.3. Çoñ yenge- paca

VTO'nun yirmi dokuzuncu metninde kaynak kişi, abisinin eşine, *çoñ yenge*; küçük kardeşinin eşine ise *paca* diye hitap edildiğini belirtmiştir. Yirmi dokuzuncu metinden hareketle *çoñ yengenin yengeden çoñ* sözcüğü ile ayrıştırıldığı görülmektedir. *VTO*'daki derlenen metinlerde genel olarak *yenge* ifadesine rastlanmıştır; *çoñ yenge* terimine sadece akrabalık terminolojilerinin anlatıldığı yirmi dokuzuncu metinde rastlanmıştır.

2.2.2.4.4. Kud'ağa – kud'ini

VTO'nun yirmi dokuzuncu metninde kaynak kişi, bir kişinin eşinin (karısının) ağabeyine *kud'ağa*; küçük erkek kardeşine ise *kud'ini* denildiğini ifade etmiştir. Uygur akrabalık terminolojisinde *kud'ağa* ve *kud'ini* tanımlayıcı bir özellik göstermektedir. Bu akrabalık türüne sadece terminoloji bazında rastlanmış, akrabaların toplumdaki herhangi bir işlevi ya da sorumluluğu belirtilmemiştir.

2.2.2.4.5. Uruk kıyaş-kıçık paca

Uygurlarda *uruk kıyaş* akrabalık terminolojisi hem yakın akraba/akraba hem de bir kişinin karısının büyük kız kardeşi anlamını taşımaktadır.

VTO'nun yirmi dokuzuncu metninde kaynak kişi, karısının büyük kız kardeşine, *uruk kıyaş*; küçük kız kardeşine ise *paca siñil* ya da *kıçık paca* diye hitap ettiğini belirtmiştir. *VTO*'nun yirmi dördüncü metninde ise *uruk kıyaş*, yukarıdaki gibi kişinin karısının büyük kız kardeşi olarak değil de genel olarak akraba/yakın akraba ifadesini taşımaktadır.

VTO'nun on dokuzuncu metninde, *uruk kıyaş* akrabalık terminolojisi düğün anlatımında geçmektedir. Bu metinde, düğünün dördüncü ve beşinci günlerinde *ata*, *ana* ve *uruk kıyaş* ile birlikte dünürlerin birbirini yemeğe davet etmesi, birbirini misafir olarak ağırlaması anlatılmaktadır.

Lop bölgesinden derlenen yirmi ikinci metinde de *uruk kıyaş* akrabalık terminolojisi geçmektedir. Bu metinde, gelin evden ayrılırken onun *uruk kıyaş*, gelinin başına tutam tutam yün fırlatarak “Kaza, bela; kış kış!” şeklinde iyilik dileğinde bulunurlar.

VTO'nun yirmi dördüncü İşkence metninde *uruk kıyaş* yine genel olarak “akrabalık” tanımını içeren bir anlamda kullanılmıştır. Bu metinde adam öldüren, yani katil kişi, kaçarsa onun en yakın akrabasının (*uruk kıyaş*) yakalanacağı ve işkence göreceği ifade edilmektedir.

VTO'da *paca siñil* ve *kiçik paca* akrabalık terminolojisi sadece yirmi dokuzuncu metinde tespit edilmiş; başka hiçbir yerde bu akrabalık terminolojisine dair bir veriye rastlanmamıştır.

2.2.2.4.6. *Keyinata-keynana*

Keyinata ve *keynana*, hısımlık akraba terminolojilerinden bir diğeridir. Damat, karısı olacak kişinin anne ve babasına; gelin de kocası olacak kişinin anne ve babasına bu şekilde hitap etmektedir. *Keyinata* ve *keynana* akrabalık terimi ilk olarak Düğün selamı adlı metinde geçmektedir. Bu terimlerin bir sonraki geçtiği sekizinci metinde ise yine damat *keyinata* ve *keynanasına* selam ileterek korktuğunu ifade etmektedir. *Keyinata* ise damadına korkmaması gerektiğini dile getirerek nasihatlerde bulunmaktadır.

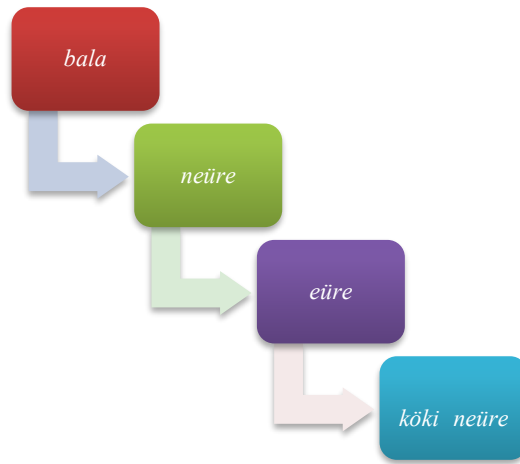
VTO'nun dokuzuncu metninde gelinin kayınbabasının ismini söyleyemediği, kayınbabasının adı başka birinin adına benziyorsa ona başka bir isimle seslendiği, damadın anne babasına “anne ve baba” dediği, onlara alıştıktan sonra ise onlarla yaşayıp yüzüne de peçe örtmediği ifade edilmiştir. Gelinin burada kayınbabasının ismini söyleyememe sebebi toplum tarafından ona saygı duyma gerekliliği ve yaşça büyük olmasıdır. Kayınbaba ve kaynana ne kadar hısımlık akraba olsa da gelin, evlendikten sonra kocasının ailesine ait olduğu için kocasının ailesini de kendi ailesi olarak görmekte; bu sebeple onun anne babasına da anne, baba diyerek onları benimsemektedir. Gelinin yönelim ailesinden ayrılıp üreme ailesine geçişi ve aynı zamanda da damadın yönelim ailesine dahil oluşu bir alışma süreciyle gerçekleştiği, bu süreç tamamlandığında ise gelinin tamamen damadın yönelim ailesine ait olduğu, onlarla yaşadığı ve artık yüzüne peçe de örtmediği belirtilmiştir. Dokuzuncu metinde gelinin damadın ailesine alışma sürecinin önemli unsurları, ikamet yeri ve peçedir.

Lop bölgesinden derlenen yirmi ikinci metinde *keyinata*, gelini evinden alırken gelinin üzerine tutam tutam pamuklar saçarak, “Kaza, bela; kış kış! Gel, gel, Rabb’imin gelini, gel!” diyerek gelinin alnını öper. Bu metinde, kayınbabasının geline yönelik “Rabb’imin gelini” ifadesini kullanması geline verdiği önemi ve Allah tarafından gelinin ona hediye

edilmesi anlamını taşımaktadır. *VTO*'nun yirmi ikinci metnine göre “Uygularda gelin, değerli ve Allah tarafından gönderilen bir emanettir.” sonucuna varılabilir.

2.2.2.5. Dede ve anneanne/babaanneye göre akrabalık

VTO'nun yirmi dokuzuncu metninde kaynak kişi, dede ve babaannenin çocuğuna *bala*; torununa *neüre*; torunun çocuğuna *eüre*; torunun çocuğunun çocuğuna *köki neüre* olarak hitap ettiğini belirtmiştir. Bu veriden hareketle Uygurların dede/babaanneye göre beş kuşaklı soy hattı ortaya çıkmaktadır. Yirmi dokuzuncu metinde elde edilen ve dikkat çeken bir diğer unsur ise bu beş kuşağın çocuklarının farklı terimlerle ifadelendirilmesi ve terminolojilerinin tanımlayıcı bir özellik göstermesidir. Uygurlarda dede/babaanne merkeze alındığında dört neslin şeması şöyledir:

Şekil 21. Dede ve babaanne merkezli dört neslin akrabalık terminolojisi

2.2.2.6. Öz-üvey durumuna göre akrabalık

VTO'da Uygurlarda üvey akrabalık ilişkisine rastlanmış ve bu durum, akrabalık terminolojisine de yansımıştır. Üvey akrabalık ilişkisine örnek olarak sadece çekirdek

aile boyutunda veriler saptanmıştır. Ahun bölgesinden derlenen yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişi, akrabalık ilişkisi olarak üveylikten bahsetmiştir. Bu verilere göre Uygurlarda; üvey anne, üvey baba ve üvey çocuk akrabalık ilişkilerinin de bulunduğu görülmektedir.

Kaynak kişinin ifade ettiğine göre bir erkek, karısı ölüp yeni bir kadınla evlendiğinde ve bir kadın, kocası ölüp yeni bir adamla evlendiğinde onların çocuğu/çocukları yeni eşler için *ügey bala* (üvey çocuk) olmaktadır. Bu şekilde önceki eşlerden olan çocuklar, *ügey bala* olarak ifade edilmektedir. Bir kadının kocası ölüp yeni bir adamla evlendiğinde kadının çocuğu/çocukları, annesinin evlendiği yeni adama *ügey ata* (üvey baba); bir adamın karısı ölüp yeni bir kadınla evlendiğinde adamın çocuğu/çocukları, babasının evlendiği yeni kadına *ügey ana* (üvey anne) ifadesini kullanmaktadır.

VTO'nun yirmi dokuzuncu metninden hareketle Uygurlarda *ügey* teriminin bir özellik olarak birden fazla akrabalığı karşıladığını; bu terimin yanına *ana*, *ata*, *bala* gibi akrabalıklar eklenerek terime ayrı bir özellik kazandırıldığını söylemek mümkündür.

2.2.2.7. Kindik ana

VTO'da akrabalık ilişkisi gösteren ve farklı bir terminolojiye sahip kişilerden bir diğeri, *kindik ana*dır. Bu ifadenin ayrı bir terminoloji olarak ifade edilmesi toplumda ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir çünkü bir ifade ancak yaygınlık gösterdiğinde ve toplum tarafından belli bir işlev ve rol taşıdığına terimleşmektedir. *Kindik ana* ne kan bağı ne de hısımlık özelliği gösteren bir terminolojidir; bu terim daha çok toplum tarafından sosyal olarak roller ve görevlerle oluşturulmuştur.

VTO'da *kindik ana* terminolojisi “Erkek çocuğa isim koyma” metninde geçmektedir. Uygurlarda *kindik ana* terminolojisini karşılayan kişi, kadındır; bu kişi, bebeğin doğumunda bulunur ve göbek bağı keser. *Kindik ananın* çocuk doğumunda göbek bağı kesme, çocuk doğduktan sonra çocuğu yıkama, tarama, suya koyma gibi görevleri bulunmaktadır. Ahund bölgesinden derlenen yirmi beşinci metinde bu durum şöyle anlatılmıştır:

Erkek çocuk doğduğunda ebe onu yıkayıp taradıktan sonra eteğinin ucuna alır. “Neden?” diye sorarsanız annesinin rahminden çıkar çıkmaz o çocuğun göbek bağı her zaman bir kadın keser; çocuğu yıkar, tarar, suya koyar. Bu kişiye, kindik anesi (ebe) derler (Menges, 1976: 70).

Yirmi beşinci metnin devamında kindik ananın çocuğun kırkında yine yanında yer aldığı, çocuğun evine yemek yemek için geldiği ve karşılık olarak ona “kırklık elbise”nin hediye edildiği kaynak kişi tarafından belirtilmiştir. Bu hediye, bebeğin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesine yardımcı olduğu ve bebeğin ilk bakımını gerçekleştirdiği için ebeye duyulan bir minnetin göstergesidir.

İsim koyma âdetinin ifade edildiği metnin devamında, çocuk beşiğe yatırıldığında yedi yaşlı büyük kadının çocuğun etrafında durması için çağrıldığı, üç kadının beşiğin bir tarafında, diğer üç kadının beşiğin diğer tarafında; bir kadının baş ucunda, kindik ananın ise çocuğun ayak ucunda oturduğu aktarılmıştır. Bu metinde, annenin çocuğunun yaşaması için Allah’a yalvarma ritüelinde kindik ana bulunmaktadır. Ayrıca anne zenginse çocuğunun çevresinde duran kadınlara bir takım elbiseyi teşekkür için hediye olarak vermektedir.

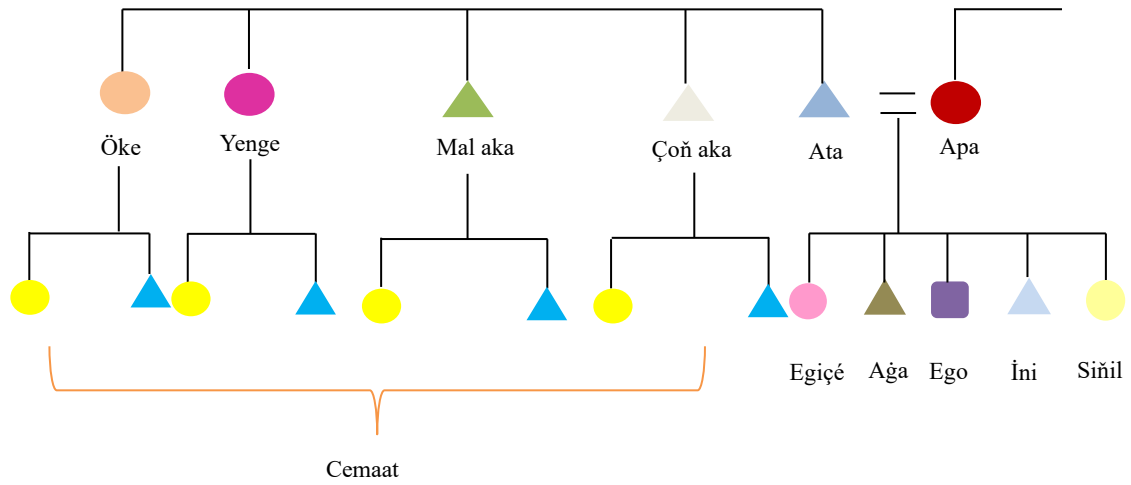
VTO'nun yirmi beşinci metnin devamında kaynak kişi, doğan çocuğun da kindik anasına karşı sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Bu sorumluluk, kaynak kişi tarafından şöyle aktarılmıştır:

Bu çocuk büyüdüğünde “Kindik anam! (Ebem!)” diyerek o annesinin halini hatırlar (Menges, 1976: 70).

Çocuk ile ebe arasında böylece bir bağ kurulur ve bu bağ ömür boyunca ikisinin arasında sürer. Uygurlarda “kindik ana” toplumda bu şekilde önemli yer bulmuş, bu doğrultuda da terimleşmiştir.

VTO'daki bu verilerden hareketle Uygurların akrabalık terminolojisinin Sudan-çatallaşmış bileşik akrabalık terminolojisine daha yakın olduğu görülmektedir. *VTO*'da anne tarafının akrabalık terimlerine *anneanne* ve *dede* hariç bir veriye

rastlanılmamıştır.¹³ Akrabalık terimlerine örnek olarak daha çok baba tarafı baz alınmış; hısımlık, üveylik-özlük ve ayrılma/boşanma/yeniden evlenme sırasında kullanılan terimler belirtilmiştir. Uygurların akrabalık terimlerini daha çok Sudan/çatallaşmış bileşik akrabalık terminolojisine yakın olarak görmemizin sebebi her bir akrabalık terimi için farklı isimlerin kullanıldığına dair verilere sahip olunmasıdır. Şekil 22’de, Uygurlarda baba tarafının akrabalık terminolojisi gösterilmiştir:

Şekil 22. Uygurlarda baba tarafının akrabalık terminolojisi

2.3. SOY

Soy, herhangi bir toplumdaki bireylerin “ortak” atadan geldiğine dair olan inançtır. Soy, bireyin doğuştan kazandığı bir statüdür fakat bazı toplumlarda bireyin tercihi doğrultusunda da belirlenmektedir. Bu statünün toplumdan topluma farklılık gösteren şekilleri bulunmaktadır. Soya yönelik çalışmaların temelini Bachofen (1861), Morgan (1877), Engels (1884), Murdock (1949) oluşturmuştur.

Johann Jakob Bachofen (1815-1887), insanlığın tarih öncesinden günümüze anaerkillikten ataerkilliğe geliştiğini sosyal evrim bakış açısıyla sistemli bir şekilde inceleyen ilk araştırmacılardan biridir. Bachofen (1997), çalışmasında Eski Yunan ve Roma

¹³ Bunun sebebi olarak Uygurların baba yanlı soya sahip olması gösterilebilir çünkü metinlerdeki verilerde evlenen gelin, kocasının ailesi tarafına geçmekte; hatta bir metinde gelinin kocasının ailesine alıştıktan sonra onlar ile birlikte yaşaması bir gelenek olarak anlatılmaktadır.

mitolojisini ve tragedyalarını kullanarak düşüncelerini temellendirmiştir. Bachofen, Hegel'in tarihsel diyalektiği ve Darwin'in evrim teorisinden hareketle insanlığın şu dört dönemden geçtiğini belirtmiştir:

1. Hetaerik¹⁴,
2. Demeterci (anaerkil),
3. Dionysusçu (anaerkillikten ataerkilliğe geçiş),
4. Apolloncu (ataerkil).

Hetaerik dönem; insanların, daha çok erkeklerin, arzularına göre hareket ettiği; cinsel özgürlüğün olduğu, bireysel ve herhangi bir özel mülkiyetin olmadığı, yabani ve göçebe bir yaşamın hâkim olduğu, dünyaya yönelik bir materyalizmin bulunduğu dönemdir (Hyman, 1968: 548). Bachofen, bu dönemi Afrodit ve toprakla simgelemiştir. Hetaerik dönem ile Demeterci dönem arasında bir Amazonculuk dönemi vardır. Amazonculuk dönemi, erkeklerin serbest tavırlarından kurtulmak için kadınların ayaklanmasıyla oluşan dönemdir. Bu dönemde kadınlar, silahlanarak erkeklere başkaldırmış ve yönetimi ele geçirmiştir. “Adın ve mülkün anayanlı geçişi, tüm eril hakların dışlanmasıyla güç kazanır; kadın artık aileyi ve devleti yönetmektedir. Bu tam anaerkillik, daha önceki rastgele cinsel ilişkilerin ortasında olmamış, buna karşı yapılan kararlı bir savaşla gelişmiştir (Bachofen, 1997: 175).

Demeterci (anaerkil) dönem, kadınların erkeklere karşı üstünlük kurmasıyla başlayan dönemdir. Bachofen, bu döneme örnek olarak Likyalıları örnek vermiş ve Herodot'tan Likyalılar hakkında şu bilgileri paylaşmıştır:

... adlarını babadan değil, annelerinden alırlar. Çünkü bir Likyalı'ya kim olduğu sorulduğunda anayanlı soyunu söyleyip annesinin annesini sayar ve bir kadın yurttaş köleyle

¹⁴ Bu kavram, Türkçeye “saray yosmalığı” olarak çevrilse de anlamı karşılamamaktadır bk. “Hetaera (ἑταῖρα), eski Yunan'da eğitilmiş, kültürlü, erkeklerle aynı sosyalleşme ortamlarında bulunmaları için kendilerine para verilen üst sınıf iş kadınları için kullanılır ve kökeni itibarıyla ‘kadın arkadaş’ demektir. Bachofen bu ilk evreye heaterik dönem dese de bu terimin ilk dönemi ne kadar karşıladığı belirsizdir. Türkçe çeviride terim ‘saray yosmalığı’ olarak geçmişse de insanlığın ilk döneminde henüz saraydan bahsetmek mümkün olmadığı için bu çeviri de tam oturmamaktadır. Hetaera hakkında Lucian'ın antik Yunan'daki bu kadınlara ait konuşmaları aktardığı eseri önemlidir. Bu eserde hetaeranın toplum içindeki konumu açıklıkla belirtilir” (Özel, Çiçek, 2022: 372).

evlendiğinde çocuğu soylu doğmuş sayılır; ama bir erkek yurttaş, en soylusu bile olsa, yabancı bir kadın ya da odalık alınca çocukları onursuz sayılır (Bachofen, 1997: 150).

Heredot'un Likyalılar hakkında belirttiği bu durum, çocukların soy olarak anne tarafına ait olması açısından önemlidir. Ana yanlı soylulukta, "Ana her zaman bedensel bir kesinliktir, mater natura vera; öte yandan rastgele cinsel ilişkiler yaşanırken evlilikte baba yalnız bir varsayımdır" (Bachofen, 1997: 172).

Demeterci dönemde, tarıma geçilmiş; ortak mallar yerini özel mülkiyete, gelişigüzel cinsel birliktelikler de yerini evliliğe bırakmıştır. Bachofen'e göre anaerkillik, uygarlığa atılmış önemli bir adımdır; gelişigüzel ve hayvansal dürtülerle yaşayan bağlardan kurtulmayı simgelemektedir. Hetaerik dönemde, arzularına göre hayvansal içgüdüler ile hareket eden erkekler, Demeterci dönemde anneleri sayesinde bu hayvansal bağlardan kurtulmuş, insanlığa ilk adımlarını atmışlardır (Özel, Çiçek, 2022: 374).

İnsanlığın, özellikle de erkeklerin, eğitimi için anaerkillik gereklidir. Bir çocuğun önce anası tarafından eğitilmesi gibi insan soyu da ilk olarak kadınlar tarafından eğitilmiştir. Bu anlayışta erkek yönetmeden önce hizmet etmelidir. Erkeğin temelde varolan gücünü uslandırmak, bu gücü daha iyi yerlere yöneltmek kadının görevidir (Bachofen, 1997: 175-176).

Demeterci dönemden sonra anne ve oğlun bağlarının kuvvetlendiği ve yavaş yavaş insanlığın ataerkilliğe yönelmeye başladığı Dionysusçu dönem gelmektedir. Bu dönemde erkeklerden bazıları Hetaerik dönemdeki tutuma geri dönmüş ve bu davranışlarından dolayı eşler arasındaki ilişkilerin dengesi bozulmuştur. Erkeklerin bu tavrından rahatsız olan kadınlar tekrardan ayaklanmış ve ikinci Amazonculuk ayaklanmasını gerçekleştirmişlerdir. Fakat bu sefer kadınlar, erkeklere karşı yenilmişlerdir. Bunun sebebi ise anaerkilliğin erkeklere düşman ve kana susamış bir şekilde Amazonculuğun aşırı biçimini almasıdır.

Apolloncu dönem, anaerkilliğin yenilmesi ve erkeklerin savaşı kazanması ile başlayan dönemdir. Bachofen, bu döneme geçişi, Aishylos'un Eumenides tragedyasından örnekleyerek anlatmıştır. *Eumenides*'te Klytimestra, sevgilisi Ejiyst için Truva

Savaşı'ndan dönen kocası Agamemnon'u; Klytimestra'nın oğlu Orestes de babasının intikamını almak için annesi Klytimestra'yı öldürür. Bu olayın sonunda ise anaerkinin savunucusu Erinysler, Orestes'in peşine düşer. Apollon, Orestes'e yardım ederek Atina'ya kaçmasını sağlar ve burada bir mahkeme düzenlenir. Orestes, üzerinden düzenlenen mahkemede tartışılan temel mesele, çocuğun anneye mi yoksa babaya mı daha yakın olduğudur. Tanrıça Athena, on iki kişilik en saygın vatandaşlardan bir jüri heyeti oluşturur ve ilk mahkeme Areopagos'u kurar.

Erinysler, anaerkinin savunucusu olarak Orestes'i suçlar; Apollon ise ataerkinin savunucusu olarak Orestes'in kanını temizlediğini ileri sürer. Erinyslerin anaerki savunuculuğu, Orestes'le yaptıkları şu diyaloglarda açığa çıkar:

KORO: Ananın canına kıyman için sana bilici mi yol gösterdi?

ORESTES: Evet. Asla bundan yakınmadım. Şimdi de yakınmıyorum.

KORO: Yargı yakana yapışınca başka türlü konuşursun.

ORESTES: Korkum yok. Babam mezarından bana yardım eli uzatır.

KORO: Ananın canına kıy, sonra bir ölüden yardım um! Çok beklersin.

ORESTES: Evet. O utançla iki kez lekeliydi.

KORO: Nasıl olduğunu anlat, buradaki yargıçlara açıkla.

ORESTES: Kocasını öldürdü, böylelikle de babamı.

KORO: Ölüm onu bu lekeden kurtardı. Ama sen hâlâ yaşıyorsun.

ORESTES: Yaşarken neden gelip ona engel olmadınız?

KORO: Öldürdüğü adam kendi kanından değildi.

ORESTES: Ama benim anamla kan-bağım var öyle mi?

KORO: Evet can kıyıcı. Başka türlü sana nasıl besleyip bakardı

Yüreğinin altında? Yadsıyor musun ananın öz kanını taşıdığını? (Bachofen, 1997: 191-192).

Erinysler, koroda anaerkil ilkenin savunuculuğunu temsil etmektedirler. Onlara göre Orestes, kendi kanından annesini öldürmüştür ama annesinin babasıyla bir kan bağı

yoktur. Orestes ise annesinin hem çocuğunun babasını hem de kocasını öldürdüğünü iddia ederek annesinin suçunun iki kat daha fazla olduğunu belirtir. Eriynsler, açık bir şekilde ana yanlı hukuku tanır ve annesini öldürmesi üzerine Orestes'in cezalandırılmasını isterler. Apollon ise Erinyslerin tam tersi ataerkilliğin savunucusudur ve Orestes'e babasının intikamını alması için akıl vermiştir. Apollon, mahkemede kendini babaların tanrısı (Patros) olarak gösterir ve Orestes'in savunuculuğunu şöyle yapar:

Dinleyin anlatacağım size, yanıtlarım açıklayacak işin doğrusunu.

Anasının soyundan değildir söylendiği gibi

çocuğu, yeni ekilmiş tohumu yalnız beslemiştir

büyüsün diye. Tohumu ekendir asıl atası. Yabancınn

tohumunu koruyan bir yabancıydı anası, eğer tanrılar karışmasaydı.

Açıklamalarımın kanıtını da göstereceğim. Olabilir

Kişi anasız baba: Duruyor işte karşınızda

canlı tanığı, Olympia tanrısı Zeus'un kızı,

Asla beslenmedi bir dölyatağının karanlıklarında

ve hiçbir tanrıça böyle bir çocuk doğuramadı daha (Bachofen, 1997: 192).

Apollon'un yaptığı savunma, ataerkil ilke üzerinedir ve örneğini Tanrıça Athena üzerinden gerçekleştirmesi, mahkemedeki kararın sonucunu belirler çünkü Tanrıça Athena, annesinin rahminden değil babası Zeus'un kafasından doğmuştur (daha fazla bilgi için bk. *Eumenides*). Jürinin altısı Erinysleri haklı bulurken altısı Apollon'u haklı bulur ve karar, Tanrıça Athena'ya kalır. Tanrıça Athena, şu sözlerle kararını açıklar:

Burada son kararı vermek benim görevim.

Orestes için kullanıyorum oyumu.

Yoktu hiçbir yerde beni doğuran bir ana,

ama evliliğe gelince erkeklere yandaşım ben

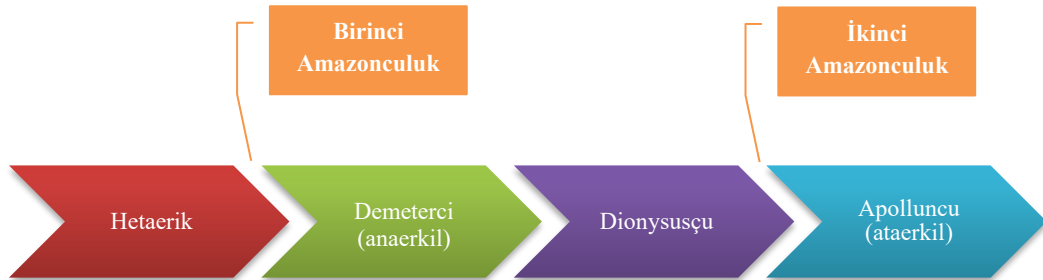
bütün yüreğimle ve yanındayım babamın kesinlikle.

Böyle bir durumda öldürdüyse kadın kocasını, efendisini

evin, bence yoktur önemi onun da ölmesinin. Ve

eğer eşitse öbür oylar Orestes kazanır o zaman (Bachofen, 1997: 193).

Orestes, Athena'nın kararı doğrultusunda aklanır. Bu tragedya, anaerkil düzenin yerini ataerkilliğe bırakmasının bir örneğidir. Eumenides'te kararın mahkeme aracılığıyla alınması, eski anlayış ve düzenin değişeceğine ve babalık düzeninin kurumsallaşacağına bir işarettir. Erinysler, bu durumu şöyle ifade etmişlerdir: "Genç kuşakların tanrıları çiğneyip geçti, / ve koparıp aldı elimizden yasalarımı eski günlerin" (Bachofen, 1997: 194). Böylelikle anaerkil yasanın yerini artık ataerkil yasa almıştır. Eski Yunan ile beraber ataerkilliğin tesis edilmesi bu tragedya ile bağdaşmaktadır. Bachofen, bu soy zincirinin değişiminin dinsel fikirlerin evrilmesiyle meydana geldiğini belirtmiştir. Engels'in de bahsettiği üzere Eski Yunan ile beraber ataerkil toplum yapısına geçilmiş, Bachofen'in bu tezi, Engels tarafından da desteklenmiştir.

Şekil 23. Bachofen'e göre insanlığın geçtiği evreler

Bachofen'e göre Eski Yunan, Roma ve devamında Batı, bu aşamaları geçmiş ve mükemmel bir ataerkil düzene ulaşmıştır. Doğu medeniyetleri ise bu aşamaları geçememiş, Demeterci ya da Dionysusçu evrelerde kalmıştır.

Morgan (1877), çalışmasında sosyal evrim teorisinden hareketle insanlığı belli aşamalara ayırmış ve bu aşamalardaki soy, aile, evlilik yapısını da belirtmiştir. Çalışmamızın aile bölümünde Morgan ve Engels detaylı olarak anlatıldığı için bu bölümde sadece soy ile alakalı kısımlara değinilecektir. Morgan, çalışmasında insanlığın anaerkil bir toplumdan ataerkil bir topluma gelişim gösterdiğini belirtmiş; ona göre ilkel

komünizm yerini mülkiyet edinimi ile devlete bırakmıştır. Morgan, *Eski Toplum* adlı eserinde Iroquois Konferasyonu içinde yer alan Amerikan yerlilerin, Güney Amerika’da yaşayan Pueblo halklarının anaerkil topluluklar olduğunu ve soy çizgisinin de ana yanlı soy özelliği taşıdığını belirtmiştir (2022). Ataerkil, yani baba yanlı soy ise mülk edinimi ve devletin varlığı ile birlikte Atina, Eski Yunan ve Cermenlerle birlikte ortaya çıkmıştır.

Murdock (1949) yaklaşık 250 toplumu incelediği *Social Structure* çalışmasında soya yönelimleri; ataerkil, çift (*double*), anaerkil ve iki taraflı (*bilateral*) olmak üzere dört kategoride toplamıştır. Birey, babasının soyuna ait olduğunda ataerkil (baba yanlı soy); annesinin soyuna ait olduğunda anaerkil (ana yanlı soy); hem annesinin hem de babasının soyuna ait olduğunda çift; iki tarafı da seçme hakkına sahip olup birini tercih ettiğinde ise iki taraflı soy çizgisine sahip olmaktadır. Murdock’un çalışmasında incelediği toplumların soya yönelimlerinin sayısal oranları, Tablo 4’te gösterilmiştir:

	Ataerkil Miras	Anaerkil Miras	Karışık Miras	Toplam
Ataerkil	61	0	1	62
Çift	6	1	3	10
Anaerkil	6	23	7	36
İki taraflı (Tercihli)	46	3	2	51

Tablo 4. Toplulukların soya yönelik tercihleri

Kaynakça: Murdock, 1945: 38.

Tablo 4’te çift (*double*) soy türü, kişinin hem anne hem de babanın soyuna ait olduğu sistemken iki taraflı (*bilateral*) soy türü ise bireyin yine hem anne hem de baba soyuna ait olabileceği fakat bir tarafı seçerek dâhil olduğu soy sistemidir. Çift soy türü hem anne hem de baba sisteminin olduğu soy hattını temsil ederken iki taraflı (tercihli) sistem ise kişinin kendi soy hattını temsil etmektedir.

2.3.1. Tek yanlı soydanlık grupları

Tek yanlı soydanlık grubu, adından da tahmin edilebileceği gibi, soya üyelik tek bir aile tarafı üzerinden gerçekleşmektedir. Bu gruplar, ana ya da baba soylu olarak ikiye ayrılmaktadır. Birey, ana soylu bir grupta dünyaya gelirse otomatik olarak annesinin soyuna katılır ve ölene kadar bu soyun üyesi olur. Bu soy grubunda soyun anneden geldiği ve yine ondan devam edeceği varsayılır. Birey, baba soylu bir grupta dünyaya gelirse o zaman otomatik olarak babasının soyuna katılır ve ölene kadar bu soyun üyesi olur. Baba soylu gruplarda ise soyun babadan geldiği ve yine ondan devam edeceği varsayılır. “Akılda tutulması gereken nokta şudur ki, soydanlık ideolojisi sadece bir soy grubunu meydana getirmez; kimlerin üye olacağını belirleyip sınırlandıran bir kategoriyi de tayin eder” (Bates, 2018: 280). Ana yanlı soyun hâkim olduğu bir toplumda kız çocuk soyun devamı olarak önemli bir konumdayken erkek çocuk, dışarıda kalır. Ana yanlı soyda erkek çocuk dışarıda kalmasına rağmen toplumda kız kardeşine karşı belli sorumlulukları vardır.

Tek yanlı soydanlık gruplarında “doğuştan” kazanılmış bir statü söz konusudur. Birey, doğar doğmaz bu statüyü kazanır ve onun soya dair bir seçim yapması söz konusu değildir. Tek soydanlık grubunda bulunan bireylerin, ana ya da baba soylu olsun fark etmez, soyun başlangıcında kanıtlanabilir bir atadan geldiğine dair olan inanç vardır.

2.3.1.1. Ana yanlı soydanlık

Tek yanlı soy grubundan biri olan ana yanlı soydanlık, anaerkil toplulukların sahip olduğu soya yönelimdir. Ana yanlı soydanlık gruplarında doğan çocuk, otomatik olarak annesinin soyuna dâhil olmakta, soy ismini almakta; annesinden kalan mirasa ve haklara sahip olmaktadır. Çocuğun annesinin soyuna ait olması babasına daha az bağlı olduğu anlamı taşımaz, sadece baba böyle bir toplumda grup üyeliğini ve toplumdaki haklarını çocuğuna geçiremez (Bates, 2018: 280). Soydanlık; miras, mülkiyet hakkı, grup üyeliğine kimin dahil edilip edilmeyeceği, toplumsal haklar gibi birçok parametreleri belirlemektedir. Bachofen, çalışmasında anaerkil topluluklardan Likyalılar, Lokrisliler, Aitolialılar, Telebolular, Pelasglar, Minyalar, Arkadiahlılar,

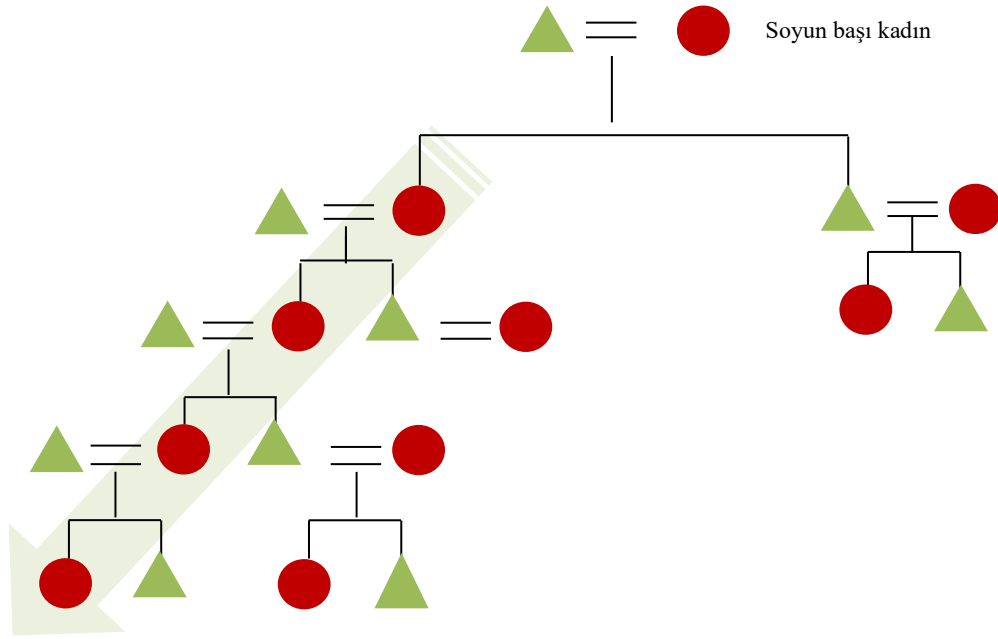
Kaunoslular, Epeirosular, Kariyalılar gibi Yunan Devleti kurulmadan önceki kavimleri örnek olarak belirtmiştir. Bachofen'den sonra Morgan (1877), eski Amerika yerlilerinden Irakua (Iroquois) soy, boy, kabilelerini, Aztek federasyonunu, Yunan soy ve kabilelerini, Roma'yı incelemiştir; bu toplulukların aile, soy, akrabalık ilişkilerini; yönetim şekillerini örneklerle açıklamıştır. Örneğin, Irakua (Iroquois) Federasyonu'nda yaşayan halklar, ana soylu bir eğilim göstermekte; çocuk, annesinin soyuna ait olmaktadır. Kuzeydoğu Arizona'da ataları bulunan Hopiler, Güneybatı Çin'deki Masuolar (Haviland, 2008: 511), Fox Kızılderilileri (Radcliffe-Brown, 1941: 10), Crow Kızılderilileri (Apsaroke) ana yanlı soya ait toplumlara örnek olarak verilebilir. Murdock (1945: 38), çalışmasında yirmi üç anaerkil toplum tespit etmiştir.

Ana yanlı soya ait olan toplumlarda kadınlar ön planda olsa da kadınların erkek kardeşlerinin belirli görev ve sorumlulukları vardır. Kottak (2021), bu duruma ana soylu eğilim gösteren Makua toplumunu örnek olarak vermiştir. Kottak'a göre Makua toplumunda kocalar, karısının başkalarıyla olan ilişkileri hakkında endişelenmektedir. Erkek, kardeşinin sadakatiyle ilgilenirken kız kardeşi de erkek kardeşinin karısının sadakatiyle ilgilenmektedir. Bu toplumda kadının sadakatini kontrol etmek toplum açısından önemlidir. Kottak, ana soylu sisteme ait Makua toplumunda buna dair bir örneği şöyle dile getirmiştir:

Makua toplumunda doğum sürecinin bir parçası olan günah çıkartma ritüeli, kız kardeşin erkek kardeşine sadakatini göstermektedir. Kadın, doğum sancıları içindeyken yanında olan kocanın kız kardeşi ona, "Bu çocuğun gerçek babası kim?" diye sormak zorundadır. Makua toplumu kadının yalan söylemesi hâlinde, doğumun zor geçeceğine ve çoğunlukla da kadının ve/veya bebeğin ölümüyle sonuçlanacağına inanır (Kottak, 2021: 205).

Kadının buradaki soruyu "doğru" cevaplama sorumluluğu evladının ve kendi yaşamının kaderini belirleyecektir. Ana soylu bir toplum olan Makua'da bu kültürel ritüel ve inanışla kadının sadakati test edilmektedir. Bu aynı zamanda toplum için bir nevi "babalık" testidir.

Kathleen Gough'un (1968) incelediği Nayarlar, Güneybatı Hindistan'da yaşayan, ana yanlı soy eğilimi gösteren, kast sistemine sahip bir topluluktur. Nayalarda soy, anneden çocuğa geçmekte; baba daha çok evlerden uzakta yaşamakta, kadınlar hem sürekli eş değiştirme hem de birden fazla kocaya sahip olma hakkına sahiptir. Şekil 24, beş kuşaklı ana yanlı soy hattını göstermektedir:

Şekil 24. Beş kuşaklı ana yanlı soy hattı

Şekil 24'te birey, ana soylu bir sistemde doğduğunda otomatik olarak annesinin soyundan kabul edilmektedir. Bu sistemde soy, bir kadın atadan başlamaktadır. Şekil 24'te soydaki kadınların çocukları (bordo), ana yanlı soyun üyesidir. Erkeklerin çocukları ise bu soyun dışında bırakılır.

Türklerin tarihsel gelişiminin başında anaerkil bir toplum olduğu kanısına sahip araştırmacılar vardır (Çobanoğlu, 2020; Esin, 1975, 1978, 1985; Hassan, 1986; İnan, 1976, 1986, Roux, 1998, 1999). Çobanoğlu'nun görüşlerine göre Morgan'ın bahsettiği ilkel toplum dönemi ve avcı toplayıcılık Türk mitolojisinin kökenlerini oluşturmaktadır. Çobanoğlu, buna örnek olarak ağacın Türklerde bir tapınak unsuru olmasını vermekte ve bunu Morgan'ın yabanılığın aşağı dönemi olarak adlandırdığı, insanların ağaç ve ormanları barınak olarak kullandığı dönemle bağdaştırmaktadır. Çobanoğlu, yine bu ifadeleri güçlendirmek için Yakutlardan yola çıkarak ilk insanın "ağacın içinde, belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanılması, tarih boyunca, bunca din değiştirmeye rağmen günümüzde dahi Anadolu Türkleri arasında kesilen ağaçların içinden çıplak bir kadının çıktığı inancının yaşaması" (Roux, 2000a: 27) anaerkil düşüncüyü besleyen unsurlar arasında belirtmektedir. Çobanoğlu'nun anaerkil iz olarak sunduğu diğer bir örnek ise Uygur Yaratılış Destanı'dır. Türklerin anaerkillikten ataerkilliğe geçişi, avcı toplayıcılıktan tarıma, hayvan evcilleştirmeye yönelik bir

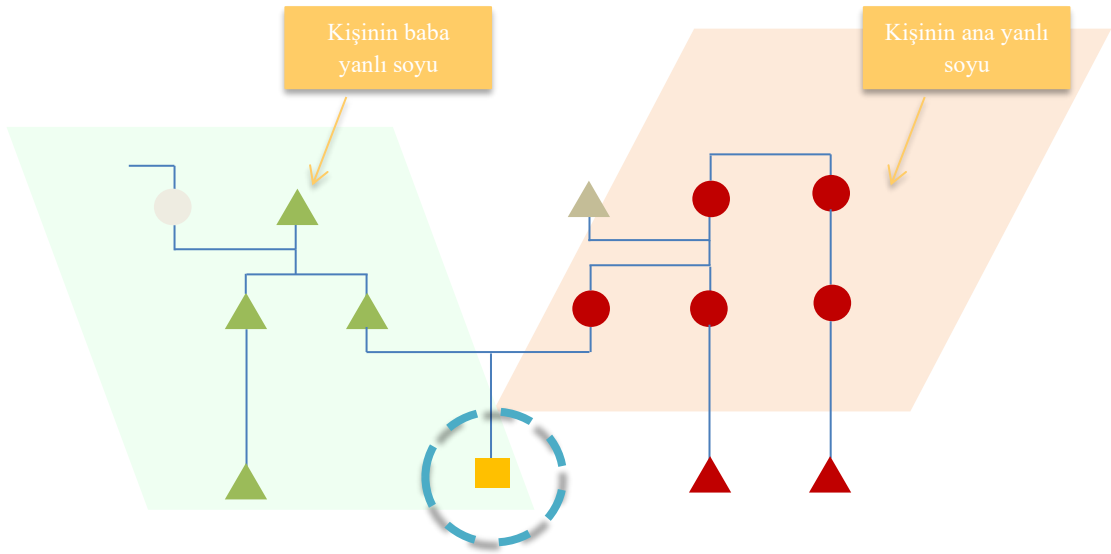
Ortak ata olarak kabul eden bu kişilere dinî açıdan bakmak da mümkündür. Örneğin İslamiyette soyun Hz. Âdem'den geldiğine inanılmakta ve ortak ata olarak Hz. Âdem kabul edilmektedir. Bu sebepten dolayı da İslamiyetin kabul eden toplumlarda baba yanlı soyluluk hâkimdir.

2.3.2. Çift (double) soydaşlık

Çift, soydaşlık bazı amaçlar için ana yanlı soyu tercih ederken bazı amaçlar içinse baba yanlı soyu tercih etme durumudur. Çift soydaşlığın temel özelliği, farklı amaçlara hizmet etmek üzerine belirlenmesidir. Bu topluma örnek olarak Amerika'nın güneybatısında bulunan ana soylu Pueblo kabileleri verilebilir. Pueblolar, ünvanı olan ama görev ve sorumlulukları olmayan bir toplumdur. Pueblolarda dinsel ayinleri yöneten ve objelerin sorumluluğunu üstlenen kişi, ünvanı olan kadının en büyük kardeşidir (Bates, 2018: 282).

Doğu Nijerya'da bulunan Yakö topluluğu çift soydaşlığa sahiptir ve bu toplulukta birey mülkiyet hakkını hem anne hem de baba yanından edinebilmektedir. Yakölerde ataerkil kısım sürekli üretilen kaynaklara; anaerkil kısım ise hayvanlar gibi tüketilebilir mülklere sahiptir. Bu toplumda birey babasının arazilerine sahip olurken annesinin ise ritüel haklarını, ayrıcalıklarını miras olarak alabilir (bk. Forde, 2015).

Çift soydaşlık türü daha çok Pasifik, Güneydoğu Asya'nın birçok bölgesi, Samoalı Adalılar, Kuzey İskandinavya'da görülmektedir. Bu soy çizgisinde birey hem annesinin hem de babasının soyuna aittir. Tek yanlı soydanlık türüne göre daha esnek bir sistem vardır, kişi doğar doğmaz bir soyun içerisinde kendisini bulmaz, aksine iki tarafı da kapsayan bir sistemin içindedir:

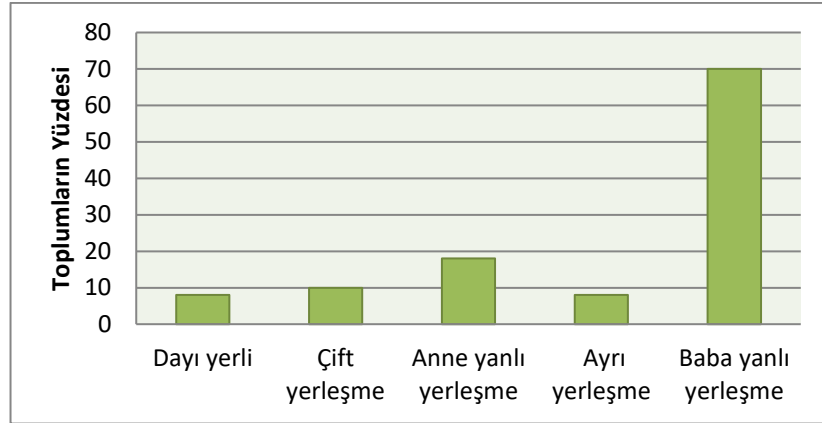

Şekil 26. Çift soylu soydaşlığın gösterimi

2.3.3. İki taraflı (bilateral) soydaşlık

İki taraflı soydaşlıkta tek yanlı soydaşlığın aksine iki tarafı da birleştiren ve kapsayan bir yönelim söz konusudur. Bu soy grubunda üye; katılacağı soyu seçebilir, değiştirebilir ya da her iki soya katılabilir. Tek yanlı soylulukta doğuştan gelen bir “statü” söz konusuyken tercihli soydaşlıkta “kazanılmış” bir statü vardır. Bu soy grubu 1950’lerden sonra fark edilmiştir. Murdock, Fox ve Tswana gibi toplulukları iki taraflı / tercihli soy çizgisine örnek olarak vermiş, 250 topluludan sadece 75’inin bu soy çizgisine ait olduğunu belirtmiştir (1945: 57). İki taraflı soy çizgisinde bireyin annesinin ve babasının akrabaları da eşit görülmektedir. Bu soy grubuna ait bireylerde “kinfolk” ya da “akrabalar” bulunmaktadır. Bu akrabalar; düğün, vaftiz, şükran günü, kiliseye kabul töreni, yaş kutlamaları, yıl başı yemeği ya da ölüm gibi önemli olaylarda toplanarak aile üyelerinin bir araya gelmesini sağlarlar (1945: 56-57). İki taraflı soy çizgisi; ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya ve Avrupa ülkelerinde yaygın olarak görülen soydaşlık türüdür.

Allan D. Coult ve Robert W. Habenstein (1965), çalışmasında Murdock’un topladığı verileri kullanarak dayı yanı yerleşme, çift yerleşme, ana yanlı yerleşme, ayrı yerleşme ve baba yanlı yerleşme türlerinin yüzdesini aşağıdaki grafikte sunmuşlardır:

Grafik 1. Toplulukların yüzdesine göre yerleşim şekli
(Coult, D. and Habenstein, W. R. 1965)

2.3.4. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*' da Soy

VTO'da Uygurların tek yanlı soyluluktan baba yanlı soy çizgisi eğilimine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ahun bölgesinde derlenen yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişinin akrabalık ilişkilerini ve terimlerini anlatırken cümleye şöyle başlaması Uygurların baba yanlı soy grubuna ait olduğunu göstermesi açısından bir ipucudur:

Aynı babadan doğan çocuklara erkek de olsa kız da olsa onlara kardeş denilir (Menges, 1976: 78).

“Aynı babadan doğan çocuklar” ifadesi, kadının üreme fonksiyonuna sahip olsa da soyun devamlılığının erkek üzerinden olduğunu gösterir çünkü erkeğin doğurma gibi bir fonksiyonu yoktur. Bu, toplumun soya yönelimine işaret eden bir ifadedir.

Baba yanlı soy eğilimi gösteren Uygurlarda soy, erkek çocuk üzerinden geçmekte ve kadınlar, soyun dışında kalmaktadır. Uygurlarda baba yanlı soya dahil olan erkekler, soyun taşıyıcısıdır. Kız çocuklar, evlendiği zaman başka bir soya dahil olarak kendi ailesinin soyundan ayrılmakta; aynı zamanda ikamet biçimi olarak da kocasının yanına geçmektedir.

Ataerkil toplum eğilimi gösteren Uygurlarda yeni evlenen çift ya damadın ailesiyle beraber yaşamakta ya da ayrı bir eve çıkmaktadır. Yerleşim yeri olarak damadın aile tarafının seçilmesi ataerkil toplumun baba yanlı soya işaret eden yanıdır. Turfan bölgesinde derlenen sekizinci metinde kaynak kişi, evlilikten sonra gelinin damadın ailesine alıştıktan sonra yaşadığını söylemesi, baba yanlı soya işaret etmektedir:

Gelin, damadın anne babasına “baba, anne” der. Gelin, kayınbabasına ve kayınvalidesine alıştığında onlarla birlikte yaşar, yüzüne de peçe örtmez (Menges, 1976: 32).

Uygurlar, İslamiyeti benimsemiş bir toplumdur ve bu dinî inanış, onların uygulamalarını şekillendirmiştir. Anonim halk şarkıları, toplumun kolektif olarak inanışlarını ve bakış açısını yansıtan unsurlardandır. *VTO*'da gelin eve inerken söylenen halk şarkısında, dinî perspektiften Hz. Âdem'in yaratılması ve “ortak ata” olarak baba yanlı soya ait olan Âdem'in kabul edilmesi veri olarak karşımıza çıkmaktadır:

Başlamadan önce Allah'ı analım yar, yar!
 Peygamberlerin ruhunu sevindirelim yar, yar!
 Önceden dünya yoktu, Allah yarattı yar, yar!
 Sevgili dost, onları aklından yarattı, yar yar!
 Her türlü toprağı getirdiler yar, yar!
 Balçıkla Âdem'i yarattı, yar yar!
 Yarattılar ruhunu, ona can verdiler yar, yar!
 Âdem baba dirildi, iman etti yar, yar!
 Cümle alem, melekler, hayrete düştü yar, yar!
 Âdem baba canlandı, yalnızdı yar, yar!
 Havva anne, Âdem'e layıktı yar, yar!
 Düğün kutlaması Âdem'den kalmıştır yar, yar! (Menges, 1976: 36)

Hız. Âdem'in Allah tarafından ilk insan olarak yaratılması Uygurların halk şarkısına yukarıdaki gibi yansımıştır. Uygurlar, Müslüman insancına sahip bir toplum olarak soyun en tepe noktasına Hız. Âdem'i yerleştirmişlerdir. Hız. Âdem'in “baba” olarak ifade

edilmesi yine baba yanlı soya bir işarettir. “Anne” olarak ifade edilen Hz. Havva ise şarkıda da bahsedildiği üzere Âdem’den sonra yaratılmıştır.

Uygurların halk şarkısından hareketle soyun en tepe noktasında Hz. Âdem’i görmek mümkündür. Bu durum, Uygurlardaki dinî inancın bir göstergesidir. Bachofen, kuramını şekillendirirken Eski Yunan tragedyalarından faydalanmış ve dinî inancın toplumdaki soy anlayışına etki etmesini bu tragedyalardan hareketle açıklamıştı. *VTO*’daki Uygur halk şarkısındaki “Âdem baba” ifadesi ve Âdem’in yaratılması da Uygur toplumundaki soya yönelimin bir tezahürüdür.

VTO’da kaynak kişi tarafından ifade edilen gelin eve indirilirken söylenen halk şarkısında saptanan diğer bir unsur bekâr erkeğe yönelik toplumun tutumudur. Söz konusu halk şarkısında saptanan bu unsur, onuncu metinde kaynak kişi tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Kırmızı soğanın kabuğu kalındır yar, yar!

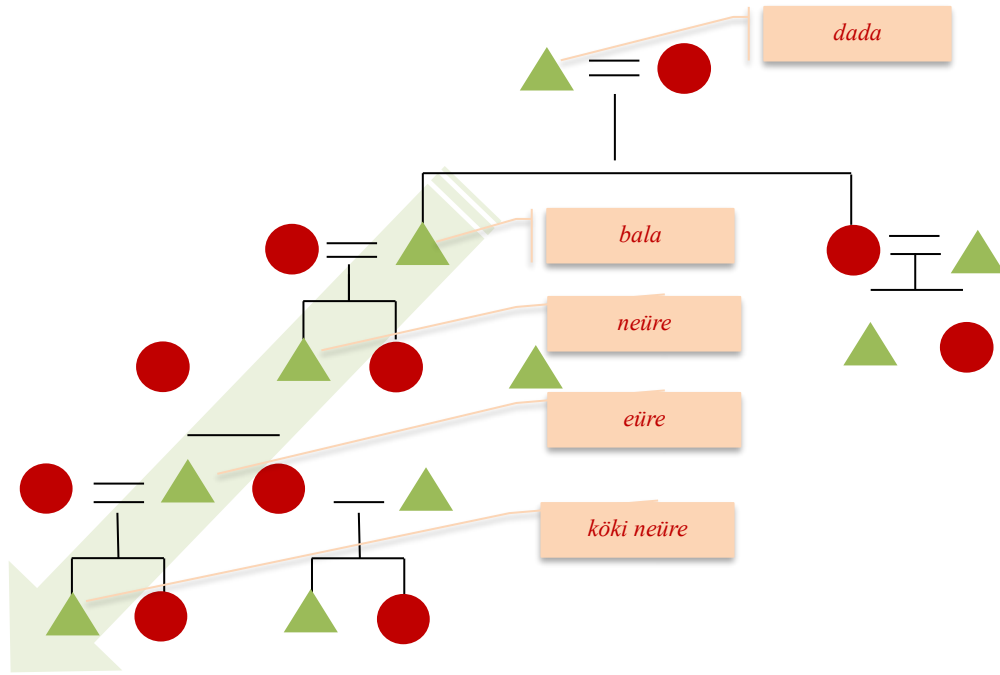
Bekar erkeğin derdi çoktur yar, yar!

Kara kara kargalar harmanlıktadır yar, yar!

Bekar erkekler de harmanlıktadır yar, yar! (Menges, 1976: 36).

Uygurların halk şarkısında; bekar erkeklerin derdinin çok olduğu, evlenmeyen erkeklerin kara kargaların olduğu harmanlıkta olduğu ifade edilmesi toplumun bekar erkeklere yönelik bakış açısını göstermektedir. Bu ifadeye göre toplumda bekar erkekler hoş karşılanmamakta, bireylerden evlenmesi ve aile kurması beklenmektedir. Baba yanlı soy çizgisine sahip olan Uygur toplumunda bireylere yönelik bu evlenme beklentisi, soyun devamlılığı açısından önemlidir. Bu bakış açısından erkekler; evlenecek, çocuk sahibi olacak ve soyun devamlılığı sağlanacaktır.

VTO’da baba yanlı soya ait verilerden biri, yirmi dokuzuncu metinde saptanmıştır. Bu metinde kaynak kişi, beş kuşaklı bir soy çizgisini şemalaştıracak veriler sunmuştur. Söz konusu yirmi dokuzuncu metne göre kişi; çocuğuna, *bala*; *balanın* çocuğuna, *neüre*; *neürenin* çocuğuna *eüre*, *eürenin* çocuğuna ise *köki neüre* demektedir. Kaynak kişinin ifade ettiği terimlerden hareketle Uygurların soy çizgisi Şekil 27’de gösterilmiştir:

Şekil 27. Uygurlarda beş kuşaklı baba yanlı soy hattı

2.4. EVLİLİK

Evlilik, toplumsal bir kurum olarak bireyin hayatında farklı bir aşamaya geçerek değişim yaşadığı kritik bir basamaktır. Bu kurum ile toplumlar; sosyal bağlarını genişletmekte, türlerinin sürekliliğini, devamlılığını sağlamakta ve bünyelerine yeni akrabalar katmak suretiyle ittifaklarını genişleterek güçlerini artırmaktadır. Aile, evlilik kurumunun gerçekleştiği birimdir. İnsan, diğer canlıların üreme davranışından farklı olarak bu eylemi kültürel perspektif, norm ve sistemler içerisinde gerçekleştirmektedir. Bu durumda üreme biyolojikken evlenme kültürel bir eylemdir.

Royal Anthropological Institute, evliliği bir erkek ve kadının sahip olacağı çocuğu meşru bir şekilde dünyaya getirmesi olarak tanımlasa da bu ifade bazı toplumları içine alırken bazı toplumları dışlamaktadır. Örneğin, çok eşli evlilikler (Kapaukalar, Nuerler, Todalar, Tibet topluluğu, Plato Tonga toplumu), hemcinsler arasında yapılan evlilikler (1989 yılı ile ilk Danimarka'da eşcinsel çiftlere evli çiftlerin sahip olduğu haklar verilmesiyle yaygınlaşan eşcinsel evlilikler; Sudan'daki Nuer toplumu) birden çok erkeğin ve birden çok kadının evlendiği grup evlilikler (Mount Gambier'deki

Avustralya yerlileri Kamilaroi ve Kurnailer), ölü bir erkekle, yaşayan bir kadının eş olduğu inancına sahip birliktelikler (Nuerler) bu tanıma tezatlık oluşturmaktadır.

Arnold van Gennep (1960), “geçiş ritüeli” olarak belirlediği evlilikte; insanın toplumsal yaşamda en büyük değişimlerden birini yaşadığını, karı kocadan birinin soy gibi değişim süreci yaşamasıyla bu ritüelin ayrılma ritüelleriyle de ilişkisi olduğunu ifade etmiştir. Aile yapısını evrimci bir bakışla inceleyen ve bu değişimi ekonomiyle, özel mülkiyetle bağdaştıran Engels’e (2021) göre modern dönem öncesi toplumlarda eş seçimi ya da evlilikler günümüzün “romantik aşk” evliliğinden çok uzaktır. “Bütün antikçağda, evlilikler büyüklerce kararlaştırılır ve ilgililer de buna sessiz sedasız uyarlar. Antikçağ dünyasının tanımış olduğu karı-koca aşkıysa, özel bir eğilim değil, nesnel bir ödevdir; evliliğin nedeni değil müttefikidir” (Engels, 2021: 90). Evlilik, modern öncesi toplumlarda bir ekonomik güçlenme aracı, güçleri birleştirme, mal varlığını genişletme ve bu malları paylaşacak aileyi/soyu seçme aracı olarak görülmekteydi. Giddens (1992) de çalışmasında ilişkilerin dönüşümünü ele alarak modern dönem öncesi toplumlarda evliliğin “romantik aşk” ya da “cinsel çekim”lerden daha çok ekonomik ilişkilere yönelik belirlendiğini ifade etmiştir. Gennep, evlilik ritüellerinin belirlenen ekonomik şartlarla gerçekleştiğini; şartlar tamamlanmadığında ya da yerine getirilmediğinde ritüelin sağlanamadığını dile getirmiştir.

2.4.1. Evlilik türleri

Evliliğin dönemden döneme ve toplumdaki topluma göre şekli, kiminle ve nasıl gerçekleştiği, eş seçimini belirleme kriterleri gibi farklı biçimleri bulunmaktadır. Bireyler, toplumsallaşma sürecinde bu normları öğrenmekte ve bir sonraki nesle aktarmaktadır. Evlilik ilk olarak çevre ölçütüne göre dış evlilik (*exogamy*) ve iç evlilik (*endogamy*) olmak üzere iki ayrı kategoriye ayrılmaktadır. İç evlilik (*endogamy*) ve dış evlilik (*exogamy*) terimlerine yönelik ilk çalışmayı Mac Lenan gerçekleştirmiştir. Lenan, eşlerini kendi topluluğunun dışarısında bulma zorunluluğu olanları “dış evlilik / dış evlenme (*exogamy*)”; eşlerini kendi topluluğundan bulma zorunluluğu olanları ise

“iç evlilik / iç evlenme (endogamy)” olarak nitelemiş, bu iki yönelime sahip toplumdaki aşiretleri birbirine karşıt olarak görmüştür.

2.4.1.1. Çevre

2.4.1.1.1. Grup dışı evlenme (*egzogamy*)

Grup dışı evlenme, *egzogamy*, bireyin soy bağının bulunmadığı ya da farklı soydan geldiği bir kişiyle evlenme durumudur. Sanayi toplumlarında kişilerin toplumsal dünyasını arkadaşlar ve yabancılar olarak ikiye ayıran Kottak (2021: 214), evliliği potansiyel olarak düşman olan yabancıları arkadaşına çevirmenin, yabancılarla ittifak kurmanın yolu olarak ifade etmiştir. Ensest sınırlamaların yaygın olduğu bu toplumlarda kişiler, kendi grubunun dışına yönelerek eşlerini başka gruplardan aramaktadır. Tylor’a göre ensest, bireyin yer aldığı ailenin dışına çıkarak farklı toplumsal birliğe katılımı ve toplumsal tecridi engellemektedir. Bu perspektiften grup dışı evlenmenin olumlu sonuçları bulunmaktadır.

Ensest, akraba ile cinsel olarak ilişki kurmayı tanımlasa da her kültür akrabalığı farklı şekilde tanımlamakta, bu nedenle ensest tanımlamalarında da bir farklılık bulunmaktadır. Ensest tanımlaması toplumdan topluma değişse de genel olarak toplumlarda anne-baba, çocuklar ve kardeşler arasında cinsel ilişki yasaklanmıştır. Bu duruma Murdock’un çalışması örnek olarak gösterilebilir:

Cinsel İlişki						
Erkek Kişiyeye Göre	Evlilik Öncesi		Evlilik Sonrası		Evlilik	
	Yasak	İzin var	Yasak	İzin var	Yasak	İzin var
Akrabalık İlişkisi						
Anne	76	0	74	0	184	0
Kız Kardeş	109	0	106	0	237	0
Kız Çocuk	-	-	81	0	198	0

Tablo 5. Akrabalık durumları ve cinsel ilişkiler
Kaynakça: Murdock, 1949: 12

Murdock'un 250 toplum üzerinde gerçekleştirdiği bu çalışmada da hiçbir toplumda baba-kız, anne-oğul ve kardeşler arasında bir cinsel ilişki ya da evlilik durumunun varlığına rastlanmamıştır.

Ensest tabusuna yönelik psikolojik bakış açıdan açıklamalar getirmeye çalışan Sigmund Freud, psikanalitik teorisini bu tabu üzerine şekillendirmiştir. Freud'a göre erkek çocuğun annesini arzulaması ve bunun babasıyla arasında bir rekabet duygusu yaratması Oedipus kompleksiyken kız çocuğun babasına yönelik olan ilgisi ve bunun annesiyle arasında bir rekabet duygusu yaratması Elektra kompleksidir. Bu kompleksler doğrultusunda çocuklar, daha çok küçükken anne ve babasına yönelik olan ilgisini bastırır ve çeşitli nevrozlara sahip olur (daha detaylı bilgi için bk. Freud, 2018).

2.4.1.1.2. Grup içi evlenme (*endogamy*)

Grup içi evlenme, *endogamy*, bireyin soy bağının bulunduğu ya da aynı soydan geldiği bir kişiyle evlenme durumudur. Bu evlilik türü çok yaygın olmamakla birlikte sınırlı bir şekilde varlığı antropologlar tarafından tespit edilmiştir. Grup içi evlenme türü, dinî ve siyasi sebeplerle Antik Mısır, İnkâ İmparatorluğu ve Hawaii kraliyet mensubu kız ve erkek kardeşler arasında görülmüştür. Bu toplumlarda kraliyet mensubu üyelerin yarı

kutsal olarak kabul edilmesi, onların ölümlü olanlarla evliliğine bir kısıt getirmiştir. Antik Mısır, İnkaya da Hawaii toplumundaki kraliyet mensubu kişiler; tanrısallığını başka biriyle paylaşmamak, soyunu değiştirmemek/bozmamak ve mal varlığını başkasıyla paylaşmamak için kendi kardeşleriyle evlenmişlerdir. Eski Mısır'da tarımla geçimini sağlayan aileler de sahip olduğu toprak ve mal varlığını başka biriyle paylaşmamak için yine grup içi evlilikleri tercih etmiştir. Güvenç ise Mısır Firavunları ailesinde erkek kardeşlerin yalnızca ablası ile evlenmesine izin verildiğini, ensestini diğer çeşitlerinin yasaklandığını belirtmiştir (2020: 334).

Evlilikler, eş sayısına göre ise çok eşlilik (*polygamy*) ve tek eşlilik (*monogamy*) olmak üzere ikiye; çok eşlilik grubu da kendi içerisinde çok kocalı (*polyandrous*) ve çok karılı (*polygynous*) olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır.

2.4.1.2. Eş sayısı

2.4.1.2.1. Çok eşlilik (*polygamy*)

Çok eşlilik, *polygamy*, kadının ya da erkeğin eşinin birden fazla olması durumudur. Kapaukalar, Nuerler, Todalar, Tibet topluluğu ve Plato Tonga toplumu çok eşliliğin yaygın olduğu toplumlardandır. Murdock'un 192 toplum üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında 53 toplum, çok eşli aile yapısı özelliği göstermektedir. Çok eşliliğin kadın ve erkeğe göre iki farklı görünümü bulunmaktadır.

2.4.1.2.2. Çok kocalık (*polyandry*)

Çok kocalık, *polyandry*, bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evli olma durumudur. Çok kocalı evlilikler genellikle Güney Asya (Tibet, Nepal, Hindistan, Sri Lanka) bölgesinde görülmektedir. "Doğu Inuitler (Eskimolar), Polinezya Marquesan Adası'nda yaşayanlar, Tibetler çok kocalılığın görüldüğü toplumlardır" (Haviland,

2008: 438). Murdock, çok kocalı topluma Polinezya'daki Marquesanları ve Hindistan'daki Todalari örnek olarak vermiştir (1949: 25).

2.4.1.2.3. Çok karılılık (*polygynous*)

Çok karılılık, *polygynous*, bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evli ya da beraber olma durumudur. “Kanuriler dahil pek çok toplumda evdeki kadın eş sayısı, bir erkeğin hanesinin üretkenliğinin, prestij ve sosyal pozisyonunun bir göstergesidir. Ne kadar çok karı, o kadar çok çalışan anlamına gelir. Artmış üretkenlik daha fazla mal varlığı / zenginlik demektir” (Kottak, 2021: 226). Bu ifadeye göre zenginlik ve kadın eş sayısı, toplumda bu aileye ve bu ailenin lideri olan erkeğe prestij kazandırmaktadır. Çok karılılık daha çok birden fazla evi geçindirebilecek ekonomik güce sahip erkeklerin yaptığı evlilik türüdür. Çok karılı toplumlarda erkek, birden fazla evi geçindirebilecek ekonomik güce sahip olmalıdır. Örneğin, Yeni Gine’de yaşayan Kapaukulara göre erkekler evlenebildiği kadar kadınla evlenmelidir ve eşleri de bu durumu desteklemektedir (Haviland, 2008: 435). Bu toplumda erkek, başlık parasına sahip olmasına rağmen evlenmiyorsa eşlerinin onu boşama hakkı vardır. Kapaukulara evlenmek demek, bahçedeki domuzlara bakacak iş gücüne sahip olmak ve domuzlar da zenginliğin göstergesi demektir fakat erkeklerin hepsi bu kadar kadınla evlenecek ve başlık parası ödeyecek kadar varlıklı değildir.

“Erkeğin bakış açısından kadınların ekonomik bir değeri vardır. Kadınlar sadece önemli bir iş yükünün üstlenmekle kalmaz, erkeğin siyasal mücadelesinde ona destek olacak oğullar ve ittifakların biçimlenip güçlenmesi için başlık parasıyla mübadele edilebilecek kızlar doğururlar. Birden fazla eş, zenginliğin, gücün ve toplumsal statünün kaynağı olabilir” (Bates, 2018: 303).

Çok eşli toplumlardan biri olan Madagaskarlı Betsileolularda eşlerin hepsi ayrı bir köyde yaşamaktadır. Bu toplumda bir erkeğin büyük ve ilk eş, kocasının en iyi pirinci yetiştirdiği ve çoğu zamanını geçirdiği arazide yaşamaktadır (bk. Kottak, 2021: 227). Bu durum, büyük ve ilk eşin diğer eşlere göre statü farkının olduğunu göstermektedir.

Madagaskar'ın kuzeyinde olan Merina toplumundaki eşler, siyasi rolleri olan ve krala ajanlık yapan kişilerdir. Kottak'ın ifadesine göre Merina kralının on iki karısının her birisi ayrı şehirlerde yaşamakta ve hepsinin ayrı sarayı bulunmaktadır. Kral, hükmettiği şehirleri gezerken karılarıyla beraber kalmakta ve karıları şehir hakkında edindiği bilgileri bir ajan gibi kralı/kocasına sunmaktaydı (2021: 227).

Bazı toplumlarda erkekler, ölen kardeşlerinin dul kalmış eşiyle evlenmektedirler. Bu evlilik hem miras paylaşım durumu hem de soya ait çocukların sahip çıkılmasıyla ilgilidir. Bu konu, Sorarat başlığında detaylı olarak anlatılacaktır.

2.4.1.2.4. Tek eşlilik (*monogamy*)

Tek eşlilik, *monogamy*, kadının ya da erkeğin sadece bir kişiyle evli olma durumudur. Amerika, Avrupa ülkelerinin çoğunda tek eşli evlilikler yasa ile desteklenmiştir. Türkiye'de Amerika ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türk Medeni Kanunu ile tek eşli evlilik yasa ile sınırlandırılmıştır. Günümüz modern toplumunun yaygın olarak kabul gördüğü evlilik türü, tek eşliktir. Çalışmamızın Aile bölümünde de bahsedildiği üzere Sanayi Devrimi ve modernleşme ile beraber aile ve evlilik yapılarında değişimler gerçekleşmiş; aile ve evlilik türü, tek eşli hâli almıştır. Tek eşliliğin yaygın olmasının bir başka nedeni ise ahlaki olmaktan daha çok ekonomiktir. Çok eşli toplumlarda birden fazla eşin sorumluluğu, geçiminin sağlanması için ekonomik açıdan varlıklı olunmasını gerektirir fakat herkes bunu sağlayabilecek maddi gelire sahip değildir. Aşağıdaki Tablo 6'da eş sayısına göre gerçekleştirilen evlilik çeşitleri gösterilmiştir:

Evlilik şekilleri (eş sayısına göre)	Erkek	Kadın
Çok eşlilik		
Çok kocalılık	▲ + ▲ + ... =	●
Çok karılılık	▲ =	● + ● + ...
Tek eşlilik	▲ =	●

Tablo 6. Eş sayısına göre evlilik şekilleri

Her toplumda yeni evlenen çiftin yerleşeceği bölge, belli kurallara bağlıdır ve bu kurallar, toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Antropolojik taksonomide evli çiftin yerleştiği bölgelere göre evlilikler; baba yerli (*patrilocal*), ana yerli (*matrilocal*), yeni yerli (*neolocal*), iki yanlı yerleşim (*bilocal* veya *ambilocal*) olmak üzere dört ayrı kategoriye ayrılmaktadır.

2.4.1.3. Yerleşim

2.4.1.3.1. Baba yanlı (*patrilocal*) yerleşim

Baba yerli (*patrilokal*) yerleşim türü, ataerkil toplumlarda yeni evlenen çiftin erkeğin ailesi ile birlikte yaşadığı yerleşim türüdür. Türk toplumunda da görülen bu yerleşim türünde gelin, damadın ailesiyle beraber aynı evde yaşamakta, kendi ailesinden evlendikten sonra ayrılmaktadır.

2.4.1.3.2. Ana yerli (*matrilocal*) yerleşim

Ana yerli (*matrilokal*) yerleşim, Hopilerde de görüldüğü gibi, evli çiftin kadının ailesi/akrabası ile yaşamayı tercih ettiği yerleşim türüdür. Ana yanlı soyun hâkim olduğu toplumlarda damatlar, evlendikten sonra karısının ailesi ile yaşamaktadır. Ana soylu toplumlarda görülen bir başka yerleşim türü ise dayı yerli yerleşimdir (*avunculocal*). Bu yerleşim türüne göre erkekler, dayılarının yanına yerleşir ve ailesini dayısının yanında kurar.

2.4.1.3.3. Yeni yerli (*neolocal*) yerleşim

Yeni yerli (*neolocal*) yerleşim türü, evlenen çiftin ne kadının ne de erkeğin ailesiyle yaşadığı yerleşim türüdür. Sanayi Devrimi ve modernleşme ile hız ve yaygın kazanan

çekirdek aile tiplerinde bu yerleşim türü görülmektedir. Yeni yerli yerleşme türünde evlenen çift, kendine ayrı birer ev kurarak ailelerinden farklı bir evde ikamet etmektedir. Sanayi Devrimi, modernleşme, kadının iş hayatına atılması ile tercih edilen bu yerleşim şekli, kadın ve erkeğin eşit bireyler olarak simgelenip taraflardan birinin diğerine üstünlük sağlanmadığını ifade eden modern dünyanın yerleşim şeklidir.

2.4.1.3.4. İki yanlı (*bilocal* veya *ambilocal*) yerleşim

İki yanlı (*bilocal* / *ambilocal*) yerleşim türünde evlenen çift, anne veya baba tarafından birini seçebilme hakkında sahiptir fakat bazı durumlarda bu seçim, Yeni Gine'deki Dobu Adası'nda yaşayan yerlilerdeki gibi, belli kuralları içermektedir. Dobu Adası'ndaki yerlilerde evlenen çift, bir sene kadının ailesinin olduğu köyde, diğer bir sene de erkeğin ailesinin olduğu köyde kalmakta; her sene bu şekilde yerleşim türü devam etmektedir (bk. Benedict, 2011).

Murdock, çalışmasında yerleşim türü, soy türlerine göre toplumları sınıflandırmış ve bu sınıflandırmasını sayısal verilerle desteklemiştir. Murdock'un çalışmasında, baba yanlı miras ve baba yanlı yerleşimin olduğu toplumlar çoğunluktadır:

İkamet	Baba Yanlı Miras	Ana Yanlı Miras	Karışık Miras	Toplam
Baba yanlı yerleşim	87	6	5	98
Ana-baba yanlı yerleşim	10	2	0	12
Dayı yanlı yerleşim	0	6	2	8
Ana yanlı yerleşim	5	13	2	20
İki yanlı yerleşim	8	0	3	11
Yeni yerli yerleşim	9	0	1	10

Tablo 7. Yerleşim ve soy türlerine göre toplumların yönelimleri
(Kaynakça: Murdock, 1949: 38)

Evlilikler, yukarıdaki açıklanan ölçütler haricinde zamana ve bölgelere göre de farklılık göstermektedir. Bir sonraki bölümde yaygın olarak görülen evlilik türleri açıklanmıştır:

2.4.1.4. Yaygın evlilik türleri

2.4.1.4.1. Oturakalma

Oturakalma, oturak alma gibi farklı şekillerde ifade edilen bu evlilik türünde, kız veya erkek tarafının çiftin evliliğine karşı çıkması sonucunda erkeğin kızı kaçırmaması ya da kızın çeyizini/bohçasını alarak erkeğin evine gitmesidir. Bu evlilik türünde kız onursuz bir şekilde erkeğin evine gidip yerleştiği için erkeğin ailesi tarafından sevilmez ama yine de erkek tarafının ailesi çocuğunun düğününü yapmak zorundadır.

2.4.1.4.2. Beşik kertme

İki ailenin çocukları daha bebekken ailelerin birbirlerine söz vererek onları evlendireceğine dair bir anlaşmadır. Beşik kertmenin evlilik türü olarak alınmasının sebebi bu çocukların iki aile tarafından artık evli olarak görülmesidir. Söz konusu geleneğe, kundakta olan çocukların beşiklerine bir işaret konulur ve artık nişanlı oldukları gözetilir. Bireyin doğar doğmaz söz hakkının olmadığı bu evlilik türünde; iki aile tarafının da ittifakı ile güçlerini birleştirmesi, iş birliği yapması amaçlanmaktadır. Beşik kertmenin yaygın olduğu toplumlarda, geçmişte de olduğu gibi, günümüzde yapılan aşk evlilikleri, duygusal ihtiyaçlar yerine evlilik; ittifak, güçleri birleştirme, mal varlığını genişletme ve bu varlığın hangi soyla paylaşılacağı, iş birliği gibi ekonomik güçlenmenin bir aracıdır.

2.4.1.4.3. Taygeldi

Çocuklu dul bir erkek ile çocuklu dul bir kadının evlenme biçimidir. Bu evlilik türü ile erkek ya da kadının dul kalmaması, yeni bir aile kurması amaçlanmaktadır. Taygeldi evlilik türünde parçalanmış aileleri bulunan iki taraf, evlenerek yeni bir aile kurmaktadır. Sayın'a göre iki tarafın farklı cins ve aynı yaştan çocukları varsa bu durum aile ve toplum tarafından tehlike yaratmakta, ebeveynlerden önce çocukların birbiriyle evlenmesi sağlanarak sorun çözülmektedir (2020: 243). Bu durumda hem anne ve baba hem de onların çocukları evlenmiş olur.

2.4.1.4.4. Berdel

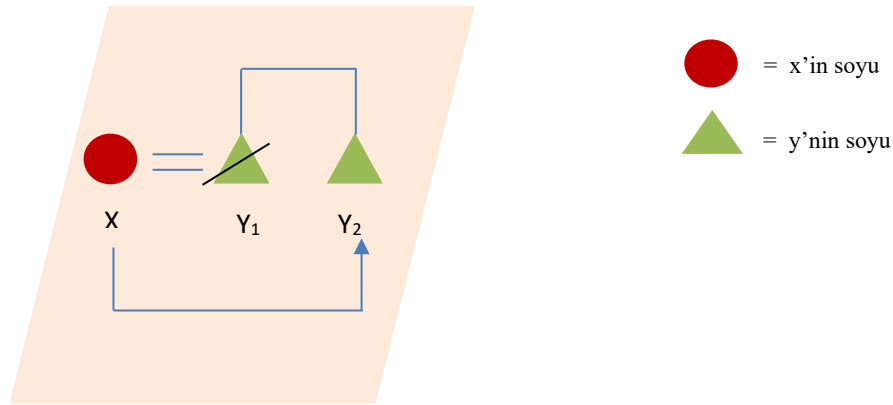
Berdel ya da berder, evlenecek iki erkeğin evlenecek yaşa gelmiş kız kardeşlerini veya akrabalarını değiştirmesiyle gerçekleşen evlilik türüdür. Bu evlilik türünün temelinde başlık parası, takı, evlilik masrafları gibi maddi yükü azaltma vardır (daha fazla bilgi için bk. Sayın, 2020; Akyüz, 2018).

2.4.1.4.5. Ölen eşin kardeşi ile evlenme

Ölen eşin kardeşi ile evlenme biçimi çoğu toplumda yaygın olarak görülen, kültürel kurallar doğrultusunda gerçekleştirilen bir uygulamadır. Evliliğin bir toplum/grup/soy ile ittifak yaratma özelliğinin en canlı örneği, ölen kişinin dul kalan karı veya kocasının yine o soy grubundan biriyle evlenmesinde görülmektedir. Bu evlilik türü, kocası/karısı ölen kişilerin akrabasıyla yeniden evlendiği ve farklı bir kategori oluşturduğu evlilik biçimidir. Kültürel ve hukuki kurallar sonucunda evlilik sözleşmesinin süresi bir eşin ölümüyle sonlanmasına rağmen tür ile evlilik sonlanmaz; ölüm sonrasında da aynı soydan olan diğer kardeş ile evlenilerek devam eder. Ölen eşin kardeşi ile evlenme biçimi, *levirat* ve *sorarat* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

2.4.1.4.5.1. Levirat

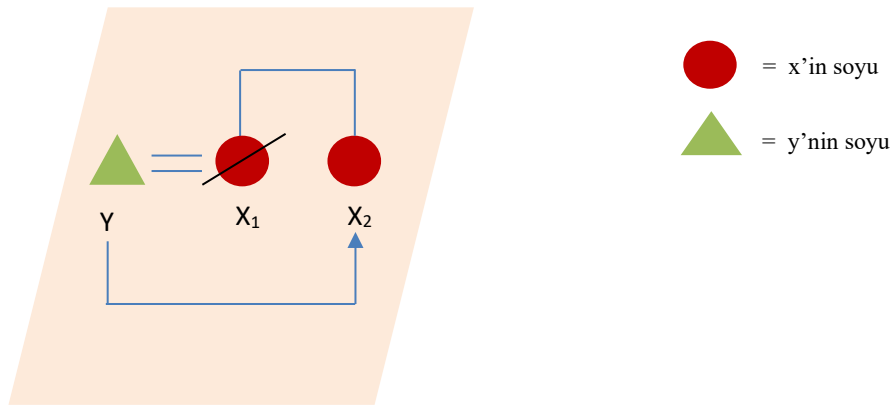
Kocası ölen kadının kayınıyla evlenmesidir. Bu evlilik türünde soy grupları arasında ittifakın devam ettirilmesi, mal ve servetlerin aynı soy içinde kalması amaçlanmaktadır. Levirat evliliğinin yaygın olduğu toplumlarda kayınbirader, ölmüş kardeşinin dul kalan eşiyle evlenme hakkına sahiptir ve onun bakımını/geçimini sağlamakla yükümlüdür. Levirat evliliği ile kocanın yerini yine aynı grupta olan kardeşi alır. Bu toplumda kadının eşi ölse de onun soyu/grubu için çocuklar doğurması, soyu devam ettirmesi ve soyu devam ettirecek bu çocukları yetiştirmesi gerekmektedir. Şekil 28’de, kocası ölen x’in kayınıyla evlenmesi gösterilmiştir:

Şekil 28. Leviratın gösterimi

2.4.1.4.5.2. Sorarat

Sorarat, leviratın tam tersi olarak, karısı ölen kişinin baldızıyla evlenmesidir. Bu geleneğin yaygın olduğu toplumda eğer ölen kişinin kız kardeşi yoksa ve diğer kardeşlerinin de hepsi evliyse o zaman onun soyundan olan başka bir kadınla evlenilebilmektedir. Soraratın yaygın olduğu toplumlarda da leviratta olduğu gibi soy ittifaklığı, aynı soy içerisinde kalma esas amaçtır. Sorarat hem ana yanlı hem de baba yanlı toplumlarda görülmektedir. Aşağıdaki Şekil 29’da karısı ölen y’nin x’in soyundan olan kardeşiyle evlenmesi gösterilmiştir:

Şekil 29. Soraratin gösterimi

2.4.1.4.6. Kaçarak evlenme

Düğün masraflarını karşılamayan ya da taraflardan birinin evliliğe karşı olma durumunda gerçekleşen evliliktir. Bu evlilik türünde kızın rızasının olduğu da olmadığı da durumlar vardır. Örneğin, “Prairies Kızılderilileri evleneceği kızları genellikle düşman kabileden kaçırdıkları” (Sayın, 2020: 237). Evlenilecek kızı güç yoluyla kaçırmak sanıldığı gibi çok kolay bir uygulama değildir. Bu uygulamanın sonucunda taraflar arasında kan davası ya da öç alma gibi bir husumet oluşabilir. Bazı bölgelerde ise kız kaçırma çok olağan bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4.1.4.7. Görücü usulü evlenme

“Toplulukçu” odaklı geleneksel toplumlarda yaygın olarak görülen evlilik türüdür. Görücü usulü ile evlenmede eşlerin seçimi daha çok anne, baba veya diğer akrabalar tarafından yapılmaktadır. Bu evlilik türünde evlenecek kızın ya da erkeğin birbirini sevmesi, birbirinden hoşlanması önemli değildir, önemli olan ailelerinin bu evliliği onaylamasıdır.

Görücü usulü evlilikte ailelerin eş seçiminde belirli kriterleri vardır. “İlk önemli değerlendirme kızın güzelliği, asaleti, huyu, mahareti ve iffeti konusunda olur.

Akrabalık kurmada ailenin ekonomik durumu da gözden uzak tutulmaz. Kız alıp vermenin birbirine denk aileler arasında olması yeğlenir. Anadolu’da ‘Davul dengi dengine’ sözü bunun için söylenmiştir (Sezen, 2005: 186).

Çalışmamızda geçen evlilik türleri, ülkemizde ve dünyada yaygın olarak karşımıza çıkan evlilik türleridir. Her toplum kendi ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda bu geleneği gerçekleştirmiş; toplumun sağlıklı bir şekilde devam etmesi amaçlandığı için toplumlar kendi şartlarına uygun olarak bu ritüeli şekillendirmiştir. Evlilik çeşitleri kısaca yerleşilen bölgeye, eş sayısına, eşin seçildiği gruba, otorite ilişkilerine, soy, şecereye ve evlenme şekline göre gerçekleştirilmektedir.

2.4.2. Evliliğin Aşamaları

Evliliğin aşamaları, tanımı gibi toplumdan topluma göre farklılık göstermektedir. İnsanlar, biriyle hayatın birleştirmeye karar verdiklerinde hayatına sadece bir eş değil akrabalık konusunda da gördüğümüz gibi, bir dizi ilişkileri içeren farklı bir grubu da dahil ederler. Evliliğin gerçekleşme biçimi, aşamaları, aşamalarda gerçekleştirilen ritüeller farklılık göstermektedir. Bu çalışmada evlilik; düğün öncesi, düğün ve düğün sonrası olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır.

2.4.2.1. Düğün öncesi

Düğün öncesi gerçekleştirilen pratikler toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Her toplumun düğün öncesi belli bir ritüel ya da pratik geliştirme zorunluluğu olmasa da çoğu toplum düğün öncesinde birbirinden farklı pratiklerle evlilik aşamasını kademelerle ilerletmektedir. Örneğin, Trobriand Adası’nda evlenmek isteyen çift, erkeğin evinin önünde oturur ve çevredekilere kendilerini göstererek isteklerinin anlaşılmasını sağlar. Bu toplumda gelinin annesi gelin ve damada pişmiş patates verene kadar çift, oturmaya devam eder (bk. Haviland, 2008: 449). Bu olaydan bir gün sonra erkeğin kız kardeşi/kardeşleri geline üç adet uzun etek getirir. Erkeğin kız kardeşinin

getirdiği bu uzun etekler, gelinin artık cinsel özgürlüğünün bittiğinin göstergesidir. Trobriandlı gelin, cinsel özgürlüğünü temsil eden kısa eteğini çıkartır ve damadın kız kardeşinin getirdiği uzun eteği giyer. Gelinin uzun eteği giymesinden sonra babası ve dayısı çifte fazla miktarda pişmemiş patates getirir. Ayrıca Trobriandlılarda damadın babası ve dayısı taştan yapılmış el baltalarını, kilden yapılmış çömlükleri ve deniz kabuklarını gelinin anne tarafına ve babasına hediye olarak sunar. Trobriandlılarda, damadın annesi çifte bir yıl boyunca patatesli yemekler pişirir. Patates, muhtemelen geçim kaynağının temsili olarak bu toplumda önemli bir göstergeye sahiptir ve evlilik öncesi iki taraf da birbirine özellikle bu yiyeceği sunarlar.

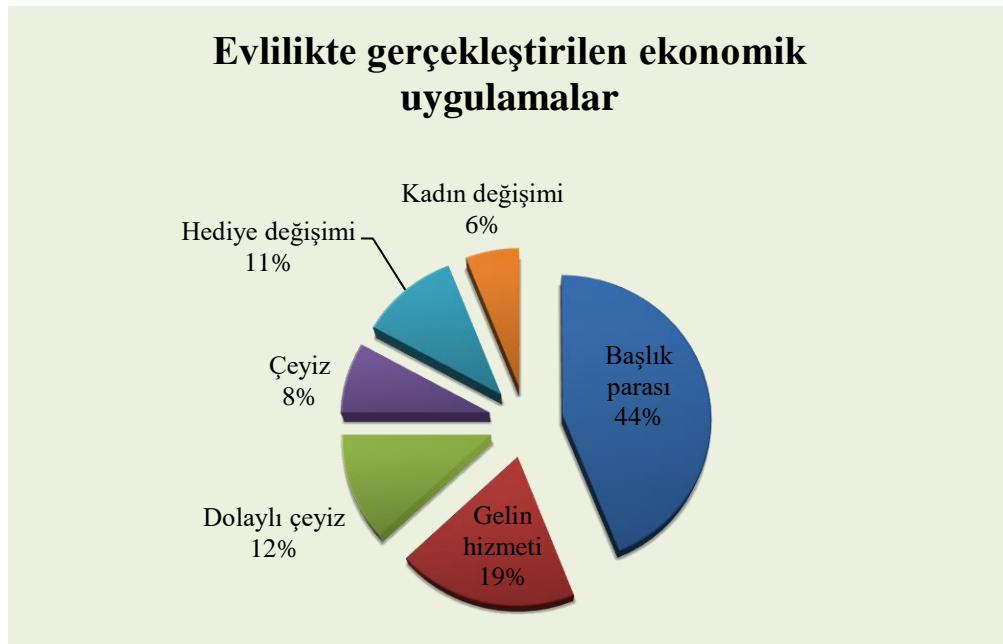
Evlilik öncesi hediyeleşme, iki tarafın da birbirlerine çeşitli yiyecek, giyecek, mal aktarımı yapması çok sık rastlanan bir uygulamadır. Örneğin, başlık parası ya da kalın, Türklerde de olmak üzere birçok toplumda evlilik öncesi gerçekleştirilen uygulamadır. Bu uygulamanın temel mantığı, kadının alım satımı şeklinde değil gelinin kendi evinden ayrılarak ailesinin iş gücü kaybına uğramasıdır. Kadın, tarımın yoğun olarak geçim türü olduğu bölgelerde iş gücü kaynağıdır ve onun haneden eksikliği ya da ayrılması, baba yerli toplumlarda kadının daha çok damadın ailesiyle yaşadığı göz önüne alındığında, kendi ailesinde iş gücü kaybına sebep olur. Başlık parası ile gelinin yarattığı iş gücü boşluğu ve maddi kayıp damat tarafından sağlanmaya çalışılır.

Başlık parasının ödeyemeyen ve maddi olarak gücü olmayan kişiler genellikle değiş tokuş şeklinde bu ödemeyi yapar. Bu uygulamada birey karşı taraftan bir kız alırken kendi tarafından bir kız da karşı tarafın oğluyla evlenir. Başlık parasının başka bir modeli, gelin hizmetidir. Bu uygulamada damat, evlendikten sonra ya da önce bir süreliğine gelinin ailesi için çalışır.

Başlık parası ve gelin hizmetinin baba yerli toplumlardaki tam zıddı ise Orta Çağ Avrupa'sında yaygınlıkla görülen *drahoma* adlı ödemedir. Bu gelenekte, gelinin ailesi kızını alması için damadın ailesine ödeme yapar. *Drahoma* ödemesi, bugün Doğu Avrupa ve Hindistan'da hâlâ görülen bir uygulamadır (bk. Bates, 2018: 295). Hindistan'da maddi durumu iyi olmayan erkeklerin daha fazla ödeme almak için eşlerini öldürmesine yol açan bu uygulama, birçok tartışma ve itirazlara sebep olmuştur.

Çeyiz, tarımla uğraşan toplumlarda gelinin evlenirken yanında mülküyle gelmesidir. Dolaylı ya da direkt olarak gerçekleştirilen çeyiz uygulaması, çoğunlukla ailenin mallarını kızına vermesidir. “Bu gelenek, Doğu Avrupa ve Güney İtalya ve Fransa’nın bazı bölgelerinde hala görülen bir uygulamadır ve burada gelinin ailesi tarafından sağlanan en önemli öge, topraktır” (Ember, 2002: 348).

Evlilik öncesinde, sırasında ve sonrasında gerçekleşen ekonomik bazı uygulamalar genellikle başlık parası, gelin hizmeti, dolaylı çeyiz, çeyiz, hediye değişimi, kadın değişimi şeklinde görülmektedir. Schlegel ve Eloul (1988), etnografik ve tarihî verileri karşılaştırarak bu uygulamalar üzerine istatistiki bir çalışma gerçekleştirmiş ve evlilik sırasındaki ekonomik işlemlerin amacının ailelerin kaynaklarını korumaya ve artırmaya yönelik olduğunu belirtmişlerdir. Schlegel ve Eloul, çalışmaları sonucunda evlilik sırasında gerçekleştirilen uygulamaları aşağıdaki şekilde sayısal verilerle sunmuşlardır:

Grafik 2. Evlilikte gerçekleştirilen ekonomik uygulamalar

Kaynakça: Schlegel and Eloul, 1988: 291-307.

Schlegel ve Eloul, Mısır ve Türkiye’deki evlilik yasalarının ne olduklarını bilmediklerine fakat İslam inancındaki mehir uygulamasının bu bölgelerde görüldüğünü

ve bunun da dolaylı çeyiz olduğunu belirtmiştir. Mısır ve Türkiye’de mehir uygulaması ile kadına maddi bir güvence sağlanmaktadır.

Gömeç (2018), Örnek (2022), Artun’a (2021) göre Türklerde evlilik; kız bakma-kız görme, kız isteme-söz kesimi ve bu sırada başlık/kalın, çeyiz üzerine karar verme, nişan şeklinde gerçekleşmektedir. Bu uygulamalar, yöreden yöreye göre farklılık göstermektedir.

2.4.2.2. Düğün

Düğün, Türk toplumunda mutlulukla karşılanan, aile kurmanın başlangıcı olan, bireylerin geçiş döneminde önemli bir basamaktır. Düğün, bireylerin evliliğini ilan etmek, toplum tarafından bu birlikteliği tescillendirmek ve kutlamak için gerçekleştirilen toplumsal bir olaydır. Düğüne katılım oranı isteme ve nişan gibi törenlerden daha fazladır; iki taraf da bütün tanıdıklarını, akrabalarını, konu komşularını çağırarak bu güzel günü onlarla birlikte kutlamak isterler. Artun’a (2021) göre düğün sırasında genellikle bayrak asma, sakal öpme, çeyiz götürme- çeyiz gösterme, gelin hamamı, kına gecesi, düğün yemeği, gelin alayı, gelin indirme gibi uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Gelin alma sırasında kuşak bağlama ve kapı tutma ise çok yaygın olarak bilinen uygulamalardan bir diğeridir. Düğün selamı ise Uygurlarda görülen bir diğer uygulamadır.

2.4.2.3. Düğün sonrası (gerdek)

Gerdek, medeni ve dinî nikâhın gerçekleşmesi sonrasında gelin ile damadın bir araya gelmesidir. “Gelin ile damadın bir araya geldiği yere ‘gerdek evi’, ‘gerdek damı’, gerdek odası’ gibi isimler verilmektedir (Artun, 2021: 221). “Gelinle güveyin karı koca oldukları geceye ‘gerdek gecesi’ ya da ‘zıfaf gecesi’ denir” (2021: 221). Damat, düğün sonrasında evine arkadaşları tarafından şakayla karışık dövülerek sokulur. Gelinin yanında ise ona bilgi veren, yönlendiren, onu damada teslim edecek olan yenge vardır.

Yengeler düğün sırası ve sonrasında damat ve gelinin yanında olarak süreç hakkında bilgi veren, süreci yöneten, süreç hakkında iki tarafın ailesini bilgilendiren köprü görevi üstlenen bireylerdir. Gerdek gecesi sırasında yenge, gelini damada teslim ederek dışarı çıkar. Yengeler, geleneklerin korunduğu ve önemsendiği bölgelerde gerdek sonucunu, bekâret işaretini, öğrenmek için kapıda bekler.

Gelin, yengenin damada teslim etmesiyle birlikte hiç konuşmaz ve damat onu konuşturmak için “yüz görümlüğü” denilen hediyeyi eşine sunar (2021: 221). Gelin, beklerken damat namaz kılar ve sonra birleşme gerçekleşir. Gelin ve damadın birleşmenin sonucu yengeye teslim edilir.

2.4.3. *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*'da Evlilik

VTO'nun yirmi ikinci ve yirmi dokuzuncu metninde kaynak kişiler, Uygurlarda evlilik yaşı hakkında veriler sunmuştur. Yirmi ikinci metinde kaynak kişi, Uygurlarda iki tarafın düğün yapmak istediğinde anlaştığını ve kızın yedi yaşına geldiğinde düğün hazırlığına başladığını dile getirmiştir. Evlilik yaşına dair veri oluşturan bir diğer veri ise yirmi dokuzuncu metindir. Bu metinde kaynak kişi; erkeklerin kendisine on beş yaşından altmış yaşına kadar kadın aldıklarını, kızların erkeğe on iki yaşında gittiğini ve on beş yaşlarında da çocuk doğurduğunu belirtmiştir. Söz konusu iki metin kızların henüz çocuk yaşlarında evlendiğini, evliliklerin erken bir dönemde gerçekleştiğini göstermektedir.

Uygurlarda evlilik çevre ölçütü olarak, metinlerde veri olarak rastlanmasa da, dış evlilik (*egzogamy*) şeklinde gerçekleşmektedir. Türklerde evlilik geleneği daha çok akraba olmayan, kuzen evliliği hariç, farklı gruplardan kişilerle gerçekleştirilmektedir.

VTO'da eş sayısı ölçütüne göre evlilik türlerinde hem tek eşli hem de çok eşliliğe dair veriler saptanmıştır. Evlilik ritüellerinin anlatıldığı metinlerde ve devamında eşler genellikle tektir fakat yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişi, “Bizim beyler kendilerine dokuz kadın alırlarsa bu iyi bir şeydir.” (Menges, 1976: 80) demiştir. Uygurlar, aile bölümünde de tartıştığımız gibi, geniş aileden çekirdek aileye yönelik bir ivme

gerçekleşse de henüz tam anlamıyla bir özerk çekirdek aile yapısına sahip değildir. *VTO*'nun yirmi dokuzuncu metnindeki çok eşliliğin çok karılılık türü olan eş verisi de teorimizi destekler niteliktedir.

Uygurlarda evlenen çiftin yerleşeceği bölge, derlenen metinlerde farklı şekillerde ifade edilmiştir. Örneğin, *VTO*'nun dokuzuncu metninde, gelinin kayınbabası ve kaynanasına alıştığında onlarla yaşamaya başlayacağı dile getirilmiştir. Bu veri, Uygurlarda baba yerli yerleşim türünü desteklemektedir. Lop bölgesinde derlenen yirmi ikinci metinde ise kaynak kişi, evlenen çiftin servetlerini birleştirerek kendilerine özel farklı bir ev kurduklarını dile getirmiştir. Bu veri ise Uygurlarda yeni yerli yerleşim türünün olduğunu desteklemektedir. Uygurların henüz çekirdek aile gelişimini tamamlamadığı, bu doğrultuda ilerlediği ve geniş ailenin izlerini taşıdığı düşünüldüğünde eş ve yerleşim türünde iki farklı biçimlerin görülmesi olağan bir durumdur.

VTO'da Uygurların evlilik biçimleri olarak kaçarak evlenme, levirat, görücü usulü evlenme çeşitleri kaynak kişiler tarafından ifade edilmiştir. *VTO*'nun dokuz a metninde kaynak kişi, bir çift birbirini sevmesine rağmen kızın ailesi kızın başka bir kişiye verirse onu seven erkeğin kızın kaçırıldığı dile getirilmiştir. Bu metinde, kaçan çifti kızın ailesi de kızın evlenileceği uygun görülen erkek de aramaya çıkar. Eğer damat olacak kişi, bu çifti üç gün içerisinde bulursa kızın kaçtığı kişinin elinden alır ve kız için başlık parası ödemez; kızın ailesi çifti bulursa kızla birlikte kaçan erkek, ailenin söz verdiği kişiye kız için başlık parası öder ve kız ile evlenir. Bu üç gün içerisinde çifti kimse bulamazsa kızın kaçırılan adam ailesiyle birlikte kızın ailesinden af dileyerek kızın ister. Kaynak kişi, bu olaydan sonra kızın ailesinin bir süre kızı da çiftin evlenmesine razı olduğunu dile getirmiştir. Bu veri, Uygurlarda kaçarak evlenmenin evliliğin onaylanmadığı ya da ailesi tarafından kızın başka bir kişiye verildiği durumlarda yaygın bir şekilde karşılaşıldığını göstermektedir.

VTO'nun ikinci metninde ölen kişinin büyük kardeşinin dul kalan yengesi ile evlenmesinin, yani leviratın, Uygurlar tarafından uygun karşılandığı; küçük erkek kardeşin ise yenge ile evlenmesinin uygun olmadığı kaynak kişi tarafından dile getirilmiştir.

VTO'da evlenecek çiftin söz hakkına sahip olmadığı, evlenecek eşe ailelerin karar verildiği kaynak kişiler tarafından dile getirilmiştir. Altıncı metinde kaynak kişi; gelin ve damadın evlenene kadar birbirlerini görmediğini, damada alınacak kadın ile gelinin gideceği erkeğin aileler tarafından belirlendiğini, gelin ve damadın fikrinin sorulmadığını dile getirmiştir. Bu veri, Uygurlarda görücü usulü evliliği desteklemektedir. Dokuzuncu metinde kaynak kişi, gelin ve damadın aileleri birbirleriyle konuştuklarında çiftin evlendiği, gelin ve damat konuşmak istediklerinde önce ailelerinden izin istediği dile getirilmiştir. Bu veride de aileler, yine evlenecek çiftin kararlarını yönlendiren kişilerdir.

VTO'da birbirini seven ve evlenmek isteyen çiftin ailesine isteklerini belirtmeleri doğrultusunda gerçekleşen düğünler de kaynak kişiler tarafından ifade edilmiştir. Yirmi ikinci metinde kaynak kişi, birbirini seven çiftin ailelerinin birbiriyle konuşarak evlilik hazırlığına başladığını dile getirilmiştir. Sekizinci metinde, evlenecek çağa gelmiş bir erkek ile kızın birbirine âşık olması sonucu ailelerine bu durumu belirterek evlilik hazırlıklarına başladığı yine kaynak kişi tarafından belirtilmiştir.

Uygurlarda, bütün Türk topluluklarında olduğu gibi, evlilik önemli ve istenen bir olaydır. Evlilik ile yeni bir aile kurmak, soyun devamlılığını sağlamak, topluma yeni fertler kazandırmak amaçlanır. *VTO*'nun onuncu metnindeki gelin eve inerken söylenen şarkı, evliliğe verilen değerın göstergesidir. Bu şarkıda özellikle bekâr erkeklere yönelik bir eleştiri ve benzetme vardır:

Kırmızı soğanın kabuğu kalındır yar, yar!

Bekâr erkeğin derdi çoktur yar, yar!

Kara kara kargalar harmanlıktadır yar, yar!

Bekâr erkekler de harmanlıktadır yar, yar! (Menges, 1976: 36).

Uygurlardaki bu halk şarkısında bekâr erkeklerin derdinin çok olduğu; yerlerinin ise kara kargaların bulunduğu harmanlık olduğu dile getirilmektedir. Ataerkil toplum özelliklerinin ağırlık gösterdiği Uygur toplumunda, soy yönelimi ve devamlılığı açısından erkeklere yönelik bir eleştiri bulunduğu, evliliğin toplum tarafından desteklenen bir olgu olduğu görülmektedir.

VTO'da evlilik öncesi süreç; evlenilecek uygun adayın bulunması, çiftin birbirini sevdiğini dile getirmesi ya da ailenin evlenilecek kişiye karar vermesiyle başlar. Ailelerin evlenilecek kişiyi belirlediği ya da çocuklarının sevdiği kişiyi ailesine söylemesiyle birlikte erkek taraf, kız tarafı ziyaret eder. Sekizinci metinde erkek tarafı, “Bizim oğlumuz artık delikanlı bir yiğit oldu, sizin kızınız da çok güzel bir kız! ‘Bizim oğlumuzu evladınız olarak görür müsünüz?’ demek için geldik!” (Menges, 1976: 22) şeklinde amacını belli eder. Bu metnin devamında kaynak kişi; damadın anne babasının kollarını bağlayarak ayağa kalktığını, kendileri için uygun bir yolun olup olmadığını sorduğunu, kızın anne babası kızını vermek istiyorsa istiyorsa “Yol var”; istemiyorlarsa da “Bir sene daha bekleyin.” dediğini dile getirmiştir. Kızın anne ve babası evliliğe sıcak baktığında ise damat tarafı evine giderek bir tabak mantı yaptığı, dokuz ekmek ve akrabalarından ikişer kadın ve erkeği alarak tekrar gelinin evine giderek başlık parasını belirlemeye başladığı yine kaynak kişi tarafından aktarılmıştır.

Uygurlarda başlık parası ödemesi çoğu toplumda olduğu gibi yaygın bir şekilde uygulanan âdetlerdendir. *VTO*'da başlık parası, bölgelere ve geçim durumlarına göre farklılık göstermektedir. Kumul bölgesinden derlenen altıncı metinde kaynak kişi, büyük beylerin evleneceği zamanda başlık parası olarak on, on beş hatta yirmiye kadar çıkan koyun, farklı kumaş türleri ve ipek kumaşlarını kadının ailesine verdiğini dile getirmiştir. Turfan bölgesinden derlenen sekizinci metinde kaynak kişi, damat tarafı zenginse iki inek, on koyun, iki kilo buğday, beş kilo pirinç, bir kilo çay, bir kilo susam, yakacak on beş araba dulavat otunun başlık parası olarak gelin tarafına verildiğini dile getirmiştir. Kumul bölgesinden derlenen dokuz b metninde kaynak kişi, erkek tarafının on gün boyunca başlık parasını hazırladığını; başlık parası olarak altı parça kumaş, bir torba buğday, bir sığır, bir-iki koyun, bir kilo çay, biraz meyve ve on şişe içkiyi gelin tarafına verdiğini dile getirmiştir. Lop bölgesinden derlenen yirmi ikinci metinde kaynak kişi, damat tarafı zenginse yüz ile bin kadar yakacak odun, dokuz yüz koyun; fakirse yüz ile iki yüz koyun ya da dokuz koyun ve inek verdiğini dile getirmiştir. Ayrıca kaynak kişi, damat tarafın başlık parası olarak vereceği odun, koyun ve hayvanların her yıl güçleri yettiği kadarını verdiğini dile getirmiştir. Tarım ve hayvancılığın geçim kaynağı olarak yaygın olduğu Uygurlarda başlık parasının geçim kaynağı olarak değerli görülen nesne, hayvan, yakacak odun gibi unsurlarla sağlandığı görülmektedir. Uygurlarda, damat tarafının zengin ve fakir olması gözetilerek başlık parasına yönelik miktar ve

istekler değişse de kadının yaratacağı iş gücü boşluğundan dolayı damat tarafından oran olarak çok da düşük olmayan şeyler istenmektedir. Lop bölgesinde olduğu gibi başlık parası olarak istenen ödemenin her yıl bir miktarının ödemesi ise Uygurlar tarafından hoşgörü ve anlayış çerçevesinde geleneğin gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Lop bölgesinden derlenen yirmi ikinci metinde görülen bir diğer uygulama ise çeyizdir. Bu metne göre aile, evlenecek kızının para ve hayvanların olduğu servetini yeni kurduğu evine getirir. Gelin ile damat ise servetlerini birleştirek hayatlarını idame ettirmeye çalışırlar.

Hediyeleşme, Uygur toplumunda evlilik öncesi, sırası ve sonrasında da sık sık karşılaşılan bir uygulamadır. *VTO*'nun sekizinci metninde kaynak kişinin aktardığına göre istemede kız verildikten sonra damat tarafı, başlık parasını kararlaştırmak için başka bir gün tekrar gelinin evine gider. Damat tarafı, gelinin evine bir tabak mantı ve dokuz ekmek götürür. Dokuzuncu metinde kaynak kişi, gelinin akrabalarının geline bahar elbisesi, kadife şapka, simli kumaş palto, gömlek olacak ince kumaş, Buhara ipeği, kış için çizme, kürk şapka, parlak/çiçekli kumaştan kaban, Buhara ipeğinden elbise, ince kumaşlı pardösü ve nevresim takımı verdiğini dile getirmiştir. Dokuz b metninde nikah kıyıldıktan ve misafirlere yemek ikramından sonra gelinin babasının damadına bir kaban, gömlek, çizme, kuşak/kemer ve bir şapka verdiği belirtilmiştir. Altıncı metinde kaynak kişi, düğün sonrasında gelin ve damat tarafının birbirini yemeğe davet ettiğini, gelirken yanlarında hediye olarak yeni kıyafetler getirdiğini ve bunları birbirine verdiğini dile getirmiştir. Ayrıca bu metinde her iki tarafa aracı olarak düğünün gerçekleşmesine vesile olan kişilerin baştan aşığı giydirildiği dile getirilmiştir. Dokuzuncu metinde, gerdek gecesinden sonra iki tarafa mutlu haberi ileten yengelere de hediye olarak giysi ve kumaş verildiği ifade edilmiştir. Dokuz b metninde ise “el değilmediği” anlaşılan kıza yengelerin ailelere haber vermesi sonucunda kızın anne babasının kızına birçok kıyafet ve ayakkabıyı hediye ettiği ifade edilmiştir. Sekizinci metinde kaynak kişi, damadın selamını gelinin anne babasına ileten üç arkadaşın selam sonrasında gelin evi tarafından ağırlandığını, yedirilip içirildiğini ve gelinin ailesinin bu üç arkadaşına üç kumaş verdiğini dile getirmiştir. Dokuzuncu metinde, damadın iyiliği için mantı yemeye gidildiğinde damadın akraba ve arkadaşlarının her birinin damat evine bir ya da iki parça kumaş ve kâse dolusu meyve getirdiğini dile getirilmiştir.

Dokuzuncu metinde kaynak kişi, gelin evinden alınmaya gelindiğinde kız tarafından kapıyı tutanlara damadın anne ve babasının ya bir koyun ya da dört beş parça kumaş vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu metne göre damat tarafı, gelin evindeki yemek ritüelini gerçekleştirdikten sonra hep beraber damat evine dönmekte ve bohçalarını birbirlerine göstermektedirler. Bu olaydan sonra gelinin babası, bir türban ve örtüyü geline; annesi ise bir ince kumaş, şapka, pantolon, kemer/kuşak hazırlar ve bunları gidip damada giydirir. Kaynak kişi, bu olayın devamında damat tarafından gelen misafirlere yemek yedirildiğini dile getirmiştir. Sekizinci metinde bu olayın devamında erkeklerin gittiği; kadınların ise düğünü kutlamaya devam ettiği, gelinin bir arabaya konularak götürüldüğü dile getirilmiştir. Dokuz b metninde kaynak kişi, nikâh zamanında gelinin babasının evinden gelen yaşlı kişilerin önüne ekmek, dana döşü ve bir tabağa kelleler, başka bir tabağa pilav, üzerine de bir parça et konularak ikram edildiğini dile getirmiştir. Bu metinde, küçük çocuklara ikram olarak üç pidenin üzerine küçük parçalara bölünmüş koyun bağırsakları, pilav ve bir parça etin verildiği dile getirilmiştir.

Uygurların düğünlerinde kendilerine ait farklı uygulamaları bulunmaktadır. Bu uygulamalar; damat/düğün selamı, damat kaçırıldı, kapı tutma, gelinin evinde bisküvi ekmeklerle yenilen yemek, un sürme, damat odası için mantı yeme, yatak odasında güreş, bekâretin göstergesi olarak yassı ekmeğin içinin oyulması, gelin eve indirilirken söylenen şarkıdır.

Yedinci metinde kaynak kişi, damadın kızını alacağı aileye arkadaşı aracılığıyla selamını iletmesi ve bir nevi ailesinin rızasını almasını “damat selamı” ritüeli aracılığıyla gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Bu metne göre damadın arkadaşı, yani kirvesi, aileye üçüncü selamı ilettikten sonra gelinin anne ve babası ona bir bez vermekte ve buna da Uygurlarda “selam bezi” denilmektedir. Sekizinci metnin düğün anlatımında damadın üç arkadaşının yine gelinin ailesinin evinin önüne geldiği, damadın selamını iletmediği ve korktuğunu aktardığı; damadın babasının ise damadın korkmaması gerektiği, dokuz oğul ve bir kıza sahip olması için dilek dilediği, geç yatıp erken kalkma nasihatinde bulunduğu dile getirilmiştir.

Dokuzuncu metinde, damadın iyi arkadaşlarını düğüne davet ettiği, onları yedirip içirdiği ve bu yemeğe de “Damadı kaçırıldı! Damadı kaçırıldı” dendiği ifade edilmiştir. Damat, bu uygulamaya göre gününü onu kaçırın arkadaşlarıyla geçirmektedir.

Kapı tutma, diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, Uygurlarda da yaygın olan bir uygulamadır. Bu âdete göre damat tarafı, gelini almak için gelinin ailesinin evine gider. Gelin tarafı ise damat tarafının geldiğini anlayınca kapıyı sıkıca tutar ve damat tarafına kapıyı açmaz. Bu kapının açılması için damat tarafından değerli görülen şeylerden bir veya birkaçı kapıyı tutan kişiye verilmelidir. Dokuzuncu metinde, Uygurlarda kapıyı tutan kişi/kişilere ya bir koyun ya da dört beş parça kumaş verildiği dile getirilmiştir.

Uygurlarda, gelin almaya gelindiğinde bisküvi ekmeklerle gerçekleştirilen bir yemek âdeti vardır. Dokuzuncu derlenen metne göre üç dört masaya bisküvi ekmekler; üç dört masaya da bardaklar konulmaktadır. Bu bardakların birine tuz; birine ise süt konulmaktadır. Damat tarafından gelen misafirler, kadın ya da erkek olsun fark etmez, bisküvi ekmeklerden birer parça almakta, bardakların olduğu masaya gitmekte ve ellerindeki bisküviyi süte batırıp yemektedirler. Diğer masalarda bulunan tuza ise hem erkek hem de kadınlar on parmağını batırır ve sonra bunu yerler. Bu âdet tamamlandıktan sonra gelinin anne ve babası, damadın misafirlerini kendi evine götürür.

Dokuzuncu metinde kaynak kişi, damat tarafından gelen iki erkeği, gelinin evine gelen kadınların her iki taraftan gelerek sıkıştırdığı, iki erkeğin de yüzüne bir avuç un sürdüğünü dile getirmiştir. Bu âdette kadınlar, iki erkeğin de yüzüne un sürebilirlerse yarışı kazanmakta ve bir kâse mantıyı alıp damadın odasına koymaktadırlar. Dokuzuncu metinde sadece kadınların kazandığı durumda ne yaptıkları dile getirilmiş, kaybettikleri ya da erkeklerin birinin yüzüne un sürüldüğü durumda ne yapıldığından bahsedilmemiştir.

Dokuzuncu metinde, Uygurlara özel damadın iyiliği/huzuru için mantı yeme âdeti kaynak kişi tarafından belirtilmiştir. Bu âdete göre un sürme yarışından sonra gelinin evine getirilen mantı, gelinin evinde ortaya konulur. Gelin, eline bir kâse ve kaşık alır. Damat, gelinin önündeki kâsenin yanına gelir ve kepçeyle mantının birini alarak gelinin kâsesine koyar. Gelin, mantıyı alır ve damadın arkadaşlarının ağızına birer kaşık koyar. Damat, tekrar kâseye mantı aktarır ve gelin yine bu mantıyı başka kişilerin ağızına koyar. Düğünde gerçekleşen bu mantı yeme/yedirme âdetinde geriye dört parça mantı kalır. Bu mantılardan birini, gelin damada; diğerini damat geline yedirir. Gelin mantıyı damada yedirirken kaşık kullanırken damat geline mantıyı eliyle yedirir. Gelinle damat mantıyı yedikten sonra geriye iki mantı kalır. Bu mantılardan biri, gelinin yengesine; diğeri ise

damadın yengesine yedirilir. Damat odası için bu âdet, Uygurlarda görülen yaygın bir uygulamadır.

Dokuz b metninde kaynak kişi, damat ve gelin tarafından ikişer erkek ve kadının gelin ve damadın yatacağı yeri, evini hazırlamak için geldiğini ve bu kişilerin evi kurarken iki tarafın birbiriyle güreştiğini dile getirmiştir. Bu kişiler, evi hazırladıktan sonra birbiriyle güreşirler ve güreşi kazanan tarafın, gelin ya da damat, evlilikte yapması gereken sorumlulukları belirlenir. Eğer güreşi damat tarafı kazanırsa gelin her zaman damadın emrinde; gelin tarafı kazanırsa damat her zaman gelinin emrinde olmaktadır. Bu metinde kaynak kişi, erkeğin kadınla ya da kadının kadın ile güreşmesinin önemli olmadığını dile getirmiştir.

VTO'daki derlenen metinlerde; Uygurlarda bekaret konusunun önemli olduğu, evlenilecek kızlardan bakire olmasının beklendiği, bu konuda yengelerin görevlerinin olduğu dile getirilmiştir. Dokuz b metninde evlenen çiftin yanında bulunan yengeler, çiftin odasının dışarısında durarak bekaret sembolünü beklerler. Bu durumda iki ihtimal vardır: Kız, metinde vurgulandığı üzere “el değilmemiş”tir ya da bakire değildir. Kızın bakire olduğu durumlar, toplum ve aile tarafından büyük bir sevinçle karşılanır; danslar edilir, kutlamalara devam edilir ve bu haberi ailelere yengeler iletir. Bu mutlu haberi duyan aileler ise yengelere kumaşlar hediye eder. Kız bakire değil ise yengeler bu durumu direkt söylemek yerine farklı göstergelerle de durumu anlaşılır kılmaya çalışmaktadır. Dokuz b metninde, kızın bakire olmadığı durumlarda yassı bir ekmeğin ortasının oyulduğu ve çevresinin yengelere gösterildiği dile getirilmiştir. Yengeler, bu ekmeği alarak kızın ailesine gösterir ve aile, kızını döverek sorguya çeker. Damat, kızı bırakır ve kız kiminle beraber olduysa aileye ödenen başlık parasını damat adayına vermek zorundadır.

VTO'nun onuncu metninde gelin eve indirilirken söylenen şarkı, kaynak kişi tarafından aktarılmıştır. Kaynak kişi, bu şarkının Allah, Hz. Âdem'i yaratırken cennetteki hurilerin söylediğini ifade etmiştir. Bu metne göre Kumullular, bu şarkıyı düğünlerde, oyun oynarken ve dans ederken söylemektedirler. Bu âdete göre kadın ve gençler, evden alınırken gelinin çevresinde daire oluşturmakta ve uzun nâme eşliğinde bu halk şarkısı söylenmektedir.

VTO'da derlenen metinlerde, düğün sonrasında iki tarafın ailesinin kaynaşmak ve birbirine alışmak amacıyla birbirine yemeğe davet edildiği, birbirlerine hediye olarak giysi götürdüğü; evlenen çiftin de sırayla ailelerini kendi evine yemeğe çağırdığı kaynak kişiler tarafından dile getirilmiştir.

3. BÖLÜM

METİN ÇEVİRİSİ

3.1. ERKEK ÖLÜYÜ GÖMME MERASİMİ

Eskiden bir adam öldüğünde evin büyüğü; ölen adamın çenesini başıyla birlikte bağlayıp beyaz bir bez ile sarar, iki ayağının parmaklarını birleştirir ve ayaklarını kibleye doğru çevirir. Bütün kardeşleri ölünün sağına ve soluna namaz hakkı için gerekli şeyleri koyarlar. Bunlar; başı için bir elbise, pantolon, kazak ve mantodur. Ölen kişi zenginse buna bir de at eklerler ama ölen kişi fakirse bu merasimi şu şekilde gerçekleştirirler: Ölen kişiye ait bir takım giysi, bir tabak, bir kaşık, bir çay bardağı alırlar ve tabağa bir kilo buğday koyup hepsini çadırın duman deliğine koyarlar. Çadırın dümen deliğine çıkan kişi, hatip denilen kişi, Yasin suresini yedi kez okur, ölü için dua edip ve -bu şeyleri- yukarıda geçen nesnelere alır. Ölünün namaz borcu için köyün en yaşlı imamı, cemaat ile üç rekât cenaze namazı kılıp bu ölüye dua eder. Ölüye giydirilen kıyafet, yedi katlı bir kefendir ve bu ölü, baştan aşağı sıkıca sarılır. Cemaat hazır olduğunda ölünün kardeşleri, onun öldüğü sabahtan başlayıp gün bitene kadar kapının önünde babası öldüyse “Babam!”; annesi öldüyse “Anam!” diye ağlar. Hazırlıklar bittiğinde ölüyü keçenin üzerine ve erkekler ölüyü kaldırıp taşır. Daha sonra ölüyü tabuta koyarlar. Tabut denilen şey, ölünün konulduğu sandıktır. Bu ölü için toplanan cemaatin hepsi gelir ve cenaze namazını kılar. Sonra cenazeye gelen erkekler, ölüyü yerde bırakmadan alıp mezarının başına koyarlar. Ölüyü alıp koyarken önce *cuwgāpnāme* denilen ayeti alıp onu kibleye doğru çevirirler. Sonra üç dört kişi, bu ölüyü kaldırıp mezarın içine girer. Ölünün başını kuzey tarafa; ayağını güney tarafa doğru yerleştirirler. Ölünün tepeden tırnağa giydiği kefeni yavaş yavaş açarlar. Ölüyü mezara koyan adamlar, “Allah’a emanet ettik!” diyerek mezardan çıkarlar ve mezarın girişini kerpiç ile kapatırlar. Sonra ölünün akrabası, eline kürek alır ve mezarın ağzına yedi kürek toprak atar. İmam, devamında mezarın başına gelip oturarak “Ey ölü! Baban şu, annen şu, sizse şusunuz. ‘Rabbim kim?’ diye sorulduğunda ‘Rabbim Allah!’ diyeceksiniz. ‘Peygamberin kim?’ diye sorulduğunda ‘Peygamberim Resulullah’ diyeceksiniz. ‘Dinin nedir?’ diye sorulduğunda ‘Dinim İslam’ diyeceksiniz! ‘Kıblen neresi?’ diye sorulduğunda ‘Kıblem Kâbe’dir.’ diyeceksiniz. ‘İmanın kim? / (Neye/kime

iman ediyorsun?)’ diye sorulduğunda ‘İmanım Kur-an (Kur-an’a iman ediyorum.) diyeceksiniz. Peygamberimiz Mustafa (SAV) Allah’ın selamı üzerinize olsun. ‘Besleyenimiz Allah’tır!’ diyeceksiniz.” der. İmam, bunları söyledikten sonra şehadet getirir, mezarın kenarından dönüp çıkar. Mezarın çevresindeki kişiler, mezarın üzerini toprakla iyice doldurduktan sonra geri dönerler. İki-üç imam ölünün başında oturup yedi gün boyunca Kur’an okur. Yedi gün dolduğunda hayvan kesilir, ölünün cenaze namazına gelen kişiler çağrılır ve onlara yemek verilir. Ölünün evindeki akrabalar, kırk gün boyunca her sabah iki kez olmak üzere yedişer kez ölü için dua ederler. Ölünün kırkıncı gününde yine hayvan kesilir ve gün boyunca yemek verilir. Bir yıl olduğunda ölen kişinin akrabaları, her nerede olursa olsun, toplanıp akrabasının ölüm yıl dönümünde derinden yas tutar ve erkeklere bir gün boyunca yemek verirler. Bu akrabalar, daha sonra “Ölüye eşlik ettik! / Ölüyü andık!” diyerek ayrılır ve evlerine dönerler.

3.2. KADIN ÖLÜYÜ GÖMME MERASİMİ

Bir kadın öldüğünde cenaze namazına kadar ev sahibi üç paket iğneyi dışarıdan gelen kadınlara ikişer ya da üçer olarak verir ölen kişi hayatı boyunca iğneye çok ihtiyaç duymuştur. Ölen kişinin eğer bir borcu varsa “Bu, ölünün boynunda kalmasın.” diye iğneler kadınlara verilir. Bir kadın öldüğünde onu kadın yıkar; erkek öldüğünde ise onu erkek yıkar. Geriye kalan âdetlerin hepsi aynıdır. Bir kadın öldüğünde mezarına erkekler gider; kadınlar ağlayarak evde kalırlar. Ölünün yedinci gününde, kırkıncı gününde ve birinci yılında onun adına yemek verilir. Bu verilen yemek, erkek öldüğünde verilen yemek gibidir. Erkek ölünün üçüncü gününde yemek verilmez. Yemek verildiği zaman ata binilmez, güreş yapılmaz. Ölen erkek ya da kadın zenginse bir sandık ve bir metre uzunluğunda bez alınır. Bezler, ayrı ayrı parçalara bölünür ve ölünün cenazesine giden erkeklere verilir. Ölü toprağa gömüldükten ve imam dua okuduktan sonra eve dönmeden önce bu bezler dağıtılır. Başka günde bez dağıtılmaz. Ölen kişi fakir ve hiç malı yoksa beş-altı ya da on kilo meyve alınır; erkeklerin avuçlarına birer tane bırakılır. Bir kişi sabah veya gece öldüğünde her şey hazırsa öldüğü gün güneş batmadan gömülür; her şey hazır değilse gömmek için bir gece beklenir. Bir kadın ölürse kocası,

dört aydan önce kendine kadın alamaz. Bir kadının kocası ölürse o, yedi aydan önce bir erkeğe gidemez. Eğer bir erkek dört aydan önce kadın alırsa ya da bir kadın yedi aydan önce evlenirse kadın bir sürahi su alır, ölen kocasının mezarının başına gider ve toprağını sular; bir erkeğin karısı öldüğünde de o aynı şekilde ölen karısının toprağına su döker. Abi, ölen abisinin eşiyle, yengesiyle, evlenebilir ama küçük kardeşin yengesiyle evlenmesi uygun değildir.

3.3. ESKİ ZAMANLARDA ÖLÜ GÖMME MERASİMİ

Beylerden biri öldüğünde, onun kullandığı her giysi; beyaz, kırmızı, yeşil ve mavi giysiler yas kıyafeti olarak kadın ya da erkek sayıları ne olursa olsun hizmetçilerinin her birine dağıtılır. Ölen kişi zenginse bağış yapılır. Ölen kişi çok zenginse imamlara yüz lira; akrabaların her birine on lira toplamda altmış, doksan lira verilir, gümüşlerle de bağış yapılır. Ölen kişi erkekse onu erkek yıkar; kadınsa onu kadın yıkar, tarar, ona abdest aldırır. Devamında ölüyü kefene sararlar. Kefene sarılırken bir imam, çatıdaki duman deliğinden çıkar ve Kur'an okur. O imama ücret olarak her bir fincandan dokuz adet hazırlanır ve bir masa örtüsüyle imama verilir. İmam, duman deliğinde Kur'an okuduktan sonra bunları ücret olarak alır. Cenazeden önce mezarlığa kadar yolun her köşesinde kesilmiş at, öküz ve koyunlar vardır. Bu öldürülen at, öküz ve koyunların etini eve götürüp yerler. O et çiğ olur. Ölünün başında pamuk kumaştan yarımşar parça koparıp kırk elli tane sikkeyi içine koyup hurçlara yüklerler, kumaşı ölünün başının etrafında gezdirirler ve çevredekilere dağıtırlar. Evden çıkıp ölüyü tabuta koyduktan sonra mezarlığa varıncaya kadar sikkeli kumaş parçaları insanların arasına atılır, hurçlar devenin üzerinde kalır. Mezarlığa vardıktan sonra herkes ölü için dua eder. İmama cenaze namazı için bir deve ya da eyerli ve tam dizilmiş bir at, bir Kur'an, bir tüfek ve dokuz takım giysi verilir. Ölü, bir ila üç gün arasında bekletilir. Bir erkeğin ya da kadının ölüsünü sadece erkekler taşır. Ölünün gömüldüğü yere, kadın da ölse erkek de ölse sadece erkekler gider, kadınlar gitmez. Ölü evden ayakları öne gelecek şekilde çıkarılır. Ölü tabuta konulurken üzerine tabut kapağı kaldırılıp konulur. Ölü tabuta koyulurken başı önde, bacakları arkada olarak gömmeye götürülür. Tabutun üzerine oğlu, oğlu olmadığı zaman ise yakın akrabası, yedi kürek toprak atar; geri kalan toprağı

ise akrabaları atar. Ölü gömüldükten sonra herkes dua edip evine döner. Daha sonra akşam namazı vaktinde ölünün gömüldüğü yere dua etmeye gidilir. İnsanlar yedi gece boyunca namaz kılar. Yedi gün geçtikten sonra kırk gün boyunca sabah namazı, bu kişinin ayakucunda kılınır. Ölünün yanına da mezarının üstüne de bir şey konulmaz. Mezarın etrafı duvarla çevrilir. Ölü adam zengin bir beyse ayağında yıl boyunca her gün Kur'an okunur. Kur'an okunması için ayda beş ile on lira verilir. Bir yıl boyunca içkisiz yemek verilir. Zenginse bir yıllığına, fakirse yedinci güne kadar her gün yemek verilir. Bir adam öldüğünde dul karısı dört ay on günden önce erkeğe varamaz. Bir kadın öldüğünde dul kocası ölüyü gömdüğü günde bile kadın alabilir. Dul kişinin giydiği kıyafet, baştan aşağı beyaz olur. Bu kıyafete kareli cüppe/palto (karelik çapan) denilir.

Fakir birisi zengin olursa yüz liradan iki yüz liraya kadar bağış yapar. Bu iki yüz lira veren kişinin bağışladığı yüz lirayı iki kadı alır; kalan yüz lirayı imamlar, cemaat ile bölüşerek payını alır. İmamlar, ücretini aldıktan sonra ölüyü yıkar ve ölüye abdest aldırırlar. Ölüye abdest aldırılırken başka bir imam, çadırın duman deliğine çıkar ve Kur'an okur. İmamlara bir çift büyük fincan, bir çift küçük fincan, bir çift kupa ve bir masa örtüsü verilir. Sonra ölüyü alıp evden çıkılır. Az önce söylenen sıra ile ölü evden çıkarılıp gömülür. Ölüyü gömdükten sonra mezarın dört köşesinde dört imam Kur'an okur. Beylere duayı imamlar okur. Ölünün namaz borcu için gocuk, etek, gömlek, kuşak ve bir şapka verilir. Sonra eve dönülür. Ölen kişi zenginse iki ila üç imam onun için Kur'an okur. Ölünün yedisinden kırkına kadar bu üç imam, Kur'an okumaya devam eder. İmamlara yediği yemeğin ve okuduğu duanın hakkı için beş ila on lira ücret olarak verilir. Ölen kişinin parası çoksa, oğlu ve kızı yoksa mal varlığı devlete kalır. Ölen adamın karısı, dört ay on gün sonra erkeğe gidebilir; karısı ölürse erkek, herhangi bir zamanda kendisine kadın alabilir. Eğer ölenin oğlu ya da kızı varsa ölen kişinin parasını kimse alamaz. Ölen kişinin oğlu kendisine kadın almak istediğinde ya da kızı erkeğe gitmek istediğinde -bu kişi bey ya da halktan olsun fark etmez- bu ancak kırk gün sonra gerçekleşebilir.

3.4. GÜNÜMÜZDE ÖLÜ GÖMME MERASİMİ

Günümüzde beylerin ölü gömmesiyle halkın ölü gömmesi birbirine benzerdir. Fakir biri öldüğünde ölen fakirin bir şeyi yoksa bu durum padişahlığa bildirilir ve ölü için gereken

eşyalar padişahlık tarafından verilir. Ölü için ücret alınmaz ve imamlar, dua okumak için karşılık olarak bir şey beklemezler. Bu fakirin oturduğu yer, eğer oğlu veya kızı yoksa devlete verilir. Oğlu ya da kızı varsa bunları devlet almaz. Beylerin gömülme şekli bir önceki anlatıma benzerdir.

3.5. ÖLEN ADAMIN GÖMÜLMESİ

Bu anlatı, Kaşgar Yarkent'ten Çıktım'a kadar bütün cenaze geleneklerini içerir. Kefen, erkeğe üç kat, kadına ise beş kat sarılır. Erkek ölüyü erkek, kadın ölüyü kadın yıkar. Kadının saçları taranır ve göğsünün önüne konulur. Kadın ve erkeğin iki parmağı, iki ayağı ince bir sopa gibi düzleştirilir. Tabuttaki kişi erkek ya da kadın olsun fark etmez, cenazeye sadece erkekler gider. Mezara ölüyü de sadece erkekler koyar, genellikle dört kişi olur. Ölüyü her zaman önce ayaklarıyla birlikte tabuta koyarlar, yana çevirirler; ölünün yüzü kıbleye çevrilip başı kuzeye, ayağı güneye doğru bakar. Ölü asla uzun süre bekletilmez ya öldüğü gün ya da ertesi gün sabah erkenden gömülür. Başka bir seçenek yoksa ölü üç günden fazla evde tutulmaz. Bizim halk kediden çok korkar; kedi “Onu kirletmesin!” diye ölünün evine sokulmaz. Ölüyü toprağa koyduktan sonra en yakın olanlar -baba, oğul ya da arkadaşlar- mezara yedi kürek toprak atarlar. Ondan sonra herkes toprak atar ve ölü bu şekilde gömülür. Toprağın kazıldığı yer sıkıştırılır, oyulur ve ölü, oraya yerleştirilir. Cenaze günü bütün yas tutanlar ölünün mezarına bakar ve rükûya gitmeden namaz kılar. Cenaze günü insanlara yemek verilmez, “Allah, ölünün günahlarını gidersin.” diye halka bir Kur'an ve bir işlemeli elbise veya pamuk kumaşlar verilir. Üçüncü gün akşam namazı vaktinde çok az yemek verilir, yedinci günde çok yemek verilir, kırkıncı günde yine yemek verilir. Eskiden ölen kişilerin yakın akrabalarının kırkıncı gününe kadar siyah giysileri giymesi âdettendi, şimdi ise onlar beyaz giysileri giymeye başladılar. Bu âdet, Çinlilerden alınmıştır. Kırkıncı gün dolduğunda beyaz giysiler çıkarılır. Kocasını ölen kişi, altı ay yirmi günden önce erkeğe gidemez; karısını ölen kişi, kırk günden önce kendine kadın alamaz; kötü adamlar karısını öldükten bir gün sonra hemen kendisine kadın alır. Büyük oğul ve büyük kız, annesi ya da babası öldüğünde kırk gün boyunca evlenemez; oğul kendisine kadın alamaz; kız erkeğe gidemez. Ben, Kumul halkının ölünün ağzına, burnuna, iki kulağına dörder-üçer tane pirinç koyduğunu işittim. Biz böyle bir geleneğin kötü olduğunu düşünüyor ve

pirinç koymuyoruz. Bizim halk Çinlileri iyi görüyor ve Çin geleneklerini öğrenmeye başladı: Beyaz yas giysileri giymek de bir Çin geleneğidir. Ölüm gününde yaklaşık on adet üzüm, on ile yüz kadar iğne hatta ip alınır. “Ölünün para yerine hala borçlu olduğu şey budur!” diye üzüm küçük çocuklara; ip ve iğne de kadınlara verilir. Onlar, bu şeyleri alarak ölüyü borcundan kurtarırlar. Cenazede bulunan erkeklere üzüm ve ekmek verilir.

3.5.a. KIRGIZLARIN CENAZE GELENEKLERİ

Erkek öldüğünde ata; kadın öldüğünde ise deveye konulur. Kişi öldükten sonra yıkanır. Ölüyü yıkayan kişilere yedi günden sonra ölen kişinin elbiseleri (kadınlara kadının kıyafetleri, erkeklere erkeklerin kıyafetleri) verilir. Ölü defnedileceği zaman günahları bağışlanır: İmam, Kur'an okuyup ölünün bütün günahını alır. İmama dokuz “kara” verilir: kara denilen şey, sığırdır. Ayrıca imama buğday da verilir. Yası erkekler değil, kadınlar tutar. Kadınlar, cesedin taşındığı gün evde yas tutarlar. Başka kişiler yas tutmaz, yası tutanlar sadece ölünün yakın akrabalarıdır. Ölünün yedinci, yirminci, kırkıncı gününde ve yıl dönümünde insanlara yemek verilir. İmam, yemek verildiği sırada Kur'an okur ve ölen kişiye dua bağışlar. Erkek öldükten sonra onun eyeri yurdun köşesine konulur. Ölünün ceket ve kıyafetleri eyerin başına asılır, giysiler eyerin üst kenarına bağlanır. Kemer bezi varsa o da asılır. Eyerin üst kısmı ve kıyafetler, bir şapka ile örtülür. Bir kadın iyiye kırk gün boyunca yası tutulur. Genç biri öldüğünde mızrağın üzerine bayrak gibi kırmızı bir flama takılır. Bayrak direği, yurdun en köşesinde durur; bayrak, mızrağın üzerinde dalgalanır. Ölünün yedinci gününde elbiseleri verildiğinde bindiği en iyi atın kuyruğu kesilir, ona “yetim” denir. Kesilen kuyruk, bozkıra atılır. Ölünün kırkına kadar yurdun en yüksek yerinde (onur yeri/baş köşesi) bir ateş yakılır. Evin hanımı varsa ateşi o yakar; yoksa kızı yakar. Bir yıl geçtikten sonra insanlar yemek yiyip gittiğinde iyi bir erkek mızrağı kırar. Ev hanımı ve kızı mızrağa yapışarak ağlar ve onu bırakmak istemez. Erkek, mızrağı çekip alır ve kırar. Ateşi iyice harladıktan sonra mızrakla bayrak yakılır. Ev sahibi, mızrağı kıran kişiye yeni bir ceket verir. Cenaze gününde ölen kişinin karısı ve kızı; siyah bir elbise giyer, kırmızı bir şapka ve beyaz bir *işinnen* giyer. İkisinin de yüzünü kimse göremez. Ölünün gömüldüğü yere kadınlar gitmez, bayram gününde gidilirse imama Kur'an okutulur. Bir yıl dolmadan ölen kişinin karısı da kızı da düğüne gitmez. Cenazeden sonra üç gün boyunca evde yaşayan yas

tutanlar, kendi yemeklerini yemezler; komşuları onlara çay ve et getirir. Cenaze gününde evin hanımının da kızının da saçını başka bir kadın açar. Yedinci gün başka bir kadın da saçlarını açar. Küçük erkek kardeşinin karısı, saçlarının yarısını açık bırakır; yarısını ortasından bağlar. Yürürken atın kuyruğuna kırmızı bir bez parçası bağlanır; eyeri ters bir şekilde atın önüne konup ceket, eyere takılır; ceketin yakası, şapka ile kapanır. Ölen kişinin silahı ve kılıcı eyere bağlanır. Bu atı evin hanımı, yoksa kızı kişinin oturduğu yere kadar götürür. Kadın öldüğünde eyer, bir devenin üzerine konulur; eyerin üzerine kadının giysisi ve yüz bezi konulur. Bu deveyi kızı varsa kızı, gelini varsa gelini iletir. Ölen kişinin atına veya devesine önderlik eden bu kimseler ağlayarak ve yas tutarak yürürken atların başında bir kadın vardır. At yarışları düzenlendiğinde ister akraba olsun ister aynı çadır topluluğuna ait kişiler olsun ödüller, ölen kişinin ailesine verilir. Bir yıl dolduğunda insanlara yemek verilir, yemeğe çok sayıda insan çağırılır. Bazı zenginler, iki oblastı davet eder. İnsanlar çağırılarak onlara yemek verilir, at yarışları düzenlenir. Yarışı kazanan ata (atın sahibine) genellikle üç yüz kısrak ve üç yüz öküz ödül olarak verilir. Başka yerden gelen kişiye kendi halkından birisi tarafından bakılır ve hizmet edilir. Bir yıl dolana kadar merhum kişinin karısı ve kızı her gün ölü için ağıt yakar. Bir yıl dolduğunda ölen kişinin bindiği en iyi at, yenmek için kesilir. Akrabalar, onun etlerini alır ve boyun parçasını yer; gerisini ise kendileri yemez, başkalarına verirler. İmam, ölünün yedi, yirmi ve kırkıncı gününde, birinci yılında mezarlıkta değil onun evinde Kur'an okur. Cenaze gününde ölen kişinin karısı ve kızı, yüzlerini yırtar; yüzlerinden kan akar. Ölü gömüldükten sonra ölünün yakın dost ve akrabaları, "Ah yüreğim!" diye feryat ederek atlarıyla geri dönerler, bazıları ise attan dahi düşer. Ölen kişi gömüldükten sonra onun eşi ve çocukları selam verir. Ölenin akrabaları, kişinin vefat ettiğini işittiklerinde deri bir kovaya kımız doldururlar. Akrabaların hepsi en yakın akrabalarıyla birlikte ölünün evine gelir ve her biri dokuz adet olmak üzere kımız, deve, at ve kunduz derilerini getirir. Kazaklar buna "yas tutulan şey" der. Ölen kişinin karısı ve kızı, akrabaların geldiğini gördüğünde onlar eve girene kadar feryat ederek yas tutarlar. Ondan sonra imam; Kur'an okur, onların feryatlarına son verir. Gelen akrabalar; at yarışları düzenler, ödülü ölen kişinin evine verir. Bu gelenek bizim yerde çok nadirdir; eğer varsa bu Çin'e benzeyen *Kerey*'e ait bir gelenektir. On iki yıldır böyle bir Kazak geleneği görmedim. Yemek verildiği gün ölü ve kesilen hayvanların kemikleri kırılmaz. Kımız getirenlere etle birlikte bu kemikler

verilir; her deri kova için bir kemik verilir. Kemiği alıp kırmazlar, ateşe de atmazlar. Bir yıl dolana kadar ölen kişi yakın akraba ise yakın dost ve akrabalar, ölen kişinin kızının evlenmesine izin vermezler; ölünün kızı erkeğe gitmez. Ölen kişinin karısı ve kızı bir yıl boyunca dışarı örtünüp çıkarlar ve ev işi yapmazlar; onların işlerini yakın akrabaları yapar. Ölümü sonra duyan kişiler, her perşembe gününde imama Kur'an okutmaya gelirler. İmam, gözlemeyi bir masa örtüsü ile örter ve onun için Kur'an okur. Bu gözlemeyi evdeki kişiler her perşembe yer. Pişi, undan yapılır. Pişinin hamuru; yağ ile hazırlanır ve sonra yuvarlanır, kesilir. Pişi, büyük olursa dörde bölünür.

Bir yıl dolduğunda herkes kıyafetlerini eskisi gibi giyer. Bir yıl dolmadan ne ölen kişinin eşi ne de kızı bir erkeğe gidemez. Bir erkek öldüğünde üç kat; kadın öldüğünde ise beş kat beyaz yeni bir kefene sararlar. Ölen kişi, tabuta konulmaz. Ölünün sarıldığı şeye kefen denilir. Kefen, Taşkent ve Buhara'dan getirilir. İmamın sarığı ve ölen kişinin kefeni, aynı beyaz kumaştan yapılır. Mezarı kazan kişiye para verilir, imama "kabir sadakası" olarak bir koyun verilir. Ölünün kıyafetlerini yıkarlar. Yıkanan kıyafetler, yıldız görünene kadar dışarıda kalır. Ölen kişinin yüzü kibleye bakar. Ölü, deveye yüklenir ve götürülür. Ölünün üzerine *kerege* örtülüp yanına sandık koyulur. Ölü yıkanırken ona elle dokunulmaz. Ölüyü yıkayan kişi, eline eldiven giyer. Su, kumaşın üstünden dökülür. Kumaşı, ölüyü yıkayan kişi alır. Cenaze namazından sonra imam halka: "Bu kişi iyi biri mi?" diye sorar. Halk, "İyi biri!" der. Kim bu kişinin ölümünü işitirse "Allahu Ekber!" diyerek ona dua eder. Ölen kişinin atına bir yıl dolana kadar kimse binemez.

3.6. ESKİ ZAMANLARDA BİR DÜĞÜNÜN HİKÂYESİ

Büyük beyler düğün yapacakları zaman önce malları konuşurlar: On koyun, on beş koyun ve eğer gelirse yirmi koyun; ipek kumaş, ince ipek kumaş (*dürdün*) ve *enin içi*, *hanan-çu*, *men-çu*, *da-bu* gibi çeşitli Çin ipek kumaşlarında da anlaşılır. Bunları verdikten sonra düğün yapılacak gün belirlenir. İnsanlar çağrılır, düğün yapılır. Düğünün yapılacağı günde çağrılan herkes gelir. İmam herkes geldiğinde nikahı kıyar. Nikah kıyıldığı günün akşamında gelin getirilip damada verilir. Düğün gecesi kız tarafından dört-beş kadın, dört-beş erkek; erkek tarafından da yine bu kadar kişi bir

araya gelir; VTOKa içer, arkı söyler, sabah afağına kadar birlikte otururlar. Gelini o gece damadın evine indirirler. Ertesi gün iki düğünün sahibi (dünürler) arkı söyleyip memnun olarak birbirlerine teşekkür eder ve birbirini selamladıktan sonra giderler. Ayrıldıktan sonra gelinin vücudundan gelen kırmızı kan, demet haline sarılmış bir şekilde tepsiyle kızın anne babasına götürülür ve onlara gösterilir. İki gün geçtikten sonra damat, evine misafir çağırır ve kutlama yapar. Yine, iki gün geçtiğinde damat, insanları davet eder ve onları gelinin evine getirir. Tekrar iki gün geçtiğinde yakın akrabalar ve komşular, davet edilir ve damadın evine giderler. Damat benzer şekilde komşuları ya da yakın akrabalarını davet eder; onları getirir, o gün hepsi birbirleriyle konuup tanışır. Birkaç gün geçtiğinde gelinin anne ve babası, kızının ve damadının evine davet edilir. Damat ve gelin, onlara yemek yedirirler ve onlar mutluluk ile dönerler. Damadın anne babası da aynı sırayla davet edilir; onlara yemek yedirilir ve sonra giderler. Gelinin annesi ve babası, damadın anne babasını davet eder; birbirlerine yeni bir elbise verirler ve sonra vedalaşırlar. Birkaç gün geçtikten sonra gelinin anne babası, tekrar damadın anne babasını çağırır; yine onlara yemek yedirir, yeni kıyafetler verir ve onlar sonra gider. Gelin, damada teslim edildiğinde damat, kızını görür; ondan önce görmez, gelin de damada gidene kadar onu görmez. Her iki tarafın aracılıları baştan ayağa giydirilir. Damada alınacak e, gelinin varacağı damat, anne babaları tarafından belirlenir; gelinin, damadın fikri sorulmaz. Verilen başlık parası gelinde kalır.

3.7. DÜĞÜN SELAMI

Nikah törenin yapılacağı gün, kadın alacak damadın yerine damadın kirvesi¹⁵ kızın anne babasına gelerek  kez selam verir:

“Selamun aleyküm, damat selamını ilettili! Muradınız gereklesin!” Kaynana ve kayınbaba, buna cevap olarak “İnşallah, mübarek olsun, eviniz ev olsun, dilekleriniz gerçek olsun!” der. Kirve, “Esselamu aleyküm, damadınız size selam gönderdi!” der. Kayınbaba ve kaynana, “İnşallah, söylediğiniz gibi olsun! Be oğul, iki kız olsun!” der.

¹⁵ Bu kişi metinde damadın arkadaşı olarak belirtilse de Türk kültüründe damadın yakın arkadaşı ve düğünde onun yanında olan kişi “kirve” olarak adlandırıldığı için metinde de bu yönde bir yerelleştirilme yapılmıştır.

Kirve, üçüncü kez selamını verir: “Esselamu aleyküm, damadınızın selamı var!”. Kayınbaba ve kaynana, “İnşallah dokuz oğul, bir kızı olsun.” der.

Bundan sonra gelinin anne ve babası, kirveye bir bez verir. O beze biz “selam bezi” diyoruz.¹⁶

3.8. DÜĞÜN

Genç bir adam yuva kurmak istediğinde, birinin kızı büyüdüğünde, bir adamın oğlu yiğit olduğunda ve bu yiğit ile kız birbirine gönül verdiklerinde onların anne ve babası bunu işitir. Erkeğin anne babası, kızın anne babasının evine gider. Kızın evlendirileceği erkeğin anne babası, yerinden kalkarak “Bizim oğlumuz artık delikanlı bir yiğit oldu, sizin kızınız da çok güzel bir kız! ‘Bizim oğlumuzu evladınız olarak görür müsünüz?’ demek için geldik!” dedikten sonra kızın anne babası, şöyle söyler:

“Çok iyi! Sizin oğlunuz delikanlı olduysa, bizim kızımız size uygunsa ve onun da onayı varsa, olur!” derler. Erkeğin anne babası tekrar yerinden ayağa kalkıp kollarını bağlayarak “Eğer öyleyse bizim için uygun bir yol var mı yok mu?” diye sorar. Kızın anne babası, kızını vermek istiyorsa “Yol var.” der; eğer kızlarını vermek istemiyorlarsa “Bir yıl daha bekleyin.” der. Eğer “Gelin!” derse erkeğin anne babası, kendi evine gider. Bir tabak mantı yapar, dokuz ekmek alır, sonra âdetlere göre akrabalarından iki erkek, iki kadın erkek tarafı adına kız tarafıyla anlaşmak için gider. Damat tarafından gelenler, gelinin anne babasına şöyle der: “Sizin razı olmanıza sevindik ve çay içmeye geldik!” Erkek tarafından gelenler, gelinin anne babası ile oturup çay içerler, daha sonra yerlerinden kalkıp “Şimdi, bize izin verirseniz düğün kıyafetlerini kararlaştıralım.” derler. Gelinin anne babası ise “Öyleyse uygun bir günde gelerseniz o zaman karar veririz.” diye cevap verir. Daha sonra damat tarafından gelenler, eve döner ve damadın babasına şöyle derler: “Biz oradan çok memnun bir şekilde ayrıldık! Şimdi, uğurlu bir günde düğünü hazırlamaya geldik. Damadın anne babası; iki üç geçtikten sonra imam, müezzin, kendi akrabalarından üç dört erkek ve üç dört kadınla birlikte gelin tarafına bir tepsi çörek alır, bir tabak mantı koyar ve gelinin anne babasına kıyafet alırlar. Damadın

¹⁶ Metnin Almanca çevirisinde düğün selamının Çin geleneği olabileceğinden bahsedilmiştir.

akrabalarıyla birlikte gelinin anne babasının evine gidilir. Hepsi birlikte gelinin evine girer. Gelinin anne babası, damadın anne babasına “Oturun!” demediği sürece onlar oturmazlar; “Oturun, oturun!” dedikten sonra kapı girişinde oturulur. Cemaatten gelen insanlar, gelinin anne babasına “Sizlerle bugün düğün hazırlığı yapmaya geldik!” der. Gelinin anne babası ise “Çok güzel olur!” der ve kendi cemaatinden olan imam, müezzin ve dört beş kişiyi getirir. Bu iki taraf oturup danışıklık ile “Başlık parasına karar verelim.” diye damat tarafı, kız tarafına şöyle söyler: “Çocuğunuzu doğurup büyütenler olarak bize verdikten sonra ne kadar isterseniz ayıp değil! Düğünden önce ne kadar istediğinizi söylerseniz önce düşünür, sonra bir çift laf da biz ederiz!” derler.

Gelinin akrabaları; kıza giyilecek bahar elbisesi, başına ev içinde giyilecek saten *duppa*, dışarıda giymek için sırmalı ipek kumaştan bir elbise, dışarıda giydiği gömleği için *dürdün* verirler; Buhara ipeği, bir gömleklik ince kumaş; kışlık için onun ayağına bir çizme, başına bir kürkten yapılmış şapka, bir sırma kumaşlı kaban ve Buhar ipeğinden bir elbise, ince kumaşlı pardösü ve nevresim takımı koyarlar. Bunların hepsi gelinin giyeceği kıyafettir.

Yiyecek içecek için eş olacak damat zenginse iki inek, on koyun, iki kilo buğday, beş kilo pirinç, bir kilo çay, bir kilo susam verir. Yakacak odun olarak on beş araba deve dikenini verir. Düğün hazırlıkları yapıldıktan sonra herkes evlerine döner. Damadın anne babası düğün için gerekli şeyleri hazırladıktan sonra gelinin anne babasına, “Hazırız!” diyerek haber gönderir. Gelinin anne babası, damadın evine iki kişi gönderir. Bu iki kişi; koyun, inek, buğdayı getirir. Damadın tarafından yine iki kişi gelir, bunlar dört kişi olur ve düğün için gerekli şeyleri gelinin evine getirir. Gelinin anne babası, “Günün iyisi ve en güzelinde düğünü yapalım!” diyerek hazırlıklarını yaparlar. Damadın babası, saatine bakarak “Gelsin!” diyerek haber gönderir. Günün en iyisinde düğün yapmak için damadın tarafına bir kişi gönderirler. Bu gelen kişi, gelinin anne babasının misafirlerini yemek için çağırır. Düğünden bir gün önce hayvanlar kesilir ve “Yarın düğün olacak!” denilerek o akşam düğün başlar. Düğünün başladığı akşam damadın tarafından bir erkek ve kadın gelinin evine bir tabak yemek getirir. O akşam gelen yemeğe, “Gelinin rahatı için” derler. Damadın evine kendi tarafından akrabaları gelip “Mübarek olsun, mübarek olsun!” der ve bir kâseden çay içip dönerler. Gelinin evinde de aynı şekilde çay içerler. Ertesi gün kutlamanın ikinci günü olduğunda “Bugün nikâh var!” derler. Damadın iyi

arkadaşları varsa damat; o arkadaşların hepsini düğüne davet eder, onlara yemek verir. Bu yemeğe, “Damatı kaçırdı, damadı kaçırdı!”¹⁷ derler. Damat o günü onu kaçıran arkadaşlarıyla geçirir. Damadın anne babası, düğüne giden insanları bir araya toplar, tam gün ortasında düğüne giden kadın ve erkeklere “Erişte çorbasını için, erişte çorbasını için!” derler. Bu çorbayı içtikten sonra gelinin alınacağı eve varırlar. Erkeklerden sonra damadın arkadaşları “Nikâha gidiyoruz, nikâha gidiyoruz.” diyerek hepsi gelinin evine gider. Damadın anne babası sonra misafirleriyle birlikte gelir ve gelinin kapısına vardığında kız tarafı, gelinin kapısını sıkıca kapatır. Buna “kapı tutma âdeti” denir. Damadın anne babası, kapıyı tutanlara ya bir koyun ya da dört beş parça kumaş verir. Kapıyı tutanlar, bunlar verildikten sonra kapıyı açarlar. Kapı açıldıktan sonra gelinin anne babası, gelen misafirleri ile damadın anne babasının misafirlerinin önüne çıkar. Gelinin etrafındaki üç dört masaya bisküvi ekmekler, diğer masaya üç dört bardak konulur. Bir bardağın içine tuz, bir bardağın içine ise süt konulup getirilir. Damat tarafından gelen misafirler ister erkek ister kadın olsun bu bisküvi ekmeğinden birer parça eline alır, bardakların konulduğu masanın yanına gider ve elindeki bisküviyi süte batırdıktan sonra ağzına atarlar. Diğer bardaktaki tuza hem erkek hem de kadınlar elinin on parmağını banar ve sonra ağzına atarlar. Bu gelenek yapıp bitirildikten sonra gelinin anne babası, damat tarafından gelen misafirleri kendi evine alıp götürür. Eve girdiklerinde önce bir bardak çay içilir. Ondan sonra meyve koyarlar, meyveyi yedikten sonra iki tarafın kadınları, “Bohçaları görelim!” diyerek bir yerde toplanır. Damat tarafı, hazırladığı bohçayı bu kadınlara gösterir. Gelinin annesi, hazırladığı elbiseleri getirir ve damadın misafirlerine gösterir. Bohçalar gösterildikten sonra gelinin babası, bir türban ve bir örtü hazırlar. Gelinin annesi; bir ince kumaş, bir şapka, bir pantolon, bir kuşak hazırlayarak bunları kapıya götürür ve damada giydirir. Daha sonra damat tarafından gelen misafirlere yemek verir. Erkekler yemek yedikten sonra giderler; kadınlar bu düğünü kutlamaya devam eder, gelini arabaya koyup birlikte giderler. Akşam olduğunda gelini damadın evine götürürler. Gelin tarafından bir erkek ve bir kadın kişi şu sözlerle gönderilir: “Kızımızın emanetini, damadın anne babasına ve kendisine teslim edin!”. Gece yarısı olunca damadın evindeki gençler; damadın anne babasının evine gelir, onlara misafir olur. Damadın yanında “damadın yengesi” diye bir kadın durur. Gelinin yanında da yine bir kadın durur ve ona da “gelinin yengesi” derler. Yengeler, damadın

¹⁷ Orijinal metnin Almanca çevirisinde bu uygulamanın yağma evliliklerin yapıldığı döneminden kalma bir gelenek ya da kalıntı olduğu belirtilmiştir.

evinde hiç kimse kalmadığında gelin ile damada güzel bir yemek getirip yedirirler. İki kadın, yemek yenildikten sonra dışarı çıkar. Damat ile gelin yemek yerken bu iki yenge, kızın damat ile yatacağı yeri güzelce hazırlar. Geline gelinin yengesi; damada damadın yengesi “Mührü (bekareti) güzelce alın!” diyerek her ikisine de söyledikten sonra odanın dışına çıkarlar. Damat, kıza “Buraya gel!” diyerek elini tutar ve “Elbiseleri çıkar!” der. Gelin ondan sonra elbiselerini çıkarır ve yatacakları yere gelip yatarlar. Damat kandili yaktıktan sonra gelinin iki bacağına kaldırıp kızın gelinin kızlığını alır. Gelinin kızlığı iyiye (bozulmamışsa) her iki tarafın anne babası iyi olur. Gelin kızlığı yoksa gelini itiraf edene kadar dövüp gelin tarafından gelen bir erkek ve kadına onu verir. Damat ise kendi tarafından bir erkek ve bir kadınla gidip gelinin anne babasına düğün gecesinde verilenleri iade eder. Gelinin anne babası, “Ne oldu?” diye sorduğunda onunla birlikte gelen kişiler “Kızımız fare boku yemiştir!” diyerek gelini anne babasına teslim ederler. Eğer kız el değilmemişse gelin tarafından yengeyle damat tarafından gelen yenge bir olup alınan mühürleri¹⁸ damadın evine getirir, kulağını kapatıp ellerini çırpıp yaygara kopartarak damadın evine girerler. Evdekiler bu iki yengeye hemen giysi kumaşı verirler. O gece güneş doğuncaya kadar “mutlu düğün” diyerek meşrep dansı ederler. Düğünün üçüncü günü, damat tarafından iki erkek ve iki kadın gelinin annesine giderler. “Neden geldiler?” diye sorulursa “Mantı yemeye geldik.” denilir. Kızın annesi, “Konu komşumu da mantı yemeye davet edeceğim.” diyerek onları davet eder ve herkes gelir. Sonra gelen kadınlar mantıyı pişirip yerler, “damat odası için” diyerek bir kâse mantıyı odaya koyarlar. Damat tarafından gelen iki erkeği, gelinin annesinin evine gelen kadınlar; dört bir yandan gelerek sıkıştırır ve bir kadın, iki erkeğin yüzüne bir kadın bir avuç un sürer. Eğer bu kadınlar iki erkeğin yüzüne de un sürebilirse o zaman kadınlar kazanır. Sonra bir kâse mantı alıp damadın evine dönerler. Bu mantıyı getirip damadın odasına koyarlar. Damadın tanıdık ve yakın arkadaşlarının her biri, bir ya da iki parça kumaş ve kâse dolusu meyve ile gelir. Damadın arkadaşları bir araya geldiğinde kızın evinden gelen mantıyı ortaya koyarlar. Genç adam ve gelin de ortaya gelir ve kız eline bir kâse ve bir kaşık alıp orada durur. Damat, kâsenin yanına gelir; kepçeyi eline alır, mantıyı alır ve gelinin elindeki kâseye koyar. Gelin mantıyı alır; damadın arkadaşlarına bir kaşık verir ve onların ağızlarına koyar. Bu şekilde damat da tabağa yemek koyar. Gelin onları alıp başka gençlere verir. Düğüne gelenlerin hepsine mantı verildiğinde

¹⁸ Kaynak kişi burada muhtemelen bekâretin izi olan çarşaf gibi nesnelere gönderme yapmaktadır.

geriye dört parça kalır. Bu kalan dört tane mantıdan birini gelin kendi eliyle kâsedan alır, bardağa koyar, kaşıkla damadın ağzına koyar. Damat, bir tane mantıyı kâsedan eliyle alır, gelinin ağzına koyar. Kalan iki mantıyı ise şöyle yaparlar: Damat, gelinin elindeki kâseyi alıp kalan bir mantıyı kâseye bırakır, gelinin yengesine verir. Gelin, damadın elindeki kâseyi alır, kalan bir mantıyı kâseye koyar ve damadın yengesine verir. Damat odasında böyle yapılır. Gelin odasından peçe alınıp gelinin yüzüne fırlatılır. Gelinin anne babası, kendi mahallesinden gelen konuklarla birlikte damadın evine gider, bir gün boyunca yemek yer, kızlarını yanına alır ve damadı davet ederek evlerine dönerler. Akşam olduğunda bu damat, iki arkadaşıyla gelinin evine gider. Gelinin anne babasının oturduğu evin kapısına geldiklerinde bu gelen üç kişi şöyle der: “Damadın selam söylüyor!”, “Korkuyorum!” diyor.” dediğinde evde oturan kayınbaba şöyle cevap verir:

“Korkmasın, girsin!

Dokuz oğlu olsun!

Bir kızı olsun!

Geç yatsın!

Erken kalksın!

Baca deliğini açık bıraksın!”

Gelen bu üç kişi, “Selamın Aleyküm! Allah sizi korusun!” diyerek eve girer. Gelinin annesi; bu üç kişiye üç kumaş verir, yemek yedirir. Yemek yendikten sonra gelinin anne babası, gelini içeri alarak damadıyla bir sofraya bezinin üzerine oturup gelinin önüne bir takım ev eşyası koyar. Gelini damada teslim eder ve ona eşlik ederler. Düğünün dördüncü gününde damadın anne babası; gelinin anne babasını, arkadaşlarını ve akrabalarını evine davet eder. O misafirlere bir gün boyunca yemek verilir. Düğünün beşinci günü gelinin anne babası; damadın anne babasını, arkadaşlarını ve akrabalarını davet eder, bir gün boyunca onlara yemek verir. Gelinin babası, eve girerken kızını herkesin ortasına getirip yüzünü peçe ile örter. Düğün yapan iki tarafa, “dünür” derler. Düğün, bu şekilde yapılır. Gelin, kayınbabasının adını söyleyemez. Kayınbabasının adı başka bir kişinin adına benziyorsa ona başka kişinin adı ile hitap eder. Gelin, damadın

anne babasına “babam, annem” der. Gelin kayınbabasına ve kayınvalidesine alıştığında onlarla birlikte yaşar, yüzüne de peçe örtmez.

3.9A. KARA HOCA’NIN DÜĞÜN GELENEKLERİ

Bir yiğit ile kız birbirlerini sevip evlenmek isterse ve bu kızın anne babası kızını başka kişiye vermeye kalkarsa onu seven yiğit, kızını kaçıtır. Kızını alacak diğer yiğit, eline bıçak alarak üç gün boyunca kızını arar. Kızın anne babası da kızını üç gün boyunca arar. Başta kızla evlenecek olan yiğit, bu üç günde kızını bulursa onu kaçıran adamın elinden çekip alır. Yiğit, kızını aldıktan sonra kızın annesine başlık parasını vermeden kızını alıp götürür ama kızın anne babası, kızını bulursa onu kaçıran yiğit baştaki kızla evlenecek olan kişiye başlık parasını verir ve kızını alır. Bu üç gün boyunca hiçbir kimse onları bulamazsa kızını kaçıran genç ailesiyle birlikte birtakım bohça ve akrabalarını alıp oğullarının davranışlarını telafi etmek için kızın evine gelir. Yiğidin anne babası, kızın anne babasına karşı yerinden kalkar ve el bağlayarak “Bizim oğlumuz kötü bir iş yaptı! Şimdi, ne zaman olursa olsun bir kız bir erkeğe verilmiş olduğu için bizim oğlumuzun yaptığı günahı dolay bizi bağışlayın! Oğlumuzun yaptığı doğru değil.” deyip kollarını bağlayarak dururlar. Kızın anne babası, biraz kızar ve sonra onları işlemiş olduğu günahı dolay affeder. İki taraf barışır. Bir gün kızın tarafına delikanlının anne babası, yemek verir. Başka bir gün kız tarafı, oğlanın anne babasına yemek verir. Onlar daha sonra dünür olur. Kaçan kişilerin düğün âdeti böyledir.

3.9B. KARA TÖBE’DE DÜĞÜN

Bir adamın oğlu, biri adamın kızını gördüğünde bütün genç arkadaşları ile akşam olduğunda kızın babasının evine gider. Evde oturup davul çalar, belli makamda şarkı söylerler. Şarkı söyleyemeyen kişinin şapkası, davula konur ve çevrede dolaştırılır. Kız, dans biliyorsa dans eder. Böylece on gün ya da daha fazla gün boyunca düğüne hazırlık yapılır ve eğlenilir. Şimdi, başlık için altı parça kumaş, bir torba buğday, bir sığır, bir-iki koyun, bir kilo çay, biraz meyve, on şişe içki verilir. İnsanlar, düğüne davet edildiğinde

iki tarafın babası, her eve gider ve onları damadın evine davet eder. Eğer gelinin evi yakınsa gelinin evine giderler. Nikah için damadın evinden gelinin evine gidilir. O gece, “Düğün başladı!” diye güneş doğana kadar şarkı söyleyip eğlenilir. İçki içenler, içki içer; meyve yiyenler, meyve yer. Hepsi yemek de yer, çay da içer. Ertesi gün nikah kıyılır. Nikaha gittiklerinde gelinin babasının evinden gelen yaşlı kişilerin önüne ekmek, dana döşü ve bir tabağa kelleler, başka tabağa pilav; üzerine de yarım parça koyun eti konulur. Çocuklara üç pidenin üzerine küçük parçalara bölünmüş *nerin* denen koyun bağırsaklarından yapılan bir yemek; biraz pirinç ve bir parça da et verilir. Damat, arkadaşları ile evin dışında durur. Gelinin babası, damada bir kaban, bir gömlek, bir çift çizme, bir kuşak, bir şapka verir. Akşam ikinci top atış zamanında¹⁹ gelinin evinden damadın evine yatılacak yeri hazırlamak için iki erkek, iki kadın; yine damat tarafından da iki erkek ve iki kadın damadın yatak odasını hazırlamak için gelir. Kız tarafı bir yatak, bir yorgan, iki yastık alıp gelir; damat tarafı da aynı şeyleri getirir. Bu kişiler yatak odasını hazırlayıp birbirleriyle güreşirler. Gelinin tarafı kazanırsa damat her zaman gelinin; damadın tarafı kazanırsa gelin her zaman damadın emrinde olur. Güreşirken erkeğin kadınla ya da kadının kadınla olması önemli değildir. Yeri hazırlayıp eve gittikten sonra üç-dört kadın gelini arabaya bindirip onu damadın evine götürür. Gelinin evinden bir ekmekle birlikte et getirilir; damadın evinden de aynı şey getirilir ve gelininkinin üstüne konulur. Damadın getirdiği etin üstüne gelininkini koyup getirenler yer, küçük parçalara doğrayıp ekmeğin üzerine koyar ve ekmek ile beraber yerler. Kız da erkek de bu eti yer. Damatla gelin el ele tutuşturulup “Emanet alındı, değil mi?” diyerek herkes dışarı çıkar. Onlar damadın babasının evine giderler. Geline eşlik eden kadınlar, damadın babasının evinde güneş doğana kadar misafirlerini ağırlar ve sonra evlerine gider. Gelin bakireyse bez kanıt olarak yengeye verilir; bakire değilse *çobat* denilen yassı bir ekmeğin ortası oyulur ve çevresi yengelere gösterilir. Yengeleri bu *çobati* alır ve gelinin anne babasına gösterir. Gelinin anne babası, bunu görünce sinirlerinden köpürür ve kızını dövüp sorguya çekerler. Kıza dokunan kişi başlık parasını alıp damada verir. Damat, kızı bırakıp başlık parasını da alır. Eğer kız bakireyse kızın anne babası mutlu olur, kıza birçok kıyafet ve ayakkabı verirler. Ertesi gün damadın arkadaşlarının hepsi içki, meyvelerle gelip damat ile eğlenirler. Genç evli

¹⁹ Bu ifadede zaman olarak akşama işaret edilmektedir. Almanca çeviride terimin Çinlilerden Uygurlara geçtiği belirtilmiştir.

kadınlar, geline meyve getirirler. Onların hepsi şarkı söyler, kuşak oyunu oynar, akşam oluncaya kadar içki içer, meyve yer ve sonra eve dönerler. Gelinin anne babası ile damadın anne babası konuştuğundan sonra damat, gelini alır; gelin, damada gider. Başka vakit damat ile kız konuşmak için önce anne babalarından izin isterler.

3.10. GELİN EVE İNDİRİLİRKEN SÖYLENEN ŞARKI

Bu şarkıyı, düğün şarkısını, Allah, Adem'i topraktan yaratıp ona ruh verdiğinde cennetteki huriler söylüyormuş. Biz Kumullular, bu şarkıyı düğünlerde veya oyun ve dans edildiği zaman söyleriz. Düğünde gelini babasının evinden damadın evine götürmeden önce gelinin çevresinde kadın ve gençler; daire oluşturur, bu şarkıyı uzun bir name eşliğinde söyler:

Başlamadan önce Allah'ı analım yar, yar!
 Peygamberlerin ruhunu sevindirelim yar, yar!
 Önceden dünya yoktu, Allah yarattı yar, yar!
 Sevgili dost, onları aklından yarattı, yar yar!
 Her türlü toprağı getirdiler yar, yar!
 Balçıkla Adem'i yarattı, yar yar!
 Yarattılar ruhunu, ona can verdiler yar, yar!
 Âdem baba dirildi, iman etti yar, yar!
 Cümle alem, melekler, hayrete düştü yar, yar!
 Âdem baba canlandı, yalnızdı yar, yar!
 Havva anne, Âdem'e layıktı yar, yar!
 Düğün kutlaması Âdem'den kalmıştır yar, yar!
 Bu kutlamalardan birisi ölümdür yar, yar!
 Hasan ile Hüseyin Kerbela'da yar, yar!
 Susamış dudakların rahat içinde yar, yar!
 Yusuf ile Züleyha Mısır'da yar, yar!
 Eşi benzeri dünyada ve Mısır'da yoktu yar, yar!
 Yusuf ile Züleyha yaşlandılar yar, yar!
 Aşk ateşini dünyaya yaydılar yar yar!

Keşke Yusuf ile Züleyha olsaydı yar, yar!
 Aşkını onlardan sorardın yar, yar!
 Hak Teala Âdem'i diriltti, yar, yar!
 Huriler cennette düğün şarkısını söyler yar, yar!
 Hak Teala Adem'i iyi ve sevgili yarattı yar yar!
 Sıçrayan sekiz ceylanı söyle yar yar!
 Sekiz kızın biri bana kız kardeş yar, yar!
 Kızlar sevgilileriyle övünür yar, yar!
 Kızın annesi inleyerek ağlıyor yar, yar!
 Dolambaçlı yollardan kız gelir yar, yar!
 Kırmızı elbisesine saklandığında onu kim görür yar, yar!
 Saklanma kız saklanma, düğünün geldi yar, yar!
 Altın ile donattım, evin oldu yar, yar!
 Bembeyaz tavşanlar kumda oynar yar, yar!
 Kız almayan erkekler düğünde oynar yar, yar!
 Kırmızı soğanın kabuğu kalındır yar, yar!
 Bekar erkeğin derdi çoktur yar, yar!
 Kara kara kargalar harmanlıktadır yar, yar!
 Bekar erkekler de harmanlıktadır yar, yar!
 Sandıkların altında tenceren paslanmış yar, yar!
 Annen ile babanı gam basmış yar, yar!
 Ablam senin cilven bin kişiye yeter yar, yar!
 Örülmüş saçının süsü yere değer yar, yar!
 Hey, hey, hey düğün şarkısı başladı yar, yar!
 Gülü²⁰ alıp çalılara attılar yar, yar!

3.11. SÜNNET DÜĞÜNÜ

Erkek çocuk, yedi yaşına girdiğinde sünnet edilir. Sünnetin yapılacağı zaman pek çok yiyecek ve içecek hazırlanır. Erkekler bir gün Kur'an okur ve onlara bir gün yemek

²⁰ Gül, burada gelini temsil etmektedir.

verirler. Kadınlara da bir gün yemek verilir. Sünnet edilecek çocuk, kendi kardeşleri ile ata binip oyun oynar. O çocuğun beline on dokuz parça bez asılır. Başına tülbent takıp üzerine gümüş iğneler takılır. Bu çocuklar; bir gün boyunca ata biner, oyun oynar. Sünnet düğünü olduktan üç gün sonra sünnet edecek kişi çağrılır. Sünnet düğünü yapanların konu komşusu çoksa bir tam, beş altı gram altın verilir; azsa bir iki gram altın getirilip o çocuğun başında dolaştırıldıktan sonra sünnet yapacak kişiye verilir. Sonra sünnetin yapılacağı kişi hazırlanıp ayağa kalkar. Bu çocuğun iç çamaşırını ve gömleğini çıkarırlar. Evin ortasındaki masanın üstüne yeni bir parça keçe koyup bu çocuğu kollarını ve bacağına tutarak masaya yatırılırlar. Sünnet yapacak kişi eşyalarını hazırlarken akrabalar masanın çevresinde oturarak yedi kez tekbir getirirler. Sünnet yapacak kişi de yedi kez tekbir getirerek çocuğun penisini tutar ve çocuk da üç kez tekbir getirir. Dördüncü tekbirinde “Allah’u Ekber!” diyerek sünnet edilir. O çocuğu yatacağı yere götürüp bir cımbız çıkartırlar ve penisinin üzerine eski pamuğun yakılan külünü serperler. Sünnet yapan kişinin eli hafif ise çocuk üç dört gün içinde iyileşir ama eli ağırsa çocuk beş on gün içinde iyileşir. Bu sünnet düğününe, “küçük çocuğun düğünü” denir. Sünnet düğünü işte bu şekilde gerçekleşir.

3.12. YENİ YIL KUTLAMASI

Birinci ayın on dördüncü günü yeni yıldır. Yeni yıl geleneği olarak insanlar, yeni kıyafetler giyer. Büyüklerin evlerinde *nahra karnay* çalınır. Küçükler, yeni yılda haşlanmış et yemeğini yiyecek olarak alırlar. Küçük kızlar, yeni evli kadınlar ve genç erkekler, yeni yılda geç saatlere kadar *meylis* oynarlar. Üst düzey yetkililer; o gün tarlaya gider, tohum saçar; “Yıl bitti!” diyerek yeni yıla başlarlar. Sonra onlar evlerine döner, yeni yıl gecesinde dört rekât yeni yıl namazını kılar, ülkesi için dua ederler. Buna yılın başlangıcı, yıl başı kutlaması denilir.

3.13. BERAT KANDİLİ

“Berat”, Berat ayının on ikinci gününde gerçekleşir. O gecede her kişi kazanına dokuz farklı yiyecek koyar. Kadınlar, gece yarısına kadar evde oturup Berat namazı denilen on

yedi rekâtlık bir namaz kılarlar. Gece yarısı geçtiğinde büyüklerin mezarlarına giderler, orada ağlarlar. Kur'an okurlar, dilek dilerler. Erkekler, gece yarısına kadar yirmi yedi rekât namaz kılar, sonra onlar da mezarlığa gider. Güneş doğana kadar Kur'an okuyup her şeyin yolunda gitmesini dileyerek ağlarlar. Berat kandilinde küçük çocuklar; tahta çubuklara pamuk sarar, onları yağa bular ve yakarlar. Beş on çocuk oğlan ile kız beraber;

“Berat geldi duydunuz mu?

Bana gözleme koydunuz mu?” diye şarkı söyleyerek sabahın erken saatlerine kadar gürültülü bir şekilde sokak sokak dolaşırlar.

Bu gelenek başka zamanda ne erkekler ne kadınlar ne de küçük çocuklar tarafından uygulanır. Berat, Ramazan ayı öncesinde Berat ayının on ikinci günün gecesinde kutlanır.

3.14. *SERE* GELENEĞİ

Üçüncü ayın on altısında olur. Yerel dilde buna üçüncü ay denilir, Çince değildir. Särä olan günde erkek ve kadınlar, güzel kıyafetlerini giyip yüksek tepelere çıkarlar. Küçük kız ve yeni evli genç kadınlar; güzel kıyafetlerini giyerler, dans ederler. Genç erkekler ile kızlar bugün geç vakte kadar meylis oynarlar. Yaşlı büyük kadın ve erkekler, sabahın erken vakitlerinde bir kazanda dokuz çeşit yiyeceği (buğday, beyaz mısır, nohut (bezelye), arpa, darı, et, sebze, soğan, pirinç) pişirirler. Bu dokuz yiyeceği pişirir ve bütün akrabalar ile oturup yerler. Särä günü bu kişiler ev eşyalarını, kazan kamışını hepsini dışarı çıkarırlar. Bir gün boyunca evde ateş yakmadan dışarıda Särä gününü kutlarlar. Säränin anlamı büyük/azizlerin dünyadan göçtüğü günü anmaktır (ölümünü anmaktır). Särä günü, üçüncü ayın on altısında ağacın yaprakları bir farenin kulağı kadar olduğunda kutlanır.

3.15. TURFANLILARIN MEYLİS OYUNU

Bu “meylis” denilen oyun; yeni yıl, Särä ve Berat gecesi olmak üzere üç bayramda oynanır. Yeni yıl, birinci ayda; Särä günü, üçüncü ayda; Berat gecesi de üçüncü ayda kutlanır. Bu oyun oynandığında evlenmemiş olan erkekler, kızların evine gidip “Meylise gelin!” diyerek onları çağırır. Aileleri, kızlarını yaşlı bir kadına teslim ederler. Kırk-elli delikanlı on beş-yirmi kızla bir araya geldiğinde üç-dört tane tef çalar, şarkı söylerler. Genç kadınlar; delikanlıların belindeki kuşağı alıp ikiye katlar, onları sıkıca sarar ve kızlara atarlar. Kızlar, kuşağı alıp erkeklere atar. Kızlar, bu kuşağı atmak istediğinde erkeklere doğru tek dizini büküp yere koyar ve sonra kuşağı fırlatır. Erkek ayağa kalkar, kızın yanına yaklaşır, bir kez daire içinde dans eder; kız da döner ve elindeki kuşağı erkeğe verir. Erkek, kızın attığı kuşağı alır; eğer kız kuşağı başka erkeğe vermek isterse genç adam başka kızın kuşağını arar ve tıpkı o kızın kuşağı genç adama attığı gibi kuşağı ona atar. Meyliste oynamak isteyen kızın sevgilisi, orada olduğunda iki kuşağı bir araya getirip insanlara göstermeden ona atar. Oynayan kızlar çift kuşağı sevgilisine atamazsa önceden beri oynadıkları gence kumaş atarlar. Bu atışa, “Baş kuşak, baş kuşak” derler. Meylis bu şekilde oynanır; gençler davet ettikleri kızları onların yengesi ile evlerine götürür. Bu oyuna, “meylis-meylis” denir. Meylis oynanırken yemek yenmez, çay içilmez, dans da edilmez. Dans düğünde meşrep oynanırken edilir.

3.16. TURFANLILARIN GİYİMİ

Erkeklerin yazlık kıyafeti şöyledir. Başlarına taktıkları şeye *duppa* derler. Başka bir türüne *börük* derler. *Börük*, eski zamanlarda kullanılan isimdir; *duppa* kullanımı günümüzde daha yaygındır. Üste giyilen kıyafete *çamça* denilir. Yine bunun bir diğer adı *gömlektir* (*köñnek*). *Gömlek* ismi günümüzde yaygındır; *çamça* ise eski zamanlardaki adıdır. Bazı kişiler ona *bağamber çamça* der. *Bamğamber* sözcüğü, Kalmukçadır. Gömleğin ayrıca üç ismi de vardır. Bu uzun olan, kişinin boyu kadardır. Buna yine *kalta hantay* (kısa gömlek) denilir. *Kalta hantay* denilen kıyafet, erkeklerin pantolonunun ucuna kadar iner. Uzun kaban da erkeğin boyu kadardır. *Kalta cecmek* (atkı) denilen de pantolonun kenarına kadar iner. *Kalta hantay*, uzun gömleğin üstüne

giyilir. Onun üzerine uzun gömlek giyilir. Onun üzerine *kalta cecmek* giyilir. Pamuk ile yapılanı *cecmek*, *çapan* (kaban) olur. Sonbaharda giydikleri kıyafetler de aynıdır.

Kışlık kıyafetleri *cuba-ladır* (kürk). *Cuba-la*, deriden yapılır. *Cuba-lanın* dışındaki kumaşa *taşlık* denilir. Büyün montun altında olan şeye *ester* (astar) denilir. Ceketin, montun etek çevresindeki şeye *pagaz* (kenar) denir. Yazın alta giyilene *yalan iştan* (ince pantolon); kışları giyilene ise *paktelik* (pamuklu) pantolon denilir. Bazıları pantolonların her ikisine de *tambal* der. Pantolonun belinde *tambal beği* (pantolon bağı) denilen bağ vardır. Ayağa giyilen yazlık ayakkabılara *kepiş* (sandalet); kışlık giyilene ise *ötük* (çizme) denir. Çizmenin içine giyilen şeye *paypak* (çorap) derler. Kışın başa takılan kıyafetlerden erkeklerin şapkasına hem *er haknin tumağ* hem de *kora börük* (kürk şapka) denir. *Börük*, tilki derisinden yapılır. Kürkün altına giyilen kısa tür giysiye *pi-ga-za* (deri etek) derler. Bele bağlanan şeye *pota* (kuşak) da *belbağ* (kemer) da derler. *Potanın* (kuşağın) uzunluğu, beş-on metredir.

Kadınlar, *şahi şelper* (ipek şalvar / pantolon); parası çoksa çiçekli *tabar dürdün* (ipek kumaş) giyerler. Kadınların giydiği uzun eteğe *çapan*, parlak çiçek kumaşlı cekete *tabar ton* derler. Kadınların kulağına taktıkları şeye hem *halğa* hem de küpe (*yigāyne*) derler. Küpe hem altından hem de gümüşten yapılır. Kadınların saça taktıkları şeye *çaş pöpük* (saç süsü) derler. *Çaş pöpük*; altın, gümüş ve ipekten yapılır; saçın arkasına takılır. İki kulağın önündeki saça *yağgak-çaç* (yanak kılı) ya da *sumbul-çaç* (sümbül saçı) derler. Kadınların kıyafetlerinin kolları erkeklerinkinden daha uzundur. Kadınların pantolonu, çizmesi, çorabı, şapkası ve kabanı erkeklerinkine benzer. Çoluk çocuğun giyimi de bunların ismi de erkek ve kadınınkileri ile aynıdır. Kıyafetleri terzi diker. *Sey-puñ* terzi anlamına gelir. Bu terzi denilen usta, erkeklerin de kadınların da kıyafetlerini diker. Kişi kıyafet dikmeyi biliyorsa kıyafetlerini kendi diker.

3.17. KUMUL TÜRKLERİNİN GÜNLÜK YAPTIĞI İŞLER

Erkeklerin yaptığı iş şöyledir: İster Türk (okuma yazma bilmeyen kişi) olsun ister imam olsun bu kişi, her gün beş vakit namaz kılar. İmam ise yazı yazıp Kur'an okur. Erkekler; dışarıdan odunu ya eşek ya da at arabası ile getirir, tarımcılık yapar, tahıl yetiştirir; sular,

hasat eder. Kadınlar, buğdayları bağlar. Erkekler, bu buğdayları arabaya yükler. Tahılı taşıyan atı erkekler de kadınlar da sürer. Odunu sobaya kadınlar koyar. Her türlü olursa olsun yemeği kadınlar pişirir. Kıyafetleri kadınlar diker; çizmeyi ise erkekler diker. Çocuklara kadınlar bakar. Kadınlar hasta olduğunda onun işini erkekler yapar. İneği kadınlar sağlar. Keçe ve hasırların hepsini erkekler yapar. Satılacak ekmeği erkekler yapar; evde yedikleri ekmeği ise kadınlar yapar. Suyu hendek ya da kuyudan kadınlar getirir; erkekler suyu getirmekten utanır. Evi (yatağı) hazırlayan kadındır. On-on beş yaş arası erkekler dahil olmak üzere erkekler sigara içer. Kadınlar uzun ya da kısa pipo içmez ama burnuna çeker. İçkiyi erkekler de kadınlar da içer ama kadınlar daha çok içer. İçkiyi kendileri yapmaz, Çin'den satın alırlar. Bir şişe içkinin fiyatı, yedi altın gramın ücreti kadardır. İçki, kırmızı Hint darısından, kaba ve ince darı çoğunlukla da arpa ve buğdaydan yapılır. İçki Kumul'da da yapılır ama Pekin bölgesinden gelir. Kumullu dağcılar kımızdan da içki yaparlar. Erkekler kilden duvar örerler, marangozluk ve terzilik yaparlar. Terziye zanaatkâr da derler. Erkekler ayrıca berberlik ve demircilik işini de yapar. Kumullular arasında kumaş dokuyan, bakırcılık yapan erkekler de vardır. Yazı yazmayı bilen kadınlar da bizim halkımızda vardır. Çocuklarına kitap okutan kadınlar bile var.

3.18.1. TÜRK HALKININ GÜNAHLARI

Lükçün'de hükümdardan halktaki kesime kadar rakı içen kişi çoktur. Erkekler de kadınlar da genç çocuklar da rakı içer. Sigara içenler de çoktur; erkekler, kadınlar, genç çocuklar da sigara içer. Sigara içmeyen kişiler bu zamanda çok azdır. Sağlıklı beslenen kişiler, içkiyi ve sigarayı az içer. Afyon içenler üç hükümdardan²¹ başlayarak bütün halkın arasında vardır: Kadınlar da erkekler de çok içer. Afyonu yiyen bilen çok vardır. Eskiden halkımız enfiye hakkında bir şey bilmiyordu ama Yakup Bey zamanından²² başlayarak bu şey hakkında erkekler de kadınlar da bilgi edindiler.

²¹ Bu ifade orijinal metinde *üç tādži* olarak geçmekte, Almanca çevirisinde de üç prenslik şeklinde gösterilmektedir. "Prens" ifadesi Batı kültürüne ait bir terim olduğu için bu sözcük, hükümdar ya da sancak olarak çevrilebilir.

²² Bu ifade orijinal metinde *Bedeület zamanı* olarak geçmektedir.

3.18. 2. TÜRKLERİN YETENEKLERİ

Bizim halkımızın arasında çizme diken, keten kumaş dokuyan, kumaş boyayan, kıyafet diken terziler vardır. Balık tutan kişiler yoktur çünkü nehirlerde su yoktur. Suda yüzen biri de yoktur. Uygurlar arasında bakırcı yoktur ama demirci çoktur. Rus av tüfeğine benzeyen silahlar üreten demirciler de vardır. Marangozların arasında da çok yetenekli ustalar vardır. Avcılar çoktur; geyik, ayı, kurt, tilki, ördek, kaz, kuğu, balıkçılar, leylek ve turnaları vururlar. Burada ördek dışında bir kuş yoktur, hepsi bir önceki yaz ve günde bu yerlerden geçerken vuruldu. Uygurlar arasında demirci doktorlar var. Onlar, ilaçlarının hepsini Çinlilerden satın alırlar. Atların kanı alırken kemiğe değmekten korktuğu için alnından kanı alırlar, hastalıkları tedavi edebilen kişiler de var. İnsanların ve atların kanını alan kişiler de var. Atın alnından da ön ayağından da kan alınır ama boğazından alınmaz.

3.19. LÜKÇÜN ŞEHİRİ

Lükçün halkının çoğu Türktür. Şehirde *Dunganların* (Çinli Müslümanların) altmış dört evi vardır; 36 ev Çinlilerindir. Türklere *beş tepe halkı* denir: Bu tepelerin ikisi Turfan, üçü Lükçün'dür. Lükçün'de kervansaray yoktur. Lükçün'de iyi kalacak yer ne Çinlilerin yerinde ne de şehirde yoktur; iyi pazar da yoktur. Çinlilerin on, şehirlilerin üç, Uygurların dört dükkânı vardır. Su, kuyulardan ya da akarsulardan alınır. Lükçün'de iki şehir kapısı vardır: Biri Çinlilerin inşa ettiği eski kentte; biri Yakup Bey tarafından kurulan yeni kentte. Yakup Bey tarafından yapılan şehrin çevresi Çinlilerin içinde kalır. Dükkânlar şehrin içindedir. Şehir dışında Uygurlar oturur; *Dunganlar* (Çinli Müslümanlar) daha azdır. Çinlilerin bir küçük tapınağı vardır. Şehrin içinde büyük sekiz tane cami, bir medrese ve iki okul vardır. Lükçün'ün çevresinde mısır, pamuk, yonca, susam, buğday, bezelye, darı çıkar. Afyon yoktur, onu Guçun'dan alırlar. Tuzu Lükçün'ün yirmi kilometre uzağındaki Tuyuk bölgesindeki nehir yatağından çıkarırlar. Manas ve Kor'dan pirinç getirirler. Lükçün'de devedikeni şekeri yetişir, taş kömürü de çıkar. Kenevir, Piçan ve Lop'tan getirilir. Odunu yarım kilometrelik yerden, Lop bölgesinden getirirler. Deve dikenini ve ıhlamur ağacı da yakılır. Lükçün'de birçok gizli

fahişe vardır ve hatta açık şekilde bilinen fahişeler de vardır. *Gan-Bek*, halkın peşine düşmemesi için onlardan paralarını alır. Ayrıca eş cinsel kızlar da vardır. Eşek siken adamlar da çoktur. Eşek sismeyi bizim halk şeriattaki gibi eskiden beri yasaklamıştır. Lükçün'deki medreseyi bitirdikten sonra Kaşgar ve Yarkent'e oradan da Semerkand'a gidilir. Lükçün, Kumul ve Turfan'a benzer; ev duvarlarının hepsi kil ve gübreden yapılmıştır. Lükçün'de olan hayvanlar şunlardır: at, deve, inek, eşek, koyun, tavuk, kaz, domuz, köpek ve av köpeği. Kaplan, Lükçün'den binici kişiye üç günlük uzak olan yerde vardır, Lop tarafındadır. Maymunlar, Kumul ve Kaşgar tarafından getirilir. Lükçün'ün çevresindeki meyveler şunlardır: elma, incir, üzüm, şeftali, erik, armut, nar, çilek, siyah armut, yabani erik, kiraz ve iğde.

3.20. LÜKÇÜN VE COĞRAFİ UNSURLAR

Lükçüne bağlı iller ve şehirler: Çiktim, Piçan, Şöge, Handu, Lemcin, Çubankur, Yutuk, Singim, Murtuk, Kara Hoca, Astane, Yanhi, Lükçün, Sirkip, Tügensak, Supa süyi, Dehan süyi, Lükçün kanalı, Digar kanalı, Yanhi kanalı, Kara Hoca kanalı, Lükçün Çige bulak kanalı, Lükçün Abatgunşan, Singimgunşan, Piçan su başı, Lemçin su başı, Lükçün'ün dağ tarafı Kökyar girişi geçidin içindedir.

Karlık Dağı, bir tarafı çöl dağına güneye, bir tarafı ise güneye çöl dağına Urumçi'ye kadar uzanır. Turfan, Toksun, Turfan Çige köyü, Tuyuk, Tuyuk su başı, Turfan kanalı, Yemşi, Toksun kanalı, Lükçün'ün Murtuk semti, Lükçün'e Lop da bağlıdır. Lükçü'nün Lop tarafında Hazar denilen şehir vardır. Kara Hoca da eski bir şehirdir; çok büyüktür, dört tarafında yirmi beş tane olmak üzere toplam yüz tane kulesi vardır. Turfan'ın küçük bir eski şehri vardır. Yüz milimlik şehir, Dakyanusun şehridir. Turfandan Toksun'a yüz seksen kilometre; Lükçün'e yüz altmış kilometre, Piçana da yüz seksen kilometre vardır. Tuyuk, Astan, Lükçün, Sirkip, Digar, Yutuk, Murtuk, Han, Piçan, Şöge, Yanhi, Toksun, Yemşi'de mezarlar vardır. Turfan'ın güney tarafında dört yolda Hz. Ali'nin kudretini bağışladığı yerin izi vardır.

3.21. ALTI ŞEHİR

Altı Şehir denilen Şehirler Şunlardır: azizane Kaşgar, virane Yarkent, Őehithane Hotan, gazihane Ak-su, zaferhane Kuçar, garibane Turfan. Kaşgar'da aziz ölüler vardır. Yarkent'te pirlere çoktur. Bütün Őehitler Hotan'dadır. Aksu'da gaziler, Kuçar'da peygamberler²³ çoktur. Turfan'da nehir yoktur, toprak ve su azdır; evliyalara çoktur, onun için dervişler çoktur. Garip denilen kişiler, dervişlerdir.

3.22. TURFAN'IN LOP İLÇESİ HAKKINDA

Bu Lop denilen halk Turfan'a bağlıdır. Lop halkının dokuz beyi vardır. Bu beyler başlarına takmaları için Çinlilerin verdiği boncuk ve tavus kuşlarına "rütbe nişanı (*goturgat*)" derler. Bu Lop beyleri her yıl Turfan'ın kurulduğu günde bir çift ölü kaplan, bir çift canlı at, bir çift su samuru, dokuz inek, doksan koyun, beyaz-siyah yüz seksen kuzu postunu getirirler. Onlar Lükçün ilçesine de aynı hediyeleri sunar. Bu iki yere sunulduğu gibi Lop Hanı'na da her zaman dokuz çiftten oluşan bir hediye verilir. Han'a verilen dokuz çift kaplan derisini yurt sakinleri almak istediğinde her köyde bir ve iki ineği vergi olarak toplarlar; yetmiş, seksen hatta yüz ineği kaplanların yaşadığı ormana bırakırlar. Eğer bu ormanda bir kaplan varsa ineklerden birini gelip parçalar. Kaplan, öldürülen ineğin etini yemeden önce bir gün bekletir, soğutur, ondan sonra yer. Sonra bu Loplular onun arasından elli ila altmış yarım kargabüken tohumunu yumuşak ve küçük parçalar haline getirdikten sonra yirmi otuz torbaya koyarlar. Kaplan, ineği parçaladığında dikkatli bir Şekilde izi takip edilir, tohumu alınır, ineğin gövdesine bıçakla derin kesikler atılır ve bıçağın yerine bir torba ceviz tohumu bırakılır, bu keşiğin ağzı iğne ile dikilir. Böylece ineğin yirmi otuz yerine ceviz tohumu koyup dikilir, ertesi gün kaplan gelir ve ineğin etini yer. Daha önce onu yiyen bir kaplan varsa pençesinin izinden bunu anlar ve onu yemeden gider ama kaplan onu hiç yemediyse bu etin hepsini yerler. Sonra bu Lop halkı gelir, "Kaplan, eti yedi!" der ve Kaplan'ın gittiği yerin izlerini takip ederler. Bu Kaplan iyi ise/zehirlenmemişse patisini açarak yeri deşer/çiğner ama zehirlendiyse beş on metre ilerledikten sonra patileri kasılır. Kaplanın

²³ Bu ifade, Almanca çeviride *zaferhane* belirtilmiştir.

izi bir yumruk izi gibiye zehir, kaplanı ele geçirmiştir. Bu sırada kaplan bir insanla karşılaşır onu yere yatırıp yapıştırır. Kaplanın izi yuvarlak olduğunda Loplular, onun yanına yaklaşmaz. Böyle olduğunda üç gün içinde kaplan ölür. Sonra Loplular onun derisini iyice soyar, içini samanla doldurur, kemiklerini bir torbaya, etini başka bir torbaya koyarlar. Bu şekilde dokuz kaplan yakalanır. Yine o Han'a verilen dokuz çift koyunu kış günü nehrin üstü donduğunda Bu Lop halkı tarafından vergi olarak alınır. Su samuru yakalamak istendiğinde donmuş nehrin buzuna bir insan beli genişliğinde delik açıp ağzına etli ekme konulur. Su samurları, nehirde bu deliğe gelir. Başını delikten çıkarır, herhangi biri yoksa etli ekmeği yer. Su samurları iki üç gün boyunca bu etli ekmeği yedikten sonra delikten çıkar. Su samurları karaya çıkıp orman içine girdikten sonra Loplular, demir tuzağı alıp o deliğin girişine yerleştirirler. Su samuru ormandan "Deliğe girip gideyim." diyerek gelir, başını bu tuzağa koyduğunda su samurunun başı o tuzağa/kapana kısıılır. Loplular, iki üç gün gelmediğinde de bu su samuru tuzaktan çıkamayıp ölür. Su samurunun derisi tulum soyar, derisine saman diker, böylece dokuz çift su samuru vergi olarak yakalanır. O yine her kimsenin Turfan'a ya da Han'a yarayacak/layık hediyesi varsa bu şeyler gerekirse onların elinden zorla alırlar. Koyun, kuzu, tilki hepsi için gerekli olan her şey evlerden zorla alınır. Bir kişi Turfan'dan Lop'a geldiğinde valilerin, hanın, beylerin bu gelen kişi, ticaretle uğraşan biri olup bir iki bin liralık ticaret malı ile gelir. Bu gelen adam, Lop'un bütün beylerini toplayarak getirdiği malları dağıtır ve şöyle söyler: "Bunlar Han'ın malıdır!" Beyler bu malları alır ve hepsi kendi halkına paylaşır. Bu gelen adam Lop'ta bir süre tamamen doyuncaya kadar para karşılığında yemek yer ve sonra gitmek istediğinde "Gideyim." dediğinde yine Lop beyleri, evinde topladıkları hanlık hediyesini getirip bu gelen Turfan beylerine teslim ederler. Yanına getirdiği mallar bir metre kumaş, bir koyun karşılığında satılır ve tüm ülke halkından zorla toplanır. Bir paket iğne ya da bir kutu beyaz boya verilerek karşılığında hazır çuval heybe ve kuzu postu isterler. Lop'ta toplanan bütün para ve malları, yük hayvanları, zorunlu çalıştırma için insanları, bu Turfan beyleri alıp Turfan'a vergi olarak götürür. Lop halkı, Turfan'a götürülen vergiye, "ölüm vergisi!" der.

"Neden?" diye sorar (bilinmeyen/derleyen kişi?) "Bu Lop halkı çiçek hastalığına yakalanmaz mıydı?". Çiçek hastalığı Turfanda patlak verdiğinde insanlar, "Kadınlarım geldi!" der, başka birisi "Kafanı koparmak üzereyim." diyerek Turfan'da vergi toplamaya çıkılmaz. Lop halkı "kadınlarım" dediğinde çiçek hastalığının annesini

kastederler. Bir Loplu çiçek hastalığı salgını sırasında Turfan'a gelirse bir iki günde belli olmasa da yaşlı insanlar bile çiçek hastalığına yakalanır. Çiçek hastalığı korkusundan Turfan'a gidilmesinde de Lop'taki kişiler arasında hasta olup iyileşen kişiler var. Bu kişilere *pişik* (dayanıklı, pişmiş, olgunlaşmış, sağlam) kişiler denilir. Çiçek hastalığı olmayan kişilere zorunlu çalışma için Turfan'a gitme emri verilirse bu sağlam kişiler, onların yerine gider ama Turfan'da hasta olan kişiler iyileşmiş olsalar dahi üç yıl boyunca Lop'a giremezler. Üç yıldan sonra Lop'a geldiklerinde Lop'un kıyısındaki Kөнчи Nehir'e gelip toplanırlar. Burada toplanan Loplular gelen sağlam kişiyi aralarına alırlar; erkek, kadın, küçük çocuklara kadar herkes istisnasız olarak eline bir avuç koyun yünü alır. Bir çuval kepekle ardıçlar getirilir ve ezilip ateş yakılır. Bu sağlam olan Loplu, dumandan kırk bir kere geçmeli ve kırk bir kez ateşin üzerinden atlamalıdır. Sonra orada bu dayanıklılığı herkesin ortasında çıplak dolaştırıp suya atarlar. Bunun üzerine onu kendi taraflarına alıp Lop'a götürürler. Ancak bir kez çiçek hastalığı Lop'a gelirse çiçek hastalığı hastalarının etrafında yaşayan insanlar, küçük çocuk ya da yetişkin kişiler ve hastanın anne babası dahi "Kara bela bize geldi!" diyerek hastayı o evde yalnız bırakarak uzağa giderler. Lop'ta bazı insanlarda kötü bir yara çıkarsa bu kişiler de bırakılır ve onlardan uzaklaşılır. Yine bir laf daha var.

Lop halkının dinî yaşantısı şöyledir: Erkek ve kadınların yaşlısına *kurutka* derler. Bu yaşlıların her biri on, on beş veya yedi-sekiz yıl boyunca iyilikle namaz kılıp oruç tutarlar. Beş vakit namazı asla kaçırmazlar. Çoğu erkek eşini Turfan halkına *yekin* (yakın) kılar. *Yakın* sözcüğü, eşini başka adama sevgili yapmak anlamına gelir. Lop halkı bu *adaşa*, *yakın* derler. Kadınlar önce kocalarına sorar, sonra gönüllerine hoş gelen bir erkeği kendilerine sevgili edinirler. Loplular sevgiliye *yekinim* derler. Lop halkı anne baba, çoluk çocuk hepsi bir evde yatar. Lop halkının oturduğu evinin tamamı kamıştandır. Kışlak ve yazlık denilen yerleri vardır. Bu yerlere göçerler. Lopluların dokuz beyi arasında üç molla, üç kadı, üç müftü vardır. Lop halkının oturduğu evlerin hepsi, beyler de dahil kamıştandır. Bu beyler günah işleyen kişiyi cezalandırmak istediğinde onu kamıştan yapılan cezaevine koyarlar.

Loplu kadınların giydiği kıyafetler şöyledir: Yaşlısı da genci de başına *liçek* (örtü) takar. Genç kadınlar başörtüsünün üzerine üç dört bez koyar, bunların uçlarını sağa kıvrır ve gül şeklinde birleştirir. Kadınlar başına hiçbir zaman *börük* (kürk şapka) şapka

takmazlar. Genç kadınlar kırmızı *şelper* (kumaş) ve beyaz renkli *sürüğü* (patiska) ince ince kesip saçlarına örecek bağlarlar. Kadınlar, erkekler gibi *çapan* (kaftan) giyer. Erkeklerin giyimi Kazaklarınki gibidir. Erkek ve kadınların giydiği pantolon ve gömleklerin hepsi yünden olur. Loplu erkeklerin işi, koyun gütmek ve avlamaktır. Kadınlar, uzak ormanlara gidip kızıl kenevirleri toplar. Alıp getirdikleri kenevirleri suda bekletir ve birkaç gün sonra çıkarıp kabuğunu soyarlar. Kenevirlerin kabuklarını alıp küçük küçük şeritlere ayırır ve tekrar suya koyarlar. Kenevir, suda beş altı gün durduktan sonra kokmaya başlar ve kendi kendine tane tane olup ayrılır. Sonra dört beş kadın bir yere oturur ve içlerinden biri ellerine iki tane küçük çubuk alır. Beş altı kadın kucak dolusu keneviri alıp ortaya koyar ve bu kenevire vurur. Bir saat sonra bu kenevir pamuk gibi yumuşak olur. Kadınlar sonra bu keneviri demir mile sarıp asarlar, her günde böyle dört beş mil eğirirler, birkaç gün geçince kadınlar, keneviri insan kafası büyüklüğünde yirmi otuz yumak yaparlar. Sonra bu mahalledeki kadınların hepsi toplanır, yere bir kazık çakılır, bir koyun kesilir ve çağırılan misafirlere yemek verilir. Yemekten sonra ev sahibi yerinden ayağa kalkar, ellerini birleştirip şöyle der:

“Ey misafirler, ben yarın çuval eğireceğim, yarın bana çuval eğirmeye gelin!”

Kadınlar ertesi gün gelir, hep birlikte çuval eğirirler. Bu çuval eğirme işi sürdüğü güne bağlı olarak bir defada otuz kırk çuval eğirirler. Eğirilen çuvalı yine kadınlar dokur. Pantolon, gömlek, giyilen yünlü kıyafetleri de kadınlar dokur; her türlü çuval, kilimi dokuyan kişiler, Loplu kadınlardır.

Lopluların yediği yiyecekler şöyledir: Loplular et olarak balık yerler. Unlu yemeklerinde (hamur işlerinde) buğday unu ve balık yağıyla yemek yapıp yerler. Lopluların camisi de kamıştan yapılıdır. Yere konulan paspaslar, *mat likentten* yapılıdır. Lopluların meşhur meyvesi, orman iğdesidir. Bu iğde koyun tezeği kadar küçüktür. Loplular, yaz vakti geldiğinde ormana gider, on ila yirmi çuval iğde toplar. Bu iğdeden çorba yapıldığında iğdeler çorbanın içine gram gram bölüştürüp konulur ve sonrasında içilir.

Loplular şöyle düğün yaparlar: İki kişi düğün yapmak istediğinde oğlu ve kızı kişiler anlaşır, kız yedi yaşına geldiğinde kızla oğlanın babaları düğün hazırlığı yaparlar. Zengin olanlar başlık olarak beş yüz ila bin takım yakacak odun verir. Yine zenginse

dokuz yüz koyun verir; fakirse yüz-iki yüz koyun verir. Dokuz koyun ve inek verirler. Kız, oğlanın evine vardığında oğlanın anne babası; gelinin yiyeceğini, içeceğini ve giyeceğini verir. Odun, koyun, hayvanlar düğün zamanı gelinceye kadar her yıl güç yettiği kadar verilir. Bu kız büyüdüğünde ve biri evlenmek istediğinde kızın anne babası ona babasının servetini bölüp çeyiz olarak verir. Düğünden önce kızın babası tarafından verilen para ve hayvanlar, oğlanın evine getirildikten sonra düğün yapılır. Düğün zamanı kızın anne babası yüz koyun, on-on beş inek keserler. Bütün Loplular davet edilir ve üç gün boyunca yemek verilir. Gelin götürüleceği zaman bütün halk gelip onu götürmeye kalktığında kızın anne babası ve bütün yakınları birer yün getirip kızın başına atarken şöyle derler: “Bela, kaza kış kış!”. Kız, ata bindirildikten sonra annesi kızının yanında yürür, atın dizginlerini tutar ve şöyle söyler: “Canımı verdim! Canıma, babam, çocuğum! Annem, çocuğum! Seni Allah’a emanet ediyorum!” Sonra oğlanın anne babası; kızın önüne gelir, bir miktar yünü alır, “Bela, kaza kış kış! Gel gel, Rabbimin gelini, gel!” diyerek kızın kayınbabası, gelinin alınına bir öpücük kondurur. Oğlanın babası kesilen koyun ve sığırların etini Loplulara dağıtır, oğlanın anne babasından kalan paranın hepsini eline verirler. Oğlan, kendi serveti ile kızın servetini alıp başka bir eve çıkar ve kendi işini kurar.

Lop halkı müzik ve dansı bilmezler. Sünnet yapma ve isim koyma âdetini ben görmedim. Lop halkından biri öldüğünde bu ölüyü üç gün evde bekletirler. Üç günlük bu ölünün malı mülkü ve bu kişinin çoluk çoğu da varsa ölüye bakmadan bu mirası bölüşürler. Ölüyü gömecekleri zaman onun namaz hakkı için malının onda biri cenaze namazı kılan imama verilir. Sonra bu ölünün mezarına gidilir, mezarın içine keçi örtüsü bırakıp ölü onun içine sarılır. Ölüyü gömdükten sonra ölünün öldüğü çadır evi ateşe verilir. Bu ölünün öldüğü mahalleden insanlar kaçarlar. Mezarın üstüne Kazakların bıraktığı gibi taş bırakılır.

Lopluların hastalanması şöyledir: Loplular hasta olduğunda, hasta olan kişi bir iki yıl içinde iyileşemezse sağlam on, on beş, yirmi adam gelir; birbirlerinin üstüne çıkarak hastaya doğal bir baskı yaparlar ve hasta ölür. Loplular bu hastalıktan ölen kişinin evini yakarlar. Birinde kötü çıban çıkarsa ona bakan kişiler suyu ona kamış ile uzakta durarak içirir. Yara kokmaya başlar ise hasta evde bırakılır ve ev ateşe verilir. Bu hastalanan kişinin kemikleri alınır ve nehre atılır.

3.23. ÇİN HAPİSHANELERİ

Çinliler, bir borçlu ve bir alacaklı kavga ettiğinde onlara “Tutuklayın! (*Yān-hā!*)” emri verir ve bunları hapishanenin ilk bölümüne götürürler. İkisinin bacaklarını bir kütüğe sıkıştırıp kütüğe vururlar. Sonra onları bir yere sabitlerler. Onların yemeğini akrabası getirir. Eğer akrabaları yoksa Han, onlara günün belli bir saatinde bir kâse öğle yemeği verir. Bu ikisinin kavgası bittiğinde ikisinden birisi haklıysa ya da değilse bir kişiden “cezaevi parası (*kilit puli*)” denilen beş kuruş para alınır. O beş kuruştan başka, kavga için yine bir kişiden on lira sorgu parası (*bo-çen*) alınır. Yine Çinliler bir günlük yere kişiyi tutuklamak için gittiklerinde onları tutup getirmek için gelme ücreti (*hay çēn*) diyerek üç lira alırlar. Bu *hay çen* ismi Çinlilerin ayakkabı parası (*kepiş puli*) dediği şeydir. Yine bu iki davacının durumu halledilirse her ikisinden 5 lira, bir lira para dava parası (*cü-cey puli*) için alırlar. Bir lira parayı aldıktan sonra iki kişinin “Birbirimizle bir daha kavga etmeyeceğiz!” dedikleri mektup olarak yazdırılır ve ifade silinir. Bu ikisinin işi halledilince suçlular parmaklarını siyah mürekkebe batırıp mühür olarak dava defterine basarlar. Bu parmak izlerinin geçtiği kitaba “dava kitabı (*cey-dañza*)” denir.

Yine kavga eden adam, alacaklıdan gelen adam, on beş lira üstünde paradan fazla alacağı olduğunda o paranın tam miktarı için tutuklanacaksa davası soruşturulur ve mahkeme huzurunda bir kişiye “İyi anlaştım!” derse 10-15 beş lira ile paçayı yırtar. Eğer bundan daha az borcu varsa ceza süresi biter. Eğer davacılar para toplanacaksa bu kişilere “Kaç kuruş vereceksin?” der. Mahkemeyi bilen “Bir liradan çok versin!” derse “yarım lira” derler. Bir lira denildiğinde bir kuruş denilir, yarım lira denildiğinde beş kuruş denilir. Mahkeme durumunda kuruşa, lira; liraya, kuruş denilir. Mahkemeye bir kez giren kişi, ikinci kere girmemek için dışarı çıkar.

Bir kişi; bir kadınla kavga etme, bıçaklama ya da suç işlemekten yargılandığında ikinci hapishaneye gider. Bu kişilerin anne babası ya da çok yakın arkadaşı varsa ve “Onu evime götüreceğim ve ona ben bakacağım!” derse onlar hapse girmez. “Bakacağım.” demek, suçlunun kaçması durumunda “Sorumluluğu bende!” demektir. Bu tür suçluların ayağı, gece olduğunda kütüğe bağlanır. Bu kişilerin davası yukarıda anlatıldığı gibi yapılır.

Suçlular yine hırsız veya gaspçı ise eve kapatılır. Onların ayağı, gece gündüz kütükten ayrılmaz. Tuvalete gitmek istediklerinde eline kelepçe, boynuna zincir takılır, kütükten ayrılır ve tuvalete gönderirler. Cezaevi polisleri, onlara yemek getirildiğinde uygunsuz kapıyı açar; suçlunun akrabası getirdiği yemeği polise verir, suçlular ile oturur, yer ve gider ama biraz terbiyeli olursa suçlunun sahibi (polisi) onu tepeden tırnağa temizletir, ona iyi bakar ve akrabalarını içeri alır. Akrabası ile görüşürmek için çok kişilse 5-6 lira, azsa 2-3 lira bir şeyler verir, sonra suçluyu görür. Ama elinde bir şeyi yoksa ve yediği yemek az ise suçlunun yemeğinin hepsini yer, az kalanı bu suçlunun yattığı yerin kapısını açmadan delikten atar. Bu delik ancak hücre kapısından elin geçebileceği, içinden ekmek geçirilebilecek veya içinden konuşulabilecek kadar büyüktür. Çalınan malın çoğunluğu mahkemeye; az kalan kısmı ise sahibine verilir. Hırsız yargılandıktan sonra suç işlediği günahı için üç yüz-beş yüz kamyş sopa yer ve dışarı atılır. “Bir, iki ay boyunca kütükle gezin!” derlerse bu suçlunun boynuna bir kütük geçirilir. Suçlu, pazara götürülür; gündüz pazarda yürür, geceleri cezaevine döner. Bu kütük bir insanın beş altı metre büyüklüğündeki tahta parçasıdır: Kalınlığı yarım santimdir. Bu tahta iki parçadır ve ortasında kişinin boynunu geçireceği delik vardır. Bir iki ay sonra kütük, suçlunun boynundan çıkarılır. Suçluya iki yüz-üç yüz kez sopayla vurulur, suçu yüzünden ondan ücret alınır ve suçlu dışarı atılır.

Hırsız, bir kişi öldürmüştü bu kişi iki suçtan dolayı en içteki üçüncü hapis haneye götürülür; ayağına kütük bağlanır, gece gündüz kütükten ayrılmasına izin verilmez. Elindeki kelepçe de çözülmez. Bunların pantolon giymelerine de izin verilmez, karanlık hücrede çıplak bir şekilde yatarlar. Tuvaleti geldiğinde oturduğu hücrenin etrafına bir oyuk açar ve tuvaletini oraya yapar. Hapishaneye giren suçlu, bu şekilde tuvaletini yapmak zorundadır. Bu üçüncü hapis hanede kişi, tuvaletini yaptıysa ve tuvaleti kokmaya başladıysa dört beş gün sonra suçlulardan birisinin gelip onu almasına ve atmasına izin verilir. Suçlunun bir akrabası yoksa devlet ona sabah bir somun ekmek, akşam iki öğün bir tabak sulu darı verir. Katil, ölüme mahkûm edilirse öldürülür; ölüme mahkûm edilmezse ya beş ya da altı ay boyunca tahta bir kafese konulur. Bu kişi kafese konulduktan sonra pazara götürülüp bırakılır; gece ise hapis haneye geri götürülür. Kafes cezasının süresi dolduğunda suçlu, yarım yıldan üç yıla kadar sürgün edilir. Çinliler bu durumu şöyle açıklar: Mahkûmun bir yıl sürgün cezasına yarım yıl eklendiyse o zaman suçlunun geri gelmemelidir. Ama sadece bir yıl sürgün edilirse mahkûm, süresi

bittiğinde yurduna dönebilir. Eğer mahkûm sürgüne gönderilmez ya da kafese konulmazsa üzerine demir sopa asılır. Demir sopa denilen şey şudur: Kişinin boyuna denk yüz kilo demirin uzunluğu iki metre, kalınlığı iki santim olarak hazırlanır. Bu sopanın iki ucu yuvarlaktır, başına zincir geçirilir ve bu zincirin ucu suçlunun boynuna takılır. Yine diğer ucuna kelepçe takılır ve bu da suçlunun bacağına geçirilir. Demir sopa takılan kişi, gündüzleri pazarda yüz kilo demir sopayı taşıyarak yürür; geceleri hapisaneye geri döner. Bu demir sopayı taşıyan kişi yattığında demirle birlikte yatar; kalktığında demirle birlikte kalkar. Bu kişinin süresi dolduğunda demir sopa boynundan çıkarılır, yine ondan bir ücret alınır ve dışarı çıkarılır. Eğer suçlu hırsızsa sürülmez. Son olarak eğer suçu hafif ise beş-on yıllık demir sopa cezasına çaptırılır. Sokakları güvensiz hale getiren, insanları öldüren kötü hırsızlar, ölüm cezasına çaptırılarak “Kazığa çıksın!” denilir. Kazığın yüksekliği 15- 20 metre, ağırlığı ise bir ağaç kadardır. Kazığın üzerine iki adet yarım metre uzunluğunda çapraz çubuk sabitlenir; biri, diğerinden daha yüksektir. Demir bir mızrağın ucu, suçlunun kalçasından boynundaki çukura doğru, dışarı sol alt çenesine ve beynine saplanır; ucun yukarı doğru çıkmasına izin verilir. Kalan diğer parça demiri, kişinin arkasına çivilenmiş kürek kemiklerinden biraz üstüne çaprazlanır ve uzun bir çivi ile göğsünden arka çubuğa takılır. Yine, iki eli gergin olarak uzatılıp demirin iki ucuna çivilenir. Sonra kişi yargılanır. Bu hırsız sopaya asılır; yarım, bir gün içinde ruhu bedenini terk eder. Hırsızın kötü ölümü, kazığa çıkarılması böyledir.

Hapishanenin (işkencehane) aletleri şöyledir: Suçlunun boynuna sıkıştırılan şeye “kokuş (tahta blok)” denir. Demir takılan alete ok uçlu pranga (*oklık kişen*) denilir. Bu okun bir ucu kişinin boynuna, bir ucu da koluna takılır. Suçlunun boynuna takılıp bağlanılan şeye zincir denilir. Suçlunun dizini büküp taktığı şeye demir dizlik denir. Adamın ayağına takılan şeye kelepçe, ağzına vurulan şeye *züy-vā-za* denilir. *Züy-vā-za* deriden yapılır. Bunun uzunluğu 1 santim, genişliği yaklaşık yedi santim olur, üç kat deri kalınlığındadır. *Züy-vā-zanın* sapı, tahtadan yapılır. İç uyluğa vurulan şeye, yaş tahta denilir. *Gunda* denilen kısımları bazen elli bazen yüz gram ağırlığındadır. Bunlar dökme demirden yapılır. Böyle bir kütük iki parçaya ayrılır, ortasına delik açılır; suçlu ayağını oraya koyar. Yine bir şey daha vardır: Buna demir *tarkaç* denir. *Tarkaç*, on ila yirmi kilo ağırlığında demirden yapılır. *Tarkaç* iki parça halinde yapıp suçlunun boynuna yerleştirilir. Uzunluğu bir metre, kalınlığı iki santim olur.

3.24. İŞKENCE

Bir suçlu, hırsız ya da bir soyguncu yerli Müslüman polisler (*Yā-yi hi-şin*) tarafından yakalanır; işkenceleri yapanlar da bu polislerdir. Hırsızı yakaladıklarında onu hapis haneye atarlar; geceleri bacağına kelepçe vururlar, ellerine kelepçe takarlar. Bu hırsıza işkence edildiğinde bir tabure hazırlanır, taburenin bir ucu direğe bağlanır. Bu hırsız tabureye çıkarılır; sırtı direğe yaslanıp bacağı taburenin ucuna çekilir, iki kolu arkaya getirilir ve direğe bağlanır. İki bacağının uylukları bir parça suya batırılmış kenevir ipiyle beş gün boyunca banka sıkıca bağlanır. Sonra gardiyan eline sopa alıp “Söyle, şimdi yoksa acı çekeceksin!” diyerek hırsızın ayak parmaklarına ve bileklerine vurur. Suçlu, suçunu itiraf etmezse o zaman iki metre altında ısınmış üç tuğla, suçluya tek seferde bastırılır. Suçlu, suçunu yine itiraf etmezse üç tuğla daha bastırılır. İki adam, hırsızın kulağını iki tarafından ayırır, sonra bileklerine çekiç ile vurur. Bu hırsız yine suçunu itiraf etmezse iki tuğla daha bastırırlar. Bu sekiz tuğla bastırıldığında suçlunun iki ayağının ucu başına yakın olur. Yine suçunu itiraf etmezse iki ayak bileği şakaklarına kadar çekilir, bir kemer ile alınına bağlanır ve arkasına bir düğüm atılır. Daha sonra kemerin içine bir parça tahta konulur ve çevirmeye başlanılır. Bu iki bilek kişinin başına konulup tahta çevrildiğinde şakaklara batar ve kişinin iki gözü yuvalarından çıkar. Bu işkenceye tahta işkencesi (*toglam kıyini*) denilir. Tuğla sıkıştırmaya tuğla işkencesi (*beñdiñ kıyini*) denilir. Bu hırsız yine suçunu itiraf etmezse iki ayağının bileğine zincir bağlayıp arasına çekiç sokulur ve bu şekilde döndürülür. Hırsız yine suçunu itiraf etmezse zincir ateşte ısıtılır, zincirin iki tarafı sarılır. Hırsız getirilir, iki dizi ile bu zincirin üstüne diz çöktürülür. Her iki dizinin çukurluğuna kalın bir kırbaç konulur. Her iki uç da iki kişi tarafından sürekli tekmelenir ve yuvarlanır. Suçlu, suçunu böyle de itiraf etmezse onun iki ayak parmaklarına, tırnaklarının arasına kalın bir kamış ile dört kez vururlar. Her tırnağına da iki kez vururlar. Bu işkencelerden sonra suçlu suçunu itiraf ederse hırsız; dövülür, borcunu ödedip bir iki ay hapsedilir ve sonunda salıverilir. Eğer suçunu itiraf etmezse suçlu, işkencehaneye atılır, onun bacağına tahta konulur. Bu şekilde işkenceye maruz kalan kişi iyileştiğinde onu dışarı çıkarıp tekrar ona işkence yaparlar. Hırsıza bu şekilde işkence yaparlar.

Birini öldüren kişi yakalandığında suçunu itiraf ederse hiç işkence görmeden iyi bir şekilde bakılarak sorgulanır ama suçunu kabul etmezse işkencehaneye oturtulup kötü

işkencelerin hepsi ona uygulanır. Suçlu, işkenceyi kabul etmezse aygırın kuyruğundan kılı alınır fırçalanır, bu şekilde kıvrılmış kılıların ucunun az yeri kesilir, sonra katilin penisine dikilir. Eğer suçunu itiraf etmezse sırtının iki yarısı ateşle yakılır. Suçlu hala suçunu itiraf etmezse sırtının iki yanında bıçak ile kesikler açılır ve üzerine kızgın yağ dökülür. Suçlu, yine suçunu itiraf etmezse kesiklere tuz koyarlar. Suçlu, suçunu itiraf etmemeye devam ederse demir tarak ile sırtını tararlar. Suçlunun iki dizi yere konular, iki dizinin altına ve bacağına üstüne ayrıca tahta alınır bu kişinin iki omzuna konular. Suçlunun iki kolu birbirinden ayrılır, omzundaki sopaya bağlanır. Suçlunun dizleri yere konular. Suçlunun dizlerinin altına, üstüne, baldırlarının üzerine ve omuzlarına uzun bir sopa konular, iki kolu birbirinden ayrılarak omzundaki sopaya bağlanır. Her iki yanındaki kişi, suçlunun dizlerinin altına yerleştirilmiş bir sopanın üzerinde durur, suçlunun omuzlarına takılı sopayı omuzlarına alır, tahtaların üzerinde ayakta durur ve böylece suçluyu yukarı doğru çekerler. Suçlu, suçunu yine itiraf etmezse bir demir ısıtılır ve koltuk altlarına konular. Suçlu, suçunu itiraf etmezse dışarı çıkarılıp kafese konular. Kafes denilen şeyde kişi ölmez, sadece acı çeker. Eğer bir kişi ölecekse o zaman işkence kafesi, kafesin üstünden içeri girilecek şekilde kurulur. Suçlu kafese kitlendiğinde onun başını kafesin bir deliğine sokar ve onu asarlar. Kafes, ahşaptan olur. Demir kafesin içinde yere kadar çiviler vardır. Bu çivilerin ucu kişinin kalçasına girer. Üstteki çiviler adamın baş ve omuzlarına; etrafındaki çiviler ise tüm vücuduna değer. Bu demir kafese konulan adam ne oturabilir ne de kalkabilir sadece dizlerinin üzerine çökebilir. Katillerin işkenceleri bu şekilde olur, onların konulduğu kafesler de böyledir.

Bu katil nihayet suçunu itiraf ettiğinde ve ölüme mahkûm edildiğinde idam edilmek üzereyken elleri arkasına bağlanır. Boynu bir iple gerilir, bu suçlunun kafasına han oku dayanır; kalabalığın ortasına çıkarılır ve başı kılıçla kesilir. Suçlunun kafası vücudundan ayrıldıktan sonra ölünün evine gönderilir; suçlunun kafası, küçük kafese konulup asılır. Katil adam kaçarsa onun en yakın akrabası yakalanır ve işkence görür. Katil kişi yakalanana kadar mahallesinde yaşayan erkekler de güvende değildir (İşkence ve tutuklamaya maruz kalmaktan dolayı).

3.25. ERKEK ÇOCUĞA İSİM KOYMA

Erkek çocuk doğduğunda ebe onu yıkayıp taradıktan sonra eteğinin ucuna alır. “Neden?” diye sorarsanız annesinin rahminden çıkar çıkmaz o çocuğun göbek bağıni her zaman bir kadın keser; çocuğu yıkar, tarar, suya koyar. Bu kişiye, *kindik anesi* (ebe) derler. Çocuk doğduktan üç gün sonra ona ad koyulur. Çocuğa ad koyacak hoca, yaşlı ise çocuğu sağ eline alır, ezan okur; sol elinde tekbir getirip “Güzel huylu olsun!”, “Güzel sözlü olsun!”, “Gökten inen adın bu olsun!” diyerek bu şekilde ad koyarlar. Kırk gün olduğunda ebe, çocuğun doğduğu evde yemek yemek için bulunur. Kırk gün olduğunda “kırk elbisesi” denilen bir takım elbise ebeye hediye olarak verilir. Bu çocuk büyüdüğünde “Kindik anam! (Ebem!)” diyerek o annesinin halini hatırlar. İsim verildiği gün bir kazan yemek yapılır, yemeğe bağırsak eklenir ve çocuk beşiğe yatırılır. Çocuk beşiğe konulduğu zaman yedi tane yaşlı büyük kadın çağırılır; yemek yedikten sonra beşiğin bir tarafına üç, diğer tarafına üç kadın oturur. Çocuğun başında da bir kadın oturur. Çocuğun ayak ucunda ebe oturur. Çocuğu doğuran anne; yerinden kalkar, çocuğunun yaşaması için Allah’a yalvarır. Bir tabak bağırsağı çocuğun üzerine koyar, bu altı kadının her biri bağırsaktan bir avuç alır, beşiğin üstüne doğru serper. Eğer anne zenginse bu kadınlara bir takım elbise koyar. Fakir ise yukarıdaki gibi yapılır. Bağırsak bizim halkımızda başka zaman yapılmaz, yapılırsa küçük çocuklara verilir.

3.26A. TÜRK KADIN İSİMLERİ

Čimāñ xan, Mān-Šā xan, Nirā xan, Oğul-Sā xan, Güliš xan, Xāš xan, Sārpī xan, Zānā xan, Ānāl xan, Gül-Simā xan, Nisā xan, Nirābza, Aj-sāmān, Ajsa xan, Nāzir xan, Īmāne xān, Hōš-nārā, Ābzā, Ezīmān, Zāra xan, Oğul-Ķiz xan, Toğta-Ķiz²⁴, Nirābza xan, Asmāra xan, Širīn-sā xan, Bizir xan, Zemir xan, Anār xan, Toğta xan, Mārem xan, Ağ kaptār, Džanār xan, Sedir xan, Hurā xan, Māsnā xan, Mezir xan, Zebirsā xan, Ajum xan, Rōza xan, Hālīča xan, Hādža xan, Sāra xan, Dilārā xan, Hebizā xan, Zōra xan, Rāba xan, Huzī xan, Bubādža xan.

²⁴ Bu isim, daha önce çocukları ölmüş bir ailede dünyaya gelen çocuklara verilmektedir.

3.26B. TÜRK ERKEK İSİMLERİ

Māt-bāki, Rōzi-bāki, Tālip, Männān, Hādi, Nāmān, Ƙebiz, Toƙti, Šā-Mārām, Rōzi-Māt, Āsrā, Xebir, Gekil, Barāt, Xālit, Āsim, Mañniƙ, Sedik, Nāmāt, Māmāt-nijāz, Seti-Bāki, Rōzān, Sāpār-Bāki, Ümür-Āxun, Kebir, Rahmān, Übrājim, Mōsa, Ajsa, Ünüs, Ezi-Bāki, Āhmāt, Mudžup, Medžit, Ōlādi, Lāys-Āxun, Bājiz-Āxun, Salāj-Dīn, Mutāj-Dīn, Ğāzi, Dāgut, Ujüp, Ƙurbān, Jāküp, Māmāt-Zāyit, Toƙta-bāki, Toƙtasun, Seti, Tāhir, Māmāt-Nūr, Tömür, Hāpiz-Āxun, Rām-Šiƙ (Šājx), Helim-Šiƙ, Elijās, Zikrijā, Āhāt, Rām-Bāki, Hedit, Mitālip, Āmir, Osmān, Elī, Rahmān-Šiƙ, Toƙ-Nāz (Toƙta-nijāz), Sejit, Māmāt-Abdul, Abdullā, Üsüp, Bāsit, Ājsā, Māmāt-Erim, Sābut, Serimsaƙ, Zādil, Zākir, Ƙāsim, Kārām-ullā, Ebil-Āxun, Āƙip-Āxun, İsmājil-Āxun, Māsim, Āhmāt-Nijāz, Hodžrāpil, Džāpar, Abdu-Rehīm, Ādil, Āzir-Bāki, Dželi-Bāki, Gölī, Mutti, Sādir, Heziz, Kārām-Bāki, Hāmān, Zāhir, Tejip-Āxun, Ābājt-Āxun, Sāmāt, Tatliƙ-Šā, Mañ-Nijāz, Rām-Niyāz, Māt-Rāzi, Pāzil, Almaƙsut, Uşur-Bāki, Āzni-Bāki, Turdu-Bāki, Bekilāñ, Gādžit, Salmān, Gōsit, Nizāñ, Sājd-Bāki, Zinābudun, Bābudun, İmān-Nijāz, Kamāludun, Ābudun, Tur-Dāñ, Hōş-Nijāz, Mirāzām, Ōlāmzā.

3.27A. KADIN İSİMLERİ

Bübü-Ājšā, Bübü-Hābzā, Bübü-Hāmsā, Xedistā, Henīsā, Hāzā bānu, Šāmşi bānu, Toƙta bānu, Nāzebī, Čolpan, Tākān, Zerī, Gül, Hāmbār bānu, Ƙamar bānu, Rōzi bübī, Rōzi-Ƙiz, Rōzi-Bānu, Hāyt-Bānu, Hāyt-Ƙiz, Hepis-Tākān, Silik-Tākān, Bübü-Tākān, Melikā, Altun-Ƙiz, Sekīnā, Ājšā, Hāşā, Ƙuār, Tömür-Ƙiz, Tömür-Bügī, Tömür-Tākān, Oğul-Ƙiz, Oğul-Bānu, Bübü-Oğul, Ānāl-Bānu, Anār, Emīne-Bānu, Hadžaj-Bā, Patmān, Sopōra, Oğul-Nisā, Marja, Mājām, Fātma, Zōra, Āndžir, Čilān.

Bānu'nun anlamı *ağaç*a ile benzerdir, ikisi de yüksek zümrede olan kişilerin ismidir. *Bübü* ismi, ünlü olan şeyhlerin kızına verilen isimlerdir. *Bübü*lerin en yakın akrabaları, *bügi* olarak isimlendirilir.

3.27B. ERKEK İSİMLERİ

Tömür, Tömür-Xān, Čoruḡ, Dugāmāt, Sübür, Tājir, Sulejmān-Šā, Ähmät-Äxun, Islām, Abdullā, Bosuḡ-Nijāz, Xodžam-Nijāz, Xodža-Nijāz, Sübürgü-Nijāz, Māmät-Nijāz, Qara Bātur, Rōzi-Māt, Xodža-Māt, Ezi-māt, Toḡta-Māt, Köösö-Nijāz, Tömür-Nijāz, Abdumāt, Rāšidīn, Māmät-Nāzār, Üsüp, Ünüs, Dāgut, Abut, İbrāhīm, Sōpa, Mōsa, Ajsā, Eli, İmār, Osmān, Jāküp, Nijāz, Jājā, Qurbān, Ojüp, Turdi, Qulun-Nijāz, Qulī, Sālā, Nāsir, Širullā, Nāmāt-ullā, Bāki, Köösö, İshāḡ, Hājib-Ullā, Xizra, İlijās, Mamut, Xodža-Māmät, Gappār, Džāpar, Qādir, Pättār, Medžit, Müdzüp, Sedik, Abār, Abu-Zār, Abu-Lās, Hešim, Abu-Šerip, Tādžidīn, Tādži, Kerim, Abdu-Kerim, Abdu-Kebir, Ušür, Bešir, Toḡtuš, Toḡan, Hājıt, Zājıt, Zājir, İsmājil, Zākir, İskāndār.

Yaşlı bir adam çağrıldığında *Dedem!*; orta yaşlı bir adam çağrıldığında ise ona “Babam!” denilir. Ondan küçük yaşta bir adam çağrıldığında *abi* denilir, daha küçüğüne ise aynı yaştaysa *adaş* denilir.

3.28. TÜRKLERİN LAKAPLARI

Abla (*aça*), deli (*telbe*), cilveli/tatlı (*tirtek*), aptal (*sarañ*).

Deli, cinli (*telbe*), ödül/hediye/yara (hızlı) (*tartuḡ*), keş (*keşküñ*), sakallı (*sakał*), topal (*çolak*), top (?) (*topça*), şakşak, cüce (*pakār*), kekeme (*ardap*), uzun (sırık) (*egiz*), sağır (*luñza*), pis (*şalak*), uzun kulaklı (*uzun kulak*), yalancı (*yalğançı*), kaba (*toḡmak*), hırsız (*çörleme*), inatçı (*tötür*), kabak çekirdeği? (*kaba tüki*), cimri (*kaşaş*), sarı (*serik*), keluyuz (*taz*), Trahomalı (göz hastalığı) (*cirtak*), korkak (*korkak*), cinli (*ciñlik*), şeytan (*şaytān*), kurnaz (*parpak*), çekirge (yerinde oturamayan) (*çökürtke*), tüküren (*tökür*), hantal (*kötüge*), boş (*erinçek*), tembel (*horun*), beygir (*kārdān*), kenevir tozu (*beñgi*), ayyaş (*sōgō*), kumarbāz (*kimarbaz*), alacalı (*çoḡur*), uzun şapkalı (*sopus*), ispiyoncu (*çimdik*), aptal-anlamsız (*gātār*), çıplak-cıscıbil (*tāhay*), solak (*solhay*), sağlak (*oñhay*), çarpık (*egire*), kambur (*döñlük*), keş, sarhoş (*keş*) boynuzlu (?) (*hürmek*), dişsiz (*kömük*), büyük dişli *tişşan* (*tiş çoñ*), unutkan (*unutkak*), akıllı (*ekillik*), boşboğaz (*çiçen*), korkak (*korḡunçak*), piç (*harām-zāde*), erkek fahişe (jigolo) (*mey-kōza*), gölgeci (*kōleñçi*), yalak (*yalak*), kaltak (*kaltak*), sarkık ağızlı (*dōrdak*), burundan konuşan (*hanhuñ*), homurdanan (*inçik*), gezen/göç eden (*ücetçi*), geveze-sahtekâr (*mokkār*).

3.29. AKRABALIK TERİMLERİ

Aynı babadan doğan çocuklara erkek de olsa kız da olsa onlara kardeş (*kerindaş*) denilir. Babamın abisine *çoñ aka*, babamın küçük kardeşine *mal aka* derim. Babamın büyük kız kardeşine *yengem* derim; küçük kız kardeşine *siñlim* derim. Kendi büyük kız kardeşime *äge*, küçük kız kardeşime *siñil* derim. Babamın kardeşlerinin çocuklarına *cemēt* derim. Abimin karısına *çoñ yengem*, küçük kardeşimin karısına *paca* derim. Ablamın kocasına *küy’ogul*, küçük kız kardeşimin kocasına *kiçik küy’ogul* derim. Karımın ağabeyine *ğud’aga*, küçük kardeşine *ğud’ini* derim. Karımın büyük ablasına *uruk kıyaş*, küçük kız kardeşine *paca siñil* derim. Abimin çocuklarına kardeşimin çocukları derim, onlar ise bana *akam* derler. Babam ölüp annem erkeğe giderse o kişiye *üvey baba* derim; annem ölüp babam kendisine kadın alırsa o kişiye *üvey anne* derim. Bir erkeğin karısı ölür ve o kendisine yeni kadın alırsa o kadın kocasının çocuklarına *üvey çocuklar* der; bir kadının kocası ölür ve kendine başka bir erkek değerse o erkek, karısının çocuklarına *üvey çocuklar* der. Küçük kıza da erkek çocuğa da *nā-reside* (henüz olgunlaşmamış) derler. Büyük kıza *böklük* (yetişkin, olgun); büyük erkeğe ise *yiğit* denilir. Kız, erkeğe giderse ona *cuğan* (kadın); erkek, kadın alırsa ona *öylengen* (evlenmiş adam) derler. Kadının kocası ölürse o dul olur, erkeğin karısı ölürse ona hem bekâr hem de dul derler. Doğum yapan kadına *cuğan* (kadın); doğum yapmayan kadına *çōken* (henüz çocuğu olmayan kadın) deriz. Çocuğu olmayan kadına hakaret etmek istendiğinde ona “kısır” denilir aksi halde “doğurmamış” denilir. İki adamın adı aynı olduğunda birbirine “adaş” derler. Babamın babasına, *dadam*; annesine *anam* derim. Dedemin babasına *babam*, annesine *mamam* derim. Annemin babasına *dadam*, annesine *anam* derim. Kızlar, kız oldukları sürece saçlarını yedi adet örerler. Erkeğe giderlerse beş adet örerler, ona *kadın* (çocuğu olan) denilir. Kadın doğurduğunda saçını sadece iki adet örer. Buna *cuğan* denilir. Doğum yapmamış kadının saçına “sümbül saçı” denilir; doğum yapmış kadının saçına “ceviz saçı” da “sekilek /çocuğu olan kadın saçı” da denilir. Yaşlı erkeğe *baba*, yaşlı bir kadına *mama* denilir. Bizim erkekler kendilerine on beş yaştan altmış yaşa kadar kadın alırlar. Kız, erkeğe on iki yaşında gider, yaklaşık on beş yaşlarında çocuk doğurur. Kadınlar elli yaşını geçtiğinde çocuk doğuramazlar. Bizim beyler kendilerine dokuz kadın alırlarsa bu iyi bir şeydir. En büyük kadın, yani ilk evlenen kadın, evin başı olarak adlandırılır. Kadın ne kadar erkeğe gitmek istiyorsa gidebilir, bir sınırı yoktur. Oğlumun,

kızımın çocuklarına ben *neürem* (torunum) derim, torunumun çocuğuna *küçük eürem* (küçük torun), küçük torunumun çocuğuna da *öki neürem* (küçük küçük torunlar) derim.

3.30. ERKEKLERİN EŞİNE YÖNELİK HİTAPLAR

Padişahın kızına *hénike* (sultan) denilir. Şehzadelerin kızı ve karısına *hénim* (hanım) denilir. Büyük beylerin karısına *ayım* (hanım), kızına da *hénim* (hanım) denilir. Küçük beylerin karısına *appağ*, kızına da *hénim* denilir. *Ağaça* (yaşlı kadın), büyük büyük beylerin karısıdır. *Appağ*, büyük mollanın karısıdır. *Kuşnaç*, bir zanaatkâr ustanın karısına denilir, çocuk okutan mollanın karısı da *kuşnaçtır*. Sıradan halktaki kadınlara *mezlim* denilir. Eski Turfan halkı bana bu sözleri söyledi.

3.31. FALCILIK

I.

Birinin evine hırsız girdiğinde ve bir şey çalındığında evin sahibi, “Falımıza baktıralım” diyerek falcıya gider. Falcıya giderek ona şöyle söyler: “Ey falcı, bana Kur’an falı aç!” falcı ona gözünü kapattırıp elini Kur’an’a bastırır. Falcı sonra “Şu ayet geldi.” der, Kur’an’ın yedi sayfasını ve üstten yedi satırını sayar, birkaç söz söyler: “Senin kaybolan eşyan bugün gelmezse yarın gelecek! Yarın gelmezse öbür gün gelecek!” diyerek bu sözlerle dua eder. Bu kişinin tüm eşyasını hırsız, kalanını da falcı alır.

II.

Falcılar, dolandırıcıdır. Bir kişinin para ve eşyasını hırsız aldığında ya da malı kaybolduğunda kaybeden kişi, falcıya gidip “Bana fal bakıverin!” dediğinde bu falcı, ağzına dolu bir bardağı alır ve suyun üzerine küçük küçük yedi parça pamuk koyar.

Sonra falcı bu bardağı yakınına koyar, suyun üstündeki pamukları ağzı ile nazikçe üfleterek pamukları hareket ettirir. Bu pamuklar rüzgârdan dolayı o yana bu yana hareket ettiğinde falcı şöyle der: “Bak! Senin falın çok güzel çıktı! Şu yol ile geliyorlar! Dört pamuk bir yerde bir araya geldiğinde hırsız yakalanacak!” diyerek birkaç söz daha söyler, suyu bir yudumla içer ve kalanı da tuzluğa döker. Sonra falcı gelen kişinin eline bakar ve “Bana ne getirdin?” diye sorar. Gelen kişi, alıp getirdiği şeyleri koyarak falcıya kendisi için dua ettirir. Falcı, bu kişi gittikten sonra “Senin mallarının hepsini hırsız aldı, kalanını da haydut aldı!” diyerek alay eder.

III.

Birinin malını hırsız çaldığında kişi, falcıya gidip “Falcı abi, benim kürek kemiği falıma bak!” der. Bu falcı, koyunun kürek kemiğini yarısını yakar ve rüzgâra tutar. Sonra onları küçük küçük dal dal parçalara ayırır. Falcı bu parçaları eline alır ve şöyle söyler: Ey, kemik sahibi! Sana çok iyi bir kemik geldi! Hırsız, kaybettiğin şeyi senden çok uzağa götüremez. Hırsız, bu düz yollarda pusuya düşürülecek! İstersen ara, onu bulacaksın! Bu kemik yalan söylemez! Bu kürek kemiği, Eflatun’a kadar gider! diyerek yalan sözleri söyler ve falı baktığı kişiye “Ne getirdin?” diyerek açgözlü bir şekilde onun eline bakar. Falı bakılan kişi koltuğunun altından bir şey çıkarır ve falcı, dua ederek onu alır. Falcının müşterisi, “Falcıya izin veriyorum!” der ve gider.

IV.

Birisi falcıya gidip “Bana fal açıver!” denildiğinde falcı, topraktan bir parça alıp biraz yere sonra da gökyüzüne bakar. Devamında şöyle söyler: Ey fal sahibi! Korkma! Hırsızlar eline geçecek! Gönlünde bir yere söz vermiş olduğun var! Bunu tut, hırsızlar eline gelir! Yedi adet gözleme bırakırsan sana dua edeceğim! dediğinde falcıya gelen kişi, bir şeyine dua ettirip onun üzerine yedi çift gözleme daha bırakır ve dua ettirir.

V.

Yine fala baktıracak kişi, falcıdan çıkıp “Şimdi nereye gideyim?” diyerek yaşlı bir falcıya gider. Bu falcıya giden “Ey nine! Bana bir fal açiver!” der. Nine; çantasını alır, bir sifi taşını yere koyar ve on, on-beş kez yere taşı koyarak şöyle söyler: Bak! Beş kişi bir yerde oturuyor! ‘Onu atmak istiyoruz.’ diye kendi aralarında konuşuyorlar!” der. “İmamların hakkı için bir şey hakkında söz verdiysen bunun için dua et!” diyerek yine hevesle oturur.

Kur’an açıp fal bakan kişi erkektir, kadın değildir. Pamuk ile fala bakan kişi, kadın olur, erkek olmaz. Koyunun kemiği ile fala bakan kişi, kadın da olur erkek de. Fal açan kişi; kadın olur, erkek olmaz. Taş ile fal bakan kişi kadın olur, erkek olmaz.

3.32. CİN ÇIKARMA VE UÇURMA

Cin giren kişiye *telbe* (cinli) denilir. Bir erkek ya da kadının içine cin girdiğinde Turfanlılar şöyle der: “Onu cin ile avlayacağız”, “Onun içine cin girdi.” Bu, cin çıkarmadır. Hoca çağırılır ve “Cini oynatalım.” derler. Bu cinli kişi ne yediğini, içtiğini, nereden geldiğini ve nereye gittiğini bilmeden varlığını bütün sokaklarda sürdürür. Hocaya durumu anlatır ve onu çağırırlar. Hoca; gelir, bu cinlinin kollarını ve bacaklarını bağlar ve onu bir eve hapseder. Bu cinlinin evinin ortasına bir parça ipi getirir, ipin bir ucunu yerin dibine kadar gömerler, bir ucunu evin üstündeki kirişe bağlarlar. İpi beyaz bir kumaşla sararlar. İpi yere bağlamaya *tuk* (tuğ/bayrak) derler. Bayrağın üst kısmına yedi parça kumaş bağlarlar. Bu bayrak hazır olduğunda cinlinin sahibi küçük çocuklara “Davulunuzla beraber gelin, cini oynatacağız!” diyerek onları çağırır. Hoca, çağrılan kişiler toplandıktan sonra bayrak dikilen eve girer, eline bir bardak alır, bardağın içine kabak koyar, sonra soğan filizlerini ekler ve bunları yakar. Hoca, cinlinin boynuna siyah bir ip geçirir, bardağın içine koyduğu şeylere “tütsü” denilir. Hoca, elindeki tütsülerin dumanını çıkarıp evin köşelerine bakar ve “Ya Abdurrahman Han! Medet eyle!” diyerek evin dört köşesinin her birine yedi kez dumanı yaklaştırıp Abdurrahman Han’a saygı gösterir. Cinlerin ruhu, Abdurrahman Han’dır. Hoca, bu cinliyi cin dansının yapılacağı eve getirir, bayrağı onun eline geçirir ve onu daireler çizerek kovalar. Toplanan kişileri o evin içine koyar ve kapının girişini kitler. Bu kişiler sonra davullarını eline alıp çalarlar. Bu ruha söylenen şarkıya “cin şarkısı” denilir. Bu şarkı başka bir zamanda söylenilirse

kişinin içine cin girer. Toplanan küçük çocuklar, davulunu eline aldıktan sonra cin şarkısını şöyle söylerler:

Oyna, perim, oyna! Ey, şah perim, oyna!

Kırmızı gülün goncası gibi, ah eğilip oyna!

Oyna perim, oyna! Ey, şah perim, oyna!

Cin konuşuyor, cin konuşuyor! Ey, şah perim, oyna!

“Bende cin yok” diyerek Ey, şah perim, oyna!

Vahşi bir erik gibi Ey, şah perim, oyna!

“Günahım yok!” diyerek oyna perim, oyna!

“Bende cin yok” diyerek ey şah perim, oyna! diyerek çocuklar, bu şarkıyı söyler. Bu söylenen şarkıya “cin şarkısı” denilir. Hoca, cinli kişiyi yaklaşık bir saat boyunca kovalayıp eline bir kılıç alır ve ortalıkta dolaşarak onunla oynar. Bir saat olduktan sonra davul çalanlara “Durun!” der. Davullar indirildiğinde hoca bir eline ateşte ısıtılan küreği, bir eline ise bir bardak su alıp küreğin üzerine püskürtür. Bu cinliyi yedi kere bir dairenin içinde gezdirir ve az önce anlatılan ritüel/töreni gerçekleştirir. Sonra cinin olduğu evin kapısını açarlar. Bu cin tören eşliğinde saat başı dans eder. Günde beş kez oynarlar. Bu oyunu oynayarak beş gün geçtiğinde, beşinci günün akşamında bu cinli bayrağın dibine yatırılır, kılıcın ucu onun gözüne doğrultulur ve “Sana kaç tane cin girdi?, “Onların adı ne?” diyerek sorguya çekilir. Cinli ya bir ya da iki diyerek cevap verir. “İsimleri ne?” diye sorulur. Cinli, “gül cin, ay cin” diyerek cevap verir. Hoca, “O cinlere isimlerini sen mi verdin?” diyerek kılıcı batırır. Cinli, bir top şeklinde kıvrılıp yatarak “Onu verdim, verdim. Sana verdim!” der. Hoca, “Razı oldun mu?” diyerek rızası ile cini alır. Hoca, cinleri topladıktan sonra bağlayarak alır. İçine cin giren kişi, cin çıkar çıkmaz bayılır. Bu cin alındıktan sonra bilinçsiz kişi yine iki gün yukarıdaki cin/ruh dansını eder. Yedi gün geçtikten sonra bu kişi sağ salim olduğunda “Cini taşımak istiyoruz!” derler. Bu cini taşırken bir koyun hazırlamak âdettendir. Yine beyaz bir kumaş hazırlarlar. Yetmiş tane gözleme hazırlanır. On altı çift çubuğa/sopaya pamuk sarılır ve yağ sürülür. Cinin yeri değiştirmek istendiğinde dans edilir. Oyun bittiğinde yarım saat sonra hazırlanıp konulan şeyler, cin olan eve getirilir. On altı çift sopanın dördü evin dört köşesinde yakılır. Kalan on iki çift sopanın üçü, bayrağın olduğu toprağa yerleştirilir ve ateşe verilir. Kalan dokuz çift, hazırlanıp konulan yetmiş gözlemeye ateş yakılıp saçılır. Bayrağın koparıldığı yerde koyun kesilir. Sonra hoca

evdeki kişileri dışarı çıkarır. Bu cinlinin başına beyaz bir kumaş geçirilir ve cinli yine halkın arasına çıkarılır. Hoca bir eline kılıcı, diğer eline de bir bağ kamışı alıp dışarı çıkar. Hoca, cinlerin gittiği yola doğru yürür. Hocanın arkasından da bütün halk yürür. Bu yürüyen cinler eski bir duvarın bulunduğu bir yerde dururlar. Hoca, bu cinlerin olduğu yere gelir, içine cin giren adamı alır, onu oturtur ve etrafına eve benzer yeri çizip bu gelen kişileri çizdiği yerin içine getirip “Bir büyü sözü söyleyin!” diyerek şarkı söylerler. Hoca bir bağ kamışı yakıp cinlinin başının o yanına bu yanına sallar; bayrağa bağlanan yedi parça kumaş alıp ateşte yakıp cinlinin başında birer birer sallar, fırlatır, yakar. Bu yedi parça kumaş yakıldığında hoca “Kaçın, kaçın!” diyerek halkı kovalar ve “Arkanıza bakmadan kaçın!” diye ekler. “Neden arkasına bakmadan?” diye sorulursa bu cinler çıkarken dağılır. Cinler çıktığında kaçan kişiler arkasına dönüp bakarsa cinler, gelip onlara musallat olur. Bu tür bir cin, insanı ele geçirirse o da cinli olur. Daha sonra hoca, cinlerin çıkarıldığı yerdeki eve yalnız gelir. İçine cin giren kişiler; bayrak dikilen ipi, etrafına sarılan kumaş, kesilen koyunun etini, yetmiş gözlemeyi, cinlinin başına sarılan bezi, bunların hepsini bir araya getirip cinli olan kişinin bir takım giysisi ile birlikte hocaya vererek dua ettirirler. Bu kişiye hoca denilir, cin çıkaran kişiye “telbe” derler, cinlinin tedavi ile iyileşmesine “cin çıkarma” denilir. Birinin içine cin girdiğinde yukarıda anlatılan ayin yapılır.

3.33. ÇAPA BASMA

İlk olarak yedi çapayı bir araya getirip şu duayı söyleyerek yere batırın:

Kul Kazak, kul kazak! Perilerim! Buraya gelsin!

Büyük askeri ile Hızır İlyas! Buraya gelsin!

Ya Davut Ya Süleyman Ya Cercis ya Zikriya,

Ayşe gelsin, İbni Meryem Sallallahu Aleyhi! diyerek ısıtılmamış soğuk *ketmen* (çapa) batırılır. Ondan sonra yedi çapa, ateşe tutulur ve ısıtılır. Bir çapa çok fazla kızdıktan sonra ocaktan alınır; imam, hasta olan kişinin belinin ağrıdığı yere, kollarına, bacağı ile bir ağrısı olan yerlere çapayı basar. O çapa soğursa ocağa konulup yine ısınana kadar beklenilir ve çıplak bir elle olana kadar basılır, yine başka bir ağrısı olan kişiye de basılır. Yedi çapa, hasta kişilere bu şekilde basılır. Hasta ağır ise bacağına kırk bir kez

basılır; hafifse on bir kez basılır, eğer daha da hafif bir hastaysa yedi kez basılır. Çapa basılırken şu beyitler söylenir:

Ey Hüda! Allah, Allah!
 Kapında bir söz söyleyeceğim,
 Allah, Allah! Söyleyeceğim,
 Ey hüda! Senden sonra,
 Bize yol göster çünkü biz,
 Yolumuzu kaybettik, rahmet diliyorum!
 Senden rahmet dilerim, ya Seydil Kerim!
 Ya Hicri! Aleyke Selam!
 Bize zafer ver ya hak!
 Bismillahirrahmanirahim!
 Bi rahmetike ya arhamu rahmin!

“Ateş, nefesi körükleyen temel nedendir!” diyerek batırır. Yedi çapa, tekrar ısıtılır; hastalar, matın başına oturtulur, matın altına bir kova konulup kış mevsimiyse içine ılık su dökülür. Yaz mevsimiyse buz gibi soğuk su konulur. Bir kalın kazma ya bir parça dökme demire ya da üç ince çapa kovanın içine bırakılır, kıpkırmızı olana kadar ısıtılır. İkinci kere aynı işlem yapılır. Üçüncü tek yalnız kalan yedinci çapa ısıtılıp kovanın içine bırakılır: Hasta iyice terletilir ve sıcak bir fırın yatağına yatırılır. Bu tedavi ile hasta kişi iyileşir. Daha sonra hastaya çapayı bastıran imam; dua ve büyüleri okur, hastayı tütsüleyip evine gönderir.

Hasta, zengin biriye yirmi bir gün boyunca üç kez, her gün yedi kez büyü/iyileşme dualarını okur; fakirse günde bir ya da iki kez duaları okur. Zengin kişiler, dua okuyan imama beş yarım kilo tahıl, giyecek kıyafet, bir koyun ya da keçiyi dua için verirler. Fakir kişiler, bir kilo tahıl karşılığında imama dua ettirirler. Her büyü/şifa duası için farklı sözler okunur. Cinlerin dört grubu vardır: Müslüman, Pagan, Hristiyan ve Yahudi.

3.34. MÜSLÜMANLIKTA CİN ÇIKARMA

Ezzemtü aleyküm, baş ağrıtanlar!
 Ezzemtü aleyküm, göz ağrıtanlar!
 Kulak ağrıtanlar!
 Yürek ağrıtanlar!
 Kol ağrıtanlar!
 Bacak ağrıtanlar!
 Sizleri göndermeye geldim,
 Sizlere yemin etmeye geldim,
 İsrafil nefesiyle,
 Şakakul nefesiyle.
 Kutsal mekke hakkı,
 Zemzem yeri hakkı,
 Kevser hakkı,
 Mescidi aksa hakkı,
 Sidretül müntaha hakkı,
 Kâbe Kavseynin hakkı,
 Cümle zayidlerin hakkı,
 Cümle kulların hakkı,
 Allah'ın dört halifesi hürmetine,
 Yedi evliya aşkına,
 İsimleri kutsal olan yedi kişinin hürmetine,
 Beş ve kırk için,
 Tüm nakip'in hürmetine,
 Bunu onun emriyle söyledim;
 Bu büyüklerin hatırına:
 Gidin, gidin!
 Buraya gelen ey yaratıklar!
 Rabbin emriyle,
 Süleyman'ın hükmüyle,
 Cinin temsil medeti ile,
 Cinlerin nefesi ile
 Bu ruhtan gidin!

3.35. PAGANLARDA CİN ÇIKARMA

Ezemtü aleyküm,
 Ya devler ya cinler!
 Bu bedende size yer yok!
 Misk ve safran ile size,
 Duman saldım, ey cinler!
 Rabb'in sözü ile
 Size camiye kapattım!
 Size Lata Manat derler, ya cinler!
 Haykırışlarınızı etkisiz hale getireceğim ey şeytan!
 Cin ile ziyankar,
 Kaf Dağı'nda kalan Davut oğlu,
 Süleyman'a nefes aldırır ve canlandırırım ya cinler!
 Hepiniz ayrılın
 Kamardan getiriciler,
 Akıl şaşkırtıcılar!
 Tanrı Huda ezgi celli! (sizi ödüllendirsin)
 Has hak! Maymun zenci cinden olsalar bile!?
 Gidin, ey cinler!
 Sümbül cinden olsan bile,
 Gidin, ey şeytanlar!
 Kunduz periden olsanız bile,
 Gidin, ey cinler!
 Kaytus cinden olsanız bile,
 Gidin, gidin!
 Gün bitişinden gün batımına,
 Yürüyen ey cinler!
 Tanrının emri ile
 Gidin, defolun, ey lanetler!

3.36. HRİSTİYANLIKTA CİN ÇIKARMA

Ezemtü aleyküm, ey şeytanlar!
 Ezemtü aleyküm, ey cinler!
 Çıkın gidin!
 Çıkmazsanız, Huda teala'nın
 Azabı size uğrayacak.
 Bu bedende size yer yok!
 Saçları açın!
 Köşenize çekilin!
 Doğudan batıya,
 Çıkın, gidin!
 Menzilinize gidin!
 Dönen kubbeye gidin!
 Toz nehrine gidin!
 Ateş nehrine gidin!
 Yağmur nehrine gidin!
 Hint okyanusuna gidin!
 Yer altı dünyasının kaynaklarına gidin!
 Göğe ve yere gidin!
 Yuvalarınıza gidin!
 Gidin, defolun, ey lanetler!
 Dünyanın felaketi, aç ruhları!
 Namazsızların vebalini,
 Sizin boynunuza yüklüyorum!
 Tendon/astarınızı koparacağım,
 Ölene kadar mahkûm edeceğim,
 Kan şarabı içireceğim,
 Bağlarını düğерim,
 Bedenleri parçalarım!
 Saçlarını kırkarım!
 Dua edeceğim/ Kur'an okuyacağım,
 Cin perisinin duasını okuyacağım,

Nat-Ali suresini okurum,
Ateş gibi yanacaksınız!
Kurşun gibi eriyeceksin!
Bu bedende sana yer yok!
Gölge yapma ustasına dokumacı
Ya tamguçi dokuz avcı
Yedi güverci uçuran ayağa kalkıp
Kepterbaz cenabet halde
Pantolon giyenlere et yiyip
Elini kıyamayanların
Hepsinin günahını
Boynuna yüklüyorum
Sizi çıkarmak için Lata Manat
Size diyolar; dışarı çık, çık!

3.37. YAHUDİLERDE CİN ÇIKARMA

Ya şeytanlar Ya cinler!
 Kuş kanadından olsan,
 Çık, git!
 Ateş alevlerinden de olsan,
 Çıkın ya cinler!
 Ya da dumandan olsan,
 Çıkın, gidin!
 Öfkeleneniz bile,
 Çıkın ya cinler!
 Kuruşmandan da Elişmandan da
 Olsan, çık!
 Yarı tek de olsa,
 Çıkın ya cinler!
 Size bu bedende yer yok!
 Çıkın, gidin!
 Rabbin izni ile,
 Süleymanın hükmü ile,
 Çıkın, gidin ey lanetler!
 Han Süyütten olsan,
 Çıkın, gidin!
 Kamar togeci (hayaletler şehri) Abdurrahman
 Veya gönülden herhangi bir şey tasarlanmış (olsa)
 Çıkın, gidin!
 Doğacak olsanız bile,
 Çıkın, gidin!
 Görünmez ateşlerden olsanız bile,
 Çıkın, ya cinler!
 Görünmez ordudan olsanız bile,
 Çıkın, gidin!
 Topal ve sakatlardan olsanız bile,
 Çıkın, ya cinler!

Ruhlardan ve şeytanlardan olsanız bile,
Çıkın, gidin!
Albaskandan (gece cini) olsanız,
Çıkın, ya cinler!
Ümmü's Sibyan'dan (gezici) olsanız,
Kaçın, gidin!
Müslüman zarar vericilerden olsanız bile,
Olsun, çıkın!
Yoldan çıkmışsanız,
Çıkın, ya cinler!
Bu dünyanın dört köşesinden,
Yedi direğinden de olsan,
Çıkın, gidin!
Dokuz bin askerle başlayıp
Çıkın, ya cinler!
Rabbin sözü ile,
Süleymanın hükmü ile,
Resul Huda'nın emri ile,
Pir kimliği ile,
Azayim(ler), büyücüler!
Nefes ile çıkın!
Çıkın, gidin, ey lanetler!

SONUÇ

VTO'nun birinci cildindeki veriler ışığında, Uygurların hem çekirdek hem de geniş aile yapısının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu iki ailenin varlığı, toplum yapısındaki bir geçiş sürecini yansıtmaktadır. Uygurlar, Morgan ve Engels'in öne sürdüğü tek eşli aile yapısına doğru gelişim göstermektedir. Uygurlardaki aile yapısında çocuklar, babasının mirasçısı olarak dünyaya gelmektedirler. Ataerkil aile yapısına geçişte kadınlar için beklenen özellikler, bekâret gibi durumlar, erkekler için beklenmemiş; bu yönüyle tek eşli ailenin kadına yönelik olan kısıtlamaları, Uygurlarda da kendine yer bulmuştur. Bu duruma örnek olarak yirmi dokuzuncu metindeki eşi ölen erkek/kadına yönelik kullanılan terim verilebilir. Yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişi, kadının eşi öldüğünde kadına "dul"; erkeğin eşi öldüğünde ise erkeğe hem "dul" hem de "bekâr" denildiğini ifade etmiştir. Kaynak kişinin bahsettiği bu durum, toplumda kadın ile erkeğin evlilik durumunun sonlanmasında iki cinsiyete farklı tutum geliştirdiğini göstermektedir.

VTO'da derlenen iki metin, Morgan ve Engels'in ataerkil tek eşli ailesine tezatlık oluşturmaktadır. Yirmi ikinci metinde kaynak kişi, kadınların eşlerinden izin alarak kendilerine sevgili edindiğini ve bu kişiye "yekinim" dediğini belirtmiştir. Ataerkil tek eşli aile yapısında kadına yönelik gördüğümüz baskı ve kontrol, bu veri ile uyumsuzdur. *VTO*'nun yirmi dokuzuncu metninde ise kaynak kişi, kadının istediği kadar erkekle evlenebileceği, bunun bir sınırının olmadığı ifade edilmiştir. Bu veri de yine ataerkil aile yapısının kadına yönelik bakışıyla tezatlık oluşturmaktadır.

Çok eşli aile yapısı, bazı kaynaklarda (örn. Murdock) *bileşik* olarak gösterilse de çalışmamızda kadın ya da erkeğin birden fazla olduğu eşler, kendi içerisinde çekirdek aile özelliği gösterdiğinden geniş aile olarak nitelendirilmiştir. Turfan bölgesinde derlenen sekizinci metinde kaynak kişi, gelinin kayınvalidesi ve kayınbabasına alıştığında onlarla yaşamaya başladığını ifade etmiştir. Bu veri, birden fazla çekirdek ailenin bir araya geldiğine dair kanıt oluşturmaktadır. Ahun bölgesinden derlenen yirmi dokuzuncu metinde ise kaynak kişinin Uygurlarda erkeklerin kendisine dokuz kadın almasının iyi bir şey olduğunu, en yaşlı kadının ise bu eşler üzerinde söz hakkına sahip olduğunu ifade etmesi, geniş aile yapısına kanıt oluşturan bir diğer veridir. *VTO*'nun

farklı bölgelerde derlenen bu metinlerinde geniş aile özelliğine dair verilerin saptanması, Uygurlarda bu aile türünün olduğuna dair kanıt oluşturmaktadır.

Uygurlarda geniş aileye yönelik veri oluşturan bir diğer durum ise Hofstede'in toplulukçu/bireyci toplum parametresidir. Bu parametreye göre toplulukçu toplumlar "biz" olarak hareket ederken bireyci toplumlar "ben" olarak hareket etmektedir. *VTO*'daki metinlerin çoğunluğunda "biz" bilinci hâkimdir. Uygurların aile yapısında anne ve babanın konumu önemlidir. Anne ve baba, çocuklarından sorumlu olan kişilerdir; onların yerine karar verirler, onların karar sürecini yönetirler. Uygurların "biz" bilincini gösteren unsurlardan bir diğeri ise ailelerin genç kızlarını yaşlı kimselere ya da yengelere teslim etmesidir. Bu, "toplulukçu" bilincin yaygın olduğu toplumlarda görülen iş birliği ve birbirini koruma içgüdüsüdür. Birey, kendi sorumluluğunu almaktan daha çok başkalarına emanet edilir ve onları dinlemekle yükümlüdür.

Turfan bölgesinin Lop ilçesinde derlenen yirmi ikinci metinde kaynak kişi, çiftin evlendikten sonra ayrı bir eve yerleştiğini belirtmiş, bu durum da çekirdek aile yapısına kanıt sağlamıştır. Lop bölgesinde derlenen bu metinde çiftlerin ayrı eve çıkması çekirdek aile yapısına işaret etse de evlilik sırasında yine bireylerin aile tarafından maddi olarak desteklenmesi ve onlardan yardım alması Hofstede'in bireycilik parametresine ters düşmektedir. *VTO*'da derlenen metinlerin sadece birinde çekirdek aile yapısı özelliği gösteren veri mevcutken diğer metinlerde çok eşlilik, evlenme sonrası erkeğin ailesine alışınca gelinin onlarla beraber yaşaması, eş seçme ya da evlenilecek kişiye yönelik ailenin karar verme gücü, evlilik sırasında akrabaların rolü, sıkı akrabalık ilişkilerinin hepsi geniş ailenin yaygın olduğu toplumlarda görülen "biz" bilincine kanıt oluşturmaktadır. Bu sebeple Uygurların tam anlamıyla çekirdek aile özelliği göstermediği sonucuna varılmıştır çünkü çekirdek aileye sahip toplumlarda;

- Bireyselleşme oranı yüksektir.
- Bireyler, tarımdan çok sanayi ve hizmet sektöründe gelir elde eder.
- Siyasal açıdan demokratik anlayış hâkimdir.
- Nüfusun büyük çoğunluğu metropollerde yaşar.
- Geleneklerin yerine modern bilimin tercih edilir.
- Akrabalık ilişkileri zayıftır.

- Uzak akrabalar yerine bireyin kendi çekirdek (anne, baba ve çocuklar) ailesi önceliklidir.
- Çocuklar, yetişkinlik çağına geldiğinde ailesinin evinden ayrılarak kendi evine çıkar.

Çekirdek ailenin yaygın olduğu toplumlarda görülen bu özelliklerin neredeyse çoğu Uygurlarda mevcut değildir. Uygurlarda bireylerden daha çok topluluk önceliklidir. Eş seçme, evlenme, evlilik sonrası uygulamalar çoğunlukla toplulukla birlikte yapılmaktadır. Bazı metinlerde bireyin kendi isteği ile gerçekleştirilen uygulamalar görülse de özellikle kadınlara yönelik yengelerin kontrolü, kadınların bir yere giderken yaşlı kimselere ya da yengelere emanet edilmesi, evlilik sonrasında bekaret kontrolü onların “bireyleşemediğini” göstermektedir. Ayrıca bu özellik, ataerkil tek eşli ailelerde görülen kadına yönelik baskının, kontrol duygusunun başka bir tezahürüdür. Uygur toplumunda erkeklerin de tamamen bireyselleştini söylemek mümkün değildir. Erkeklerin evlilik sonrasına kadar eşinin yüzünü görmemesi, ailesi istemeden onunla konuşamaması veya evlilik sonrasına kadar hiç konuşamaması birey olarak kendi başına hareket edemediğini göstermektedir. Hofstede’in toplulukçu bilincine sahip yaygın olarak belirttiği insanların geniş aile veya iç gruplara doğması, çocukların büyürken “biz” açısından düşünmeyi öğrenmesi, kaynakların akrabalarla paylaşılması, yetişkin çocukların ailesi ile birlikte yaşaması, sosyalleşmenin kamusal alanlarda gerçekleşmesi gibi özellikler Uygur toplumuyla örtüşmektedir. Bu sebeple çekirdek aile yapısının varlığına rağmen Uygur toplumunun kültürel yazılımında “biz” bilinci ve geniş aile özelliğinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

VTO’daki metinlerde; *parçalanmış ve eklemli aile* yapısına dair veriler saptanmıştır. *VTO*’da karısı/kocasını ölen kişinin yeniden evlenmesiyle oluşan eklemli aile yapısına veri oluşturan yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişi, annesi ya da babası öldüğünde aile bireyinin yeni evlendiği kişiye *ügey ata / ana* dendiğini ifade etmiştir. Bireylerin bekâr olarak kalmasına sıcak bakılmadığı Uygur toplumunda, kocasını ya da karısını kaybetmiş bir birey tekrar evlenerek kendine yeni bir aile kurmakta ama bu belli bir süre sonrasında gerçekleşmektedir. Örneğin, Turfan bölgesinde derlenen ikinci metinde kaynak kişi, karısı ölen adamın dört aydan önce; kocası ölen kadının da yedi aydan önce evlenemeyeceğini dile getirmiş, eğer bu zamandan önce evlenirlerse eski eşinin

mezarına gidip bir sürahi suyu toprağına döktüğünü ifade etmiştir. Kumul bölgesinde derlenen üçüncü metinde ise bir adamın karısı ölür ölmez yeni biriyle evlenebileceğı dile getirilmiştir. Evliliğın toplum tarafından özellikle istendiğinin halk şarkılarında dahi belirtildiğı Uygurlarda tamamlanmamış aileye yönelik bakış açısının negatif olduğı, bu doğrultuda da bu aile türüne dair verinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca gelenekselliğın baskın olduğı Uygularda eşcinsel aile türüne de rastlanmamıştır.

VTO'daki metinlerden hareketle Uygurlarda akrabalık ve toplumsal ilişkilerin güçlü olduğı görülmektedir. Uygurlar; ölüm, düğün, evlilik, özel günlerdeki faaliyetlerin yanında gündelik hayatta da bir araya gelmekte, birbirleriyle vakit geçirerek belli görevleri yerine getirmektedir.

Çalışmamızda öncelikle yaygın olarak görülen Eskimo, Hawaii, Iroquois, Omaha, Crow ve Sudan akrabalık sistemlerinden bahsedilmiş ve bu sistemlerin toplumlar tarafından nasıl kurgulandığı açıklanmıştır. *VTO*'daki metinler incelendiğinde çoğunlukla baba tarafındaki akrabalara rastlanılmış ve akraba üyelerinin neredeyse hepsinin farklı terimlerle adlandırıldığı görülmüştür. Bu sebeple Uygurların akrabalık terminolojisi Sudan akrabalık sistemine benzemektedir.

VTO'daki kaynak kişilerden eldilen bilgilere göre, Uygurların akrabalık terminolojisinde *ata*, babayı; *apa/ana*, anneyi; *egiçé*, ablayı; *siñil*, küçük kız kardeşi; *ağa*, abiyi; *ini*, küçük erkek kardeşi ifade etmektedir. Uygurların baba tarafından akrabalık terminolojisinde *dada*, dedeyi; *ana*, babaanneyi; *çoñ aka*, büyük amcayı; *mal aka*, küçük amcayı; *yenge*, büyük hala; *öke*, küçük halayı ifade etmektedir. Kaynak kişi, anne tarafından akrabalık terminolojine örnek olarak ise sadece *dada* (dede) ve *anayı* (anneanneden) vermiştir. *VTO*'nun yirmi dokuzuncu metninde evlilikle olan akrabalık terminolojinde ise *gelin*, bizim toplulumumuzda olduğı gibi erkekle evlenen kadını; *küy'ogul*, büyük damadı; *kiçik küy'ogul*, küçük damadı; *çoñ yenge*, abinin karısını; *paca*, küçük erkek kardeşin karısını; *kud'aga*, büyük enişteyi; *kud'ini*, küçük enişteyi; *keyin ata*, kayınbabayı; *keyin ana*, kaynanayı; *uruk kuyaş*, büyük baldızı; *paca siñil* ve *kiçik pacca*, küçük baldızı ifade etmektedir. *VTO*'nun yirmi dokuzuncu metinde soyun başında yer alan dedeye göre beş kuşaklı soy hattının da çizilmesine olanak sağlayan veriler saptanmıştır. Bu metinde kaynak kişi; dede ve babaannenin çocuğuna *bala*; torununa *neüre*; torunun çocuğuna *eüre*; torunun çocuğunun çocuğuna *köki neüre* olarak hitap

ettiğini dile getirerek Uygurlardaki soy hattına dair kuşağa veri oluşturacak bilgileri aktarmıştır. Uygurların akrabalık terminolojisinde, üveylik durumuna göre de anne, baba ya da çocuğun önüne *ügey* terimi getirilerek kullanıldığı görülmüştür. Uygur toplumuna özel kullanılan ayrı bir akrabalık terminolojisi ise *kindik anadır*. *Kindik analar*; çocuğu doğuran, göbek bağı kesen, yıkayan, tarayan kişilerdir. Bu sebeple toplumda önemli bir yeri bulunmaktadır. Çocuk büyüdüğünde *kindik anasının* halini hatırlar ve ömür boyu onla bir bağ kurar. Uygurlardaki akrabalık terminolojisinde en göze çarpanlardan biri de yengelerdir. Yengeler, toplum tarafından çiftlerin bir araya gelmesinde, düğün zamanında ve düğün sonrasında belli sorumluluk ve görevleri olan kişilerdir. Aileler, genç kızlarını meyliş dansına gönderirken yengelere teslim eder; düğün hazırlığında ve sırasında yengeler vardır; evlilik sonrası gençlere ne yapmasını gerektiğini anlatan kişiler yengelerdir; evlilik sonrası kadının bekâret durumunu öğrenen ve bunları ailelere açıklayan kişi yine yengelerdir. Bu nedenle yengeler kadınların toplumda bir nevi gözcüsüdür.

VTO'da Uygurların tek yanlı soyluluktan baba yanlı soy çizgisi eğilimine sahip olduğu görülmüştür. Uygurların halk şarkısında Hz. Âdem'in Allah tarafından ilk insan olarak yaratılmasının geçmesi, Uygurların soyun en tepe noktasına Hz. Âdem'i yerleştirdiğini göstermektedir. Uygurlar tarafından halk şarkısında Hz. Âdem'in "baba" olarak ifade edilmesi yine baba yanlı soya bir işarettir. Uygurlarda yerleşim yeri olarak damadın aile tarafının seçilmesi, baba yanlı soya işaret eden bir başka veridir. Turfan bölgesinde derlenen sekizinci metinde, evlilikten sonra gelinin, damadın ailesine alıştıktan sonra onlarla yaşayacağını ifade edilmesi, baba yanlı soya kanıt oluşturmaktadır. Uygurların halk şarkısındaki bekâr erkeklerin derdinin çok olduğu ifadesi; baba yanlı soy çizgisine sahip olan Uygur toplumunda bireylere yönelik evlenme beklentisi, soyun devamlılığı açısından önemlidir. Bu bakış açısından erkekler evlenecek, çocuk sahibi olacak; soyun devamlılığı sağlanacaktır.

VTO'daki yirmi ikinci ve yirmi dokuzuncu metinlerde kaynak kişiler, Uygurların evlenme yaşına veri oluşturacak ifadelerde bulunmuşlardır. Kaynak kişi, yirmi ikinci metinde kız çocuklarının yedi yaşına geldiğinde ailenin düğün hazırlığı yapmaya başladığını; yirmi dokuzuncu metinde ise kaynak kişi; erkeklerin kendisine on beş yaşından altmış yaşına kadar kadın aldıklarını, kızların erkeğe on iki yaşında gittiğini ve

on beş yaşlarında da çocuk doğurduğunu belirtmiştir. Metinlerdeki veriler doğrultusunda Uygurlarda evlenme, on iki yaşlarında başlamaktadır.

Uygurlarda evlilik, çevre ölçütü bağlamında dış evlilik (egzogamy) özelliği göstermektedir. *VTO*'da eş sayısı ölçütüne göre evlilik türlerinde hem tek eşli hem de çok eşliliğe dair veriler saptanmıştır. Evlilik ritüellerinin anlatıldığı metinlerde ve devamında eşler genellikle tektir fakat yirmi dokuzuncu metinde kaynak kişi, erkeklerin kendisine dokuz kadın almasının toplum tarafından iyi bir şekilde karşılandığından bahsetmiştir. Kaynak kişinin bu ifadesi kültürel olarak toplumda çok eşliliğin olduğuna ve bunun da destekleklendiğine yönelik kanıt oluşturmaktadır.

Uygurlarda evlenen çiftin yerleşeceği bölge hem damadın ailesi, *baba yanlı yerleşme*, hem de çiftin ayrı biçimde yaşamını kurduğu *yeni yerli yerleşme* şeklinde olarak iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. *VTO*'da kaçarak evlenme, levirat, görücü usulü evlenme biçimleri saptanmıştır. Uygurlarda, bütün Türk topluluklarında olduğu gibi, evlilik önemli ve istenen bir olaydır. Evlilik ile yeni bir aile kurmak, soyun devamlılığını sağlamak, topluma yeni fertler kazandırmak amaçlanmaktadır.

Uygurlarda evlilik öncesi ekonomik olarak gerçekleştirilen uygulamalar; başlık parası, hediyeleşme ve çeyizdir. Bu uygulamaların çoğunluğunun büyükbaş hayvanlar, değerli kumaş ve kıyafetler şeklinde yapıldığı saptanmış; geçim kaynakları göz önüne alındığında bunun şaşırtıcı olmadığı sonucuna varılmıştır. Uygurlarda bu ekonomik uygulamaların zengin-fakir olarak iki farklı şekilde gerçekleştirildiği ve bölgelere göre yine sayı ve çeşidin değiştiği gözlemlenmiştir. Örneğin, Kumul'dan derlenen altıncı metinde; on, on beş varsa yirmi koyun; ipek ve ünlü Çin kumaşları (*hanan-çu, men-çu, enin içi da-bu*) başlık parası olarak kararlaştırılmaktadır. Turfan'dan derlenen sekizinci metinde ise başlık parasının zengin-fakir olarak ayrı şekilde belirlendiği belirtilmiştir. Bu metne göre damat zenginse yiyecek içecek için iki inek, on koyun, iki kilo buğday, beş kilo pirinç, bir kilo çay, bir kilo susam; yakacak odun olarak on beş araba deve dikenini vermektedir. Kumul bölgesinden derlenen dokuz b metinde ise altı parça kumaş, bir ton buğday, bir sığır, bir-iki koyun, bir kilo çay, biraz meyve ve on şişe içkinin başlık parası olarak verildiği ifade edilmiştir. Turfan'ın Lop ilçesinden derlenen yirmi ikinci metinde damadın zenginse yakacak odun olarak beş yüz ila bin takım odun ve dokuz yüz koyun verdiği; fakirse yüz-iki yüz koyun ya da dokuz koyun ve inek verdiği ifade

edilmiştir. Ayrıca bu metinde odun ve hayvanların düğün zamanına ailenin gücü yettiği kadar her yıl bir kısmını verdiği dile getirilmiştir. Kaynak kişinin bu ifadesi, başlık parası olarak belirlenen miktarın fazla olsa da toplumda bunu belli bir zamana yayarak çözüm üretildiğini göstermektedir.

Düğün âdetinde ise Uygurların kendilerine ait damat/düğün selamı, damat kaçırma, kapı tutma, gelinin evinde bisküvi ekmekler yeme, un sürme, damat odası için mantı yeme, yatak odasında güreş, bekâretin göstergesi olarak yassı ekmeğin içinin oyulması, gelin eve indirilirken söylenen şarkı gibi uygulamalar saptanmıştır.

VTO adlı metin; Uygurların hem kültürel hem de dilsel unsurlarını taşıyan, etkileşim bölgelerini gösteren önemli bir eserdir. Bu çalışmada hem birinci ciltteki metinlerin Türkçeye çevirisi sağlanmış hem de çevirilerdeki sosyal hayata dair unsurlar açıklanmıştır. Katanov'un derlediği bu metinler, coğrafi çeşitlilik, farklı etnik grupların birbiriyle etkileşimde bulunduğunu göstermesi; dilsel, kültürel unsurları barındırması sebebiyle hala araştırma sorularına açıktır. *VTO*'daki metinler hem art zamanlı hem de eş zamanlı çalışmalara veri oluşturmaktadır. Uygurlar ve Uygurcaya yönelik çalışmaların sınırlı olduğu düşünüldüğünde Katanov'un derlediği bu metinlerin karşılaştırmalı, tarihi, kültürel olarak incelenmesi alana önemli katkılar sunacaktır. *Katanov'un Derlemelerine Göre Uygurlarda Sosyal Hayat: Aile, Akrabalık, Soy ve Evlilik* adlı çalışma, 1900'lü yıllardaki Uygurların sosyal hayatına yönelik bir panoramadır.

KAYNAKÇA

- Allan, D. C. and Habenstein, W. R. (1965). *Cross Tabulations of Murdock's World Ethnographic Sample*, England: University of Missouri Press.
- Artun, E. (2021). *Türk Halkbilimi*, Adana: Karahan Kitapevi.
- Bachofen, J. J. (1997). *Söylence, Din ve Anaerki*, İstanbul: Payel Yayınları.
- Bates, G. D. (2018). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji, İnsanın Doğadaki Yeri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Benedict, R. (2011). *Patterns of Culture*, New York: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2020). Türk Mitolojisinde Anaerki Dönem Üzerine Tespitler, Türk Söz İle Kültür Varlıklarının İzinde (Baş Ed. Timur Kocaoğlu), İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Demir, N (2017b). Dilbilimsel Alan Araştırmalarının Galsan Tschinag'ın Eserlerindeki Kültürel Ögelerin Anlaşılmasına Katkısı, İçinde İbrahim Ahmet Aydemir ve Mevlüt Erdem (ed.), *Tuva Araştırmaları- Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demir, N. (2017a). Dil ve Kültür, İçinde Nurettin Demir ve Emine Yılmaz (ed.), *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Donuk, A. (1982). Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile, *Tarih Dergisi*, S. 33, s. 147-169.
- Ember, R. C., Ember, M. and Peregrine, N. P. (2002). *Anthropology*, New Jersey: Prentice Hall.
- Emiroğlu, S. (2012). Türkçe Sözlükteki Akralılık Adlarının Tasnifi, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, , p. 1691-1710.
- Engels, F. (2021). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Ankara: Sol Yayınları.
- Esin, E. (1975). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: İstanbul. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esin, E. (1985). *Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhaları*. Ankara: AKM Yayınları.
- Fison, L. and A. W. Howitt, F. G. S. (1880). *Kamilaroi and Kurnai: An Analysis of Aboriginal Social Structure*, Australia: Aboriginal Studies Press.
- Forde, D. (1987). Double Descent among the Yakö, *African Systems of Kinship and Marriage* (ed. A.R. Radcliffe-Brown and Daryll Forde), New York: Routledge.
- Freud, S. (2018). *Yanılgılar ve Düşler Üzerine* (Çev. Kâmuran Şipal), İstanbul: Say Yayıncılık.
- Gennep, A. V. (1960). *The Rites of Passage*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Giddens, A. (2017). *Sosyoloji* (Çev. Emine Arzu Kayhan), Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Gittins, D. (1985). *The Family in Question, Changing Household & Familiar Ideologies*, London: The Macmillian Press.
- Gough, K. (1968). Is The Family Universal? – The Nayar Case, In Bell and Vogel (ed.) *A Modern Introduction to The Family*. USA: The Free Press.
- Gömeç, S. (2018). Türklerde Aile, *Düşünce ve Tarih Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 49, s. 4-15.
- Gülensoy, T. (1973-1974). Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, s. 283-318.
- Güvenç, B. (2015). *Kültürün Abc'si*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güvenç, B. (2020). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Haralambos, M. and Heal, R. (1985). *Sociology Themes and Perspectives*, London: University Tutorial Press Limited.
- Hassan, Ü. (1986). *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*. Ankara: V Yayınları.
- Haviland, A. W., Prins, E. L. H., Walrath, D., and Macbride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji* (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., and Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations, Software of The Mind*, New York: The McGraw-Hill Companies
- Holy, L. (2016). *Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları* (Çev. Çağlar Enneli), Ankara: Heretik Yayınları.

- Hyman, E. S. (1968). Myth, Religion, and Mother Right by Johann Jakob Bachofen, Rudolph Marx and Ralph Manheim, *The Kenyon Review*, Vol. 30, No. 4, pp. 547-553.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Johanson, L. (1998). Structure of Turkic. In: Lars Johanson and Éva Csató (Ed.). *The Turkic Languages*. pp.31-66. New York: Routledge
- Jung, C. G. (2018). *İnsan Ruhuna Yöneliş* (Çev. Engin Büyükinâl), İstanbul: Say Yayınları
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kaşgarlı M. (1985), *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi, I-IV* (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kottak, P. C. (2021). *Kültürel Antropoloji, Kültürel Çeşitliliği Takdir Etmek* (Çev. Ed. Akile Görsoy). New York: The McGraw-Hill Companies.
- Kroeber, A. L. (1909). Classificatory Systems of Relationship, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 39 (Jan. - Jun., 1909), pp. 77-84
- Lavenda, H. R. ve Schultz, A. E. (2021). *Kültürel Antropoloji, Temel Kavramlar* (Çev. Dilek İşler & Onur Hayırlı), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Leach, E. (1968), *A Runaway World?*, London: The British Broadcasting Corporation.
- Li, Y. (2019). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Menges, K. H. (1975). *Volkskundliche Texte aus Ost-Turkistan*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Morgan, L. H. (1871). *Systems of Consanguinity and Affinity in The Human Family*. The Smithsonian Institute, Washington, DC
- Morgan, L. H. (2022). *Eski Toplum*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Murdock, G. P. (1949). *Social Structure*, New York: The Macmillan Company.
- Murdock, G. P. (1981). *Atlas of World Cultures*, London: University of Pittsburgh Press.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Örnek, S. V. (2022). *Türk Halkbilimi*, İstanbul: BilgeSu Yayıncılık.

- Özel, Çiçek, B. (2022). Toplumsal Bir Sözleşme Örneği Olarak Analık Hakkından Babalık Hakkına Geçiş: Aeschylus'ın *Eumenides*'i ve J. J. Bachofen Tarafından Ele Alınışı, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, Sayı: 19/Toplum Sözleşmesi, s. 367-390.
- Parsons, T. (1959). The social structure of the family. In R. N. Anshen (ed.), *The family: its function and destiny*, pp. 173-201. Harper.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1941). The Study of Kinship Systems, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1941, Vol. 71, No. 1/2 (1941), pp. 1-18.
- Rivers, W. H. R. (1914). *The History of Melanesian Society*, Cambridge: University Press.
- Roux, J. (1999.) *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev. A. Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. (2000a). Ağaç: Türklerde ve Moğollarda Hayat Ağacı ve Kozmik Eksen. Mitolojiler Sözlüğü I, II. (Yay. haz. L. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 27-28.
- Roux, J.(1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev. A. Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Saydam, B. (2017), *Ara'f'dalık-lar, İnsanın Halleri ve Eylemleri: Psikomitolojik Çözümleme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Sayın, Ö. (2020). *Aile Sosyolojisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Schlegel, A. and Eloul, R. (1988). Marriage Transactions: Labor, Property, Status, *American Anthropologist*, Vol. 90, No. 2, pp. 291-309.
- Serim, T. (1972). *Türkiye'de Aile Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Sezen, L. (2005). Türkiye'de Evlenme Biçimleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27, Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, s. 185-195.
- Spiro, E. M. (1968). Is The Family Universal? – The Israeli Case, In Bell and Vogel (ed.) *Modern Introduction to The Family*. USA: The Free Press.
- Şanlı, S. (2022). Akrabalık ve Soy, *Sosyal ve Kültürel Antropolojiye Giriş* (Ed. Ebrar Akıncı), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Şimşek, S. (2022). Türkiye'de Kadın Sağlığı Sorunları ve Etkileyen Faktörler, *The Journal of World Women Studies*, Vol. 7, Issue. 1 pp. 37-44, Doi Number: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7459850>.

- Taşağıl, A. (2021). *İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Trautmann, R. T. and Whiteley, P. M. (2012). *Crow-Omaha New Light on a Classic Problem of Kinship Analysis*, USA: The University of Arizona Press.
- Uygur, N. (2022). *Kültür Kuramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vogel and Bell (1968). The Emotionally Disturbed Child as the Family Scapegoat, In Bell and Vogel (ed.) *Modern Introduction to The Family*. USA: The Free Press.
- Yakup, A. (2022). Uyghur. In Lars Johanson and Éva Á. Csató (ed.) *The Turkic Languages (Second Edition)*. New York: Routledge.
- Yavuz, S. (2013). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Akrabalık Adları, *Fırat University Journal of Social Science*, C 23, S. 2, s. 71-9.
- Young, M. and Willmott, P. (1973). *The Symmetrical Family*, New York: Pantheon Books.
- Yule, G. (2010). *The Study of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 11/06/2024	
Tez Başlığı: Katanov'un Derlemelerine Göre Uygurlarda Sosyal Hayat: Aile, Akralılık, Soy ve Evlilik Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 182 sayfalık kısmına ilişkin, 11/06/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 4 'tür.	
Uygulanan filtrelemeler*:	
1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☐ Alıntılar hariç	
4. ☒ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Meliha Uysal	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Meliha Uysal
	Öğrenci No	N21136147
	Enstitü Anabilim Dalı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD
	Programı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Prof. Dr. Nurettin DEMİR)

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyorsa bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu Master's Thesis Dissertation Originality Report	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

Date: 11/06/2024

Thesis Title (In English): Social Life of Uighurs in Katanov's Collection: Family, Kinship, Lineage and Marriage

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 11/06/2024 for the total of 182 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 4 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Meliha Uysal

Student Information	Name-Surname	Meliha Uysal
	Student Number	N21136147
	Department	Modern Turkic Languages and Literatures
	Programme	Modern Turkic Languages and Literatures MA

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Prof. Dr. Nurettin DEMİR)

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 07/06/2024	
Tez Başlığı (Türkçe) Katanov'un Derlemelerine Göre Uygurlarda Sosyal Hayat: Aile, Akrabalık, Soy ve Evlilik	
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Meliha Uysal	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Meliha Uysal
	Öğrenci No	N21136147
	Enstitü Anabilim Dalı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD
	Programı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
(Prof. Dr. Nurettin DEMİR)

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES	
Date: 07/06/2024	
Thesis Title (In English): Social Life of Uighurs in Katanov's Collection: Family, Kinship, Lineage and Marriage	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Meliha Uysal	

Student Information	Name-Surname	Meliha Uysal
	Student Number	N21138147
	Department	Modern Turkic Languages and Literatures
	Programme	Modern Turkic Languages and Literatures MA

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Prof. Dr. Nurettin DEMİR)